

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 78
NOVA VRSTA 43

STR.
1-120

2007

Na naslovnici: zemljevid *Ducatus Stiriae* (ok. 1700) iz Kartografske
zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavlja »Historical – Abstract«
Abstracts of this review are included in »Historical – Abstract«

www.ukm.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

Letnik 78 – Nova vrsta 43
1. zvezek 2007

Maribor
2007

Izdajata: Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – Editorial Board

Izred. prof. dr. Darko Darovec

Mag. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Doc. dr. Andrej Hozjan

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Janez Marolt

Red. prof. dr. Franc Rozman

Mag. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – Chief and Responsible Editor

Mag. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@uni-mb.si

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem
uredništva in navedbo vira.

Izdano z denarno pomočjo Agencije za raziskovalno
dejavnost RS in Mestne občine Maribor

Kazalo — Contents

IN MEMORIAM

Marjan Žnidarič, <i>Milan Ževart 1927–2006</i>	5
--	---

RAZPRAVE – STUDIES

Matjaž Ravbar, <i>Politično delovanje karpatskih Nemcev</i> (Political Activities on the Part of Carpathian Germans)	12
Matejka Križan, <i>Katoliško politično društvo v Mariboru v luči</i> <i>Slovenskega gospodarja</i> (The Catholic Political Society in Maribor as Viewed by Slovenski Gospodar)	29
Marjan Toš, <i>Franc Robič (1841–1913), Profesor, slovenski javni in</i> <i>narodnobuditeljski delavec, deželni in državni poslanec, umni</i> <i>gospodar</i> (Franc Robič (1841–1913), Teacher, Slovenian Public and National Renaissance Promotor, Provincial and State Deputy, Wise Master)	42
Boris Mlakar, <i>Tragično srečanje z revolucijo: primer Narteja</i> <i>Velikonje</i> (A tragic Meeting with the Revolution: The Case of Narte Velikonja)	54
Aleksander Lorenčič, <i>Gospodarstvo v ptujski občini v osemdesetih</i> (The Economy in the Ptuj Municipality during the Eighties)	68
Borut Zidar, <i>Pojmi pri zgodovini v osnovni šoli</i> (Concepts in the Subject of History in Elementary School)	78
Irena Stramljič Breznik, <i>Historiat poimenovalne in pojmovne</i> <i>raznolikosti za leksemske združbe v slovenistiki</i> (The History of the Denominational and Conceptual Variety for Leximic Associations in Slovenian Linguistic Studies)	97

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Peter Wiesflecker, <i>Miha Preinfalk: Po sledeh mogočnega tura</i>	110
Franc Rozman, <i>Štefan Kočever – rodoljub slovenski</i>	111
Marjan Toš, <i>Ptuj in leto 1991, Spominski zbornik pričevanj, spominov in dokumentov</i>	113
Emil Tokarz, <i>Marko Jesenšek: The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area: the History of the Slovene Language</i>	115

IN MEMORIAM

Milan Ževart
1927–2006

Ko me je v nedeljo, 24. septembra lani, v večernih urah po telefonu poklical moj slovenjegraški kolega dr. Risto Stojanović in mi sporočil žalostno novico, da je umrl prof. dr. Milan Ževart, se je zame za hip ustavil čas. Nisem mogel dojeti krute resnice in usode, ki se je tako tragično poigrala z našim učiteljem, vzornikom in prijateljem. Še slaba dva tedna pred tem sva polna optimizma razpredala o skupnih načrtih, ki smo jih imeli tako za njegovo bližajočo se 80-letnico, ki bi jo praznoval letos, kot za 50-letnico našega muzeja leta 2008, katerega uteme-

ljitelj in ustanovitelj je bil in kateremu je v skoraj treh desetletjih in pol namenil največ svoje ustvarjalne energije.

Milana Ževarta sem spoznal maja leta 1970, ko sem kot novopečeni zgodovinar, takoj po diplomi, iskal prvo zaposlitev. Prvi vtis, ki ga je napravil name, je kazal na resnega, nekoliko zadržanega moža srednjih let, ki po nepotrebnem ne razmetava besed. Njegova široka razgledanost in preudarnost sta dali slutiti, da vladata v tej hiši (v muzeju) red in delovna disciplina. In nisem se zmotil. Prijetno me je presenetilo, da me niti z besedo ni pobaral (in tudi pozneje ne!) o mojem političnem (svetovnonazorskem) prepričanju. Zanimal ga je predvsem in samo moj odnos do stroke ter pripravljenost na muzejsko delo, ki sem ga, resnici na ljubo, dotlej bolj slabo poznal. Led je bil prebit in čez slab mesec sem že začel delati kot kustos pedagog (pripravnik) v Muzeju narodne osvoboditve Maribor.

Občudovanja vreden je bil Ževartov občutek, kdaj je treba mladega in neizkušenelega zgodovinarja oziroma muzealca »vreči v vodo« in ga pri tem s svojim izjemnim pedagoškim čutom usmerjati le toliko, da lahko kmalu sam zaplava prek brzic in čeri, ki peljejo v strokovno usposobljenost in suverenost ter hkrati krepijo občutek pripadnosti muzejski stroki. Njegova mirna in nezmotljiva voditeljska roka, ki sem jo ves čas diskretno čutil nekje v ozadju, mi je dajala občutek varnosti, ki je postopoma prinašala rutino in samozavest. Vsa čast profesorjem na univerzi, toda zgodovinarja in muzealca je iz mene, in verjetno tudi iz mojih kolegov v muzeju, napravil moj dolgoletni ravnatelj prof. dr. Milan Ževart.

Nepozabni so tudi spomini na klepete ob muzejski kavi v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja, kjer je dr. Ževart zelo rad besedoval s svojimi sodelavci in tovariši. Naša imenitna sogovornika sta bila takrat že upokojeni in v Mariboru živeli dolgoletni ravnatelj Muzeja revolucije Celje Stane Terčak in naš stalni oblikovalec razstav in znani mariborski arhitekt inž. Rudi Zupan. O muzejskih problemih smo večkrat prijateljsko kramljali tudi s prof. Bogom Teplým in dr. Sergejem Vrišerjem. Zame so bili to pravi akademski seminarji, žuboreč studenec življenjskih izkušenj in novih spoznanj. Pa tudi pristnega stanovskega tovarštva je bilo med strokovnjaki različnih kulturnih ustanov takrat neprimerno več, kot ga premoremo danes.

Zgodovinar, muzealec, pedagog in univerzitetni profesor dr. Milan Ževart nedvomno sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki so v drugi polovici 20. stoletja v svoji stroki pustili zelo močno in neizbrisno sled. Rodil se je leta 1927 v Podkrajju pri Velenju v rudarsko-kmečki družini. Osnovno šolo je obiskoval v Velenju, šolanje nato nadaljeval na celjski klasični gimnaziji, kjer je do začetka vojne končal tri razrede. Med vojno se je vključil v osvobodilno gibanje, najprej kot mladinski aktivist OF in pozneje kot borec Tomšičeve brigade. Po vojni je šolanje nadaljeval in leta 1947 maturiral, se nato vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je leta 1952 diplomiral iz zgodovine in geografije ter leta 1974 na isti fakulteti še doktoriral.

Čeprav je v Ževartovem obsežnem ustvarjalnem opusu težko potegniti ločnico med njegovim zgodovinopisnim, pedagoškim in muzejskim delom, je ven-

darle potrebno postaviti v ospredje njegovo kar 33-letno (1958–1991) ravnateljstvo v Muzeju narodne osvoboditve Maribor, to je verjetno daleč najdaljši direktorski staž med tovrstnimi kulturnimi ustanovami na Slovenskem. Motijo se tisti, ki mislijo, da so bili v prejšnjem sistemu muzeji, ki so se ukvarjali z novejšo zgodovino, privilegirani. Nasprotno, nenehno so bili pod strogim očesom in pritiskom politike, ki je skušala s svojo avtoriteto oblikovati tudi programsko politiko teh ustanov. Ževart se je temu odločno in uspešno uprl. Njegova odločnost, predvsem pa strokovna neoporečnost sta bila temelja, na katerih je gradil ugled mariborskega Muzeja narodne osvoboditve.

Z muzejstvom se je Ževart prvič srečal oktobra 1956, ko je postal kustos v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Od začetka si je prizadeval za osamosvojitve tedanjega oddelka NOB in za ustanovitev samostojnega muzeja za novejšo zgodovino, do katerega je prišlo leta 1958. Ževart je postal njegov prvi in do konca leta 1991, ko se je upokojil, tudi edini ravnatelj. Predvsem njegova zasluga je bila, da je muzej takrat dobil ime, ki ga ima še danes in ga pred desetletjem in pol, ko je prišlo v Sloveniji do spremembe družbene ureditve, ni bilo treba spreminjati. Njegovo delo in delo njegovih sodelavcev je bilo v prvem obdobju delovanja muzeja v veliki meri usmerjeno v zbiranje muzejskega in arhivskega gradiva za obdobje po prvi svetovni vojni, še posebno za čas druge svetovne vojne oziroma nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem.

Ob Ževartovem preudarnem, strokovnem in tovariškem vodenju muzeja ter premišljeni izbiri strokovnega kadra se je rodil številčno sicer majhen, a strokovno močan in homogen kolektiv, iz katerega delavci niso bežali, ampak so se vanj celo vračali. To je bila tudi ena najdragocenejših popotnic, ki mi jih je Ževart zapustil, ko je pred šestnajstimi leti odhajal v pokoj. Njegovo muzejsko ravnateljstvo je pomenilo popolno predanost stroki, tega pa smo se z leti našli tudi njegovi sodelavci. Naj omenim samo Mirka Fajdigo, ki je kot vojaška oseba ob Ževartu postal imeniten muzealec in zgodovinar, pa Lojzeta Peniča, Zdenko Rogl, Tilko Slemnik, Miro Grašič, Marjana Matjašiča, mojo malenkost in še koga. Nihče, ki je šel skozi Ževartovo muzejsko šolo, ni ostal v muzejstvu muha enodnevnica, ampak se je globoko in za dolgo ukoreninil v slovenskem muzejstvu. Svoje obsežno znanje in bogate izkušnje je nesebično prenašal na nas mlajše, pri tem pa v svojih pričakovanjih in zahtevah trdno vztrajal na visokem strokovnem nivoju.

Skoraj 35 let dela v muzejstvu je iz Ževarta naredilo enega najbolj cenjenih slovenskih muzejskih strokovnjakov, ki je z referati in razpravami na slovenskih ter jugoslovanskih muzejskih posvetovanjih veliko prispeval k uveljavljanju slovenskega muzejstva. Njegovo muzeološko zanimanje je bilo ves čas usmerjeno v novejšo zgodovino, tj. od prve svetovne vojne dalje, to je bilo razvidno tudi iz razstavne dejavnosti njegove muzejske hiše. V letih njegovega ravnateljstva je muzej pripravil prek dvesto različnih muzejskih razstav (stalnih, občasnih in priložnostnih), ki so bile vsebinsko in oblikovno izvrstno pripravljene ter so gostovale po celi Sloveniji. Tako je na primer samo razstava »Talci 1941–1945 na slovenskem Štajerskem« (1966) gostovala v 23 različnih krajih, kar je za slovenske

razmere še vedno nedosežen rekord. Omeniti velja, da je bila ena prvih razstav Muzeja narodne osvoboditve Maribor (že leta 1958) razstava »Boj za Maribor in Štajersko Podravje 1918–1919«. Razstava je zelo uspela kljub nasprotovanju nekaterih politikov v Ljubljani in je bila sploh prva tovrstna razstava na Slovenskem.

V več kot treh desetletjih Ževartovega ravnateljavanja so poleg omenjenih nastale še naslednje odmevnejše razstave: Maribor – mariborsko območje 1918–1945 (1958), Boj za Maribor in severno mejo na območju štajerskega obmejnega poveljstva 1918–1919 (1968), Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju (1969 – skupaj s Celjani), Zidanškova – Pohorska brigada (1969), Lackov odred (1973), Maribor 1941–1945 (1975), Zaključni boji in osvoboditev Slovenije (1975), Maribor 1936 (1976), Okupacija in narodnoosvobodilni boj na mariborskem območju 1941–1945 (1988), Skavti in gozdovniki na Slovenskem (1990), Človeka nikar ... Boj za slovenske severne meje junij, julij 1991 (1991), Izganjanje Slovencev na Štajerskem in Koroškem 1941–1945 (1991).

Predvsem po Ževartovi zaslugi je Muzej narodne osvoboditve Maribor v letih od 1958 do 1986 postavil kar osem zunanjih muzejskih izpostav (s stalnimi razstavami), in sicer: Sreče pri Makolah (1958), Osankarica (1961 in 1978), Gornja Radgona (1965), Ribnica na Pohorju (1975), Duh na Ostrem vrhu (1979), Ljutomer (1979 – skupaj z dr. Ferencem), Sv. Primož na Pohorju (1984) in Ruše (1986). V obravnavanem obdobju je bilo izvedenih tudi več skupnih razstavnih projektov, predvsem z ljubljanskim, celjskim in slovenjegraškim muzejem.

Ževart je bil tudi prvi, ki je v slovenskem muzejstvu uvedel stalno delovno mesto kustosa pedagoga. Nenehno si je prizadeval, da bi bile muzejske razstave najverodostojnejši pričevalci preteklosti, ne pa dekle v službi skomercializiranega in vsebinsko sprevrženega muzejskega spektakla in cenenega populizma, ki danes že zaskrbljujoče najeda slovensko strokovno muzejsko substanco. Ževart je stalno opozarjal, da muzeji niso gledališča, temveč strokovne ustanove, zato je muzejstvo jemal kot strogo znanstveno disciplino v najožji soodvisnosti z zgodovinsko stroko. Od tod tudi njegovo prizadevanje, da mora biti zgodovinski muzej hkrati tudi raziskovalna institucija. Takšno gledanje na muzejstvo mu je leta 1982 prineslo tudi najvišje slovensko muzejsko priznanje – Valvasorjevo nagrado za življenjsko delo.

Delovanje prof. dr. Milana Ževarta v Muzeju narodne osvoboditve Maribor oziroma njegovo ravnateljavanje do konca leta 1991 je pravzaprav zgodovina te muzejske hiše, ki je bogata in uspešna, od njega smo se učili, ob njem rasli in dozorevali, za kar smo mu bivši in sedanji delavci muzeja zelo hvaležni.

Zelo uspešno in navzven najbolj vidno področje Ževartovega udejstvovanja pa je bilo raziskovanje novejših slovenskih zgodovine. Za enega najboljših slovenskih zgodovinarjev te dobe ga je že ob njegovi 60-letnici leta 1987 označil, žal tudi že pokojni, dr. Tone Ferenc. Ževartovo raziskovalno delo sega na različna področja, glavne poudarke pa bi lahko strnili v 11 vsebinskih sklopov. V njegovi bibliografiji se je nabralo nad 500 enot, med njimi kar 18 samostojnih publikacij.

V začetnem obdobju svojega raziskovalnega dela se je Ževart ukvarjal z agrarnimi tehnikami v srednjem veku oziroma s požigalništvom na Slovenskem. Poseben sklop njegovih zgodovinskih razprav predstavlja prevratna doba po prvi svetovni vojni (npr. deklaracijsko gibanje, Narodni svet za Štajersko, dr. Karel Verstovšek, general Maister, vojaški upori ...). Iz obdobja prve Jugoslavije izstopajo raziskave o razmerah pred aprilom 1941, zlasti v Šaleški dolini in v mariborskem okraju.

Žariščna problematika Ževartovega raziskovalnega zanimanja pa je bila nacistična okupacija ter okupatorjevi raznarodovalni ukrepi (in zločini) na Štajerskem. Kar precej je pisal tudi o dogajanjih na Koroškem, nekaj tudi o Prekmurju, obravnaval pa je tudi dogajanja na širšem območju. Prvi med slovenskimi zgodovinarji, že leta 1976, se je začel ukvarjati s prisilno mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko, zato ni res, da bi bila ta tematika v prejšnjem sistemu namerno zamolčana.

Po obsegu največji del Ževartovega raziskovalnega opusa pa zajema osvobodilno gibanje na terenu (OF) in partizansko vojskovanje proti okupatorju na Štajerskem. Posebej naj omenim že leta 1962 napisan in še vedno aktualen in zelo uporaben priročnik Po sledovih narodnoosvobodilnega boja v mariborskem okraju, v katerem je prikazal vse pomembnejše dogodke iz obdobja nacistične okupacije in osvobodilnega boja v posameznih krajih tedanjega mariborskega okraja. Osvobodilni boj pa je prvič temeljiteje obdelal (skupaj s Stanetom Terčakom) v monografiji *Od vstaje do zmage* (1966).

Njegova disertacija *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (1977) je še do danes nepresežen vzorec za preučevanje dogajanj med drugo svetovno vojno v posameznih predelih Slovenije. V omenjeni monografiji je Ževart nazorno prikazal tudi velikanske napore slovenskih ljudi v boju proti obsežnemu aparatu, ki ga je vzpostavil nacistični okupator za uresničitev svojih ponemčevalnih načrtov. O visoki kakovosti Ževartove disertacije pričajo tudi priznanja, ki jih je prejel zanj (nagrada sklada Borisa Kidriča, nagrada vstaje slovenskega naroda, jugoslovanska nagrada 4. julij in Kajuhova nagrada občine Velenje).

Monografija o Lackovem odredu (1988) sodi med najtemeljitejša dela o kaki slovenski partizanski enoti. V njej je zelo natančno obdelana tudi zgodovina tistih enot, iz katerih se je najbolj severni slovenski odred razvil. Njena posebnost je v tem, da obravnava odporniško gibanje proti nacizmu tudi onstran saintgermainske meje, na območju južne avstrijske Štajerske.

Veliko Ževartovih razprav in člankov se dotika osvobojenih ozemelj na Štajerskem v času nacistične okupacije, Slovencev v odporniških gibanjih zunaj Slovenije, pomembnih osebnosti (na primer Miha Pintar Toledo), metodoloških in vsebinskih problemov raziskovanja osvobodilnega boja na manjših območjih itd. Veliko število objav v raznih časopisih in revijah pa kaže, da se je Ževart nenehno zavedal pomena razširjanja raziskovalnih dosežkov tudi med prebivalstvom in ne samo v ozkih strokovnih krogih.

Nikakor ne smemo zaobiti Ževartovih objav virov, pri čemer izstopata Poslovilna pisma žrtev za svobodo in elaborat štaba bojne skupine polkovnika dr.

Egona von Treecka o narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem. Poslovilna pisma, za katera je Ževart napisal imenitno uvodno študijo o streljanih talcev na slovenskem Štajerskem, sodijo med najdragocenejše dokumente slovenskega pismenstva. Treeckovo poročilo pa je dopolnil z vsebinsko bogatimi pojasnilnimi opombami.

V posebno skupino sodijo objave in referati o zbiranju in obravnavanju gradiva za novejšo zgodovino ter o pisanju monografij za posamezna območja slovenskega etničnega ozemlja. Veliko časa je Ževart namenil uredniškemu, recenzentskemu, mentorskemu in leksikografskemu delu (na primer samo v šestnajstih zvezkih Enciklopedije Slovenije je objavil 156 prispevkov). Pozabiti pa tudi ne smemo na številna Ževartova predavanja ob raznih jubilejih, obletnicah, stanovskim kolegom v muzejih in zgodovinskih društvih širom Štajerske in Koroške, učiteljem in profesorjem zgodovine na osnovnih in v srednjih šolah. O strokovni veličini in vsestranskosti Milana Ževarta – zgodovinarja pričajo njegovi izbrani spisi, ki so konec leta 2005 izšli pod pomenljivim naslovom Styriaca in bralcu na 599 straneh strnjeno ponujajo del izjemnega Ževartovega ustvarjalnega opusa.

Tretje veliko področje Ževartovega udejstvovanja je pedagoško delo, s katerim je tudi začel svojo kariero. Po diplomi se je najprej zaposlil kot srednješolski profesor na klasični gimnaziji v Mariboru. Kot se je prof. dr. Ževart rad spominjal svojega ravnatelja prof. Jožeta Košarja, se tudi bivši dijaki z veseljem spominjajo svojega takrat mladega profesorja zgodovine in zemljepisa Milana Ževarta. V tistem obdobju je bil Ževart tudi zunanji svetovalec za zgodovino pri Zavodu za šolstvo. Čeprav se je po štirih letih podal med muzealce, je vse do smrti ostal tesno povezan s pedagoškim delom. Najprej je bil pogodbeni profesor dislociranega oddelka ljubljanske Višje pedagoške šole v Mariboru, nato Pedagoške akademije in nazadnje Pedagoške fakultete v Mariboru. Predaval je občo in zgodovino jugoslovanskih narodov od konca prve svetovne vojne ter nekaj časa tudi uvod v študij zgodovine. Od ustanovitve Pedagoške akademije do leta 1975 je bil višji predavatelj, nato do leta 1981 docent, od 1981 do 1985 izredni in od leta 1985 do upokojitve redni profesor. V drugi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja sta s pokojnim dr. Jožetom Koropcem postavljala temelje višješolskega in poznejšega visokošolskega študija zgodovine v Mariboru. Prof. dr. Ževart je dolga leta opravljal tudi svetovalno in mentorsko delo na podiplomskem študiju na oddelkih za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru in Filozofske fakultete v Ljubljani.

S svojim širokim znanjem, doslednostjo, razmeroma visokim pragom zahtevnosti ter z izjemnim občutkom za historično analizo in sintezo je dr. Ževart dijakom in študentom znal vcepiti kritični pogled na zgodovinska dogajanja, to pa je osnova za vsakršno resnejše ukvarjanje z zgodovinsko stroko. Svetovalno in mentorsko delo je uspešno opravljal tudi v svojem delovnem kolektivu, saj se je pod njegovim vodstvom kar nekaj njegovih sodelavcev razvilo v uspešne in cenjene raziskovalce. Prof. dr. Ževart je imel odmevne referate na številnih strokovnih srečanjih slovenskih oziroma jugoslovanskih zgodovinarjev in muzealcev (na primer: v Murski Soboti, Velenju, na Visu, v Domžalah, na Ptujju, večkrat

v Mariboru in Ljubljani, Mostarju itd.), na katerih je njegova preudarna beseda sooblikovala mnoga nova spoznanja in zaključke.

Ževart je opravljal pomembne funkcije tudi v mnogih strokovnih organizacijah, komisijah in združenjih, sodeloval v upravnih odborih in svetih raznih kulturnih institucij, bil zvezni poslanec, od ustanovitve leta 1994 do marca 2004 pa tudi predsednik Šaleškega muzejskega in zgodovinskega društva v Velenju. Za svoje dosežke na raziskovalnem, muzejskem in pedagoškem področju je prejel številne nagrade in priznanja. Poleg že omenjene Valvasorjeve nagrade naj izpostavim še zlati grb mesta Maribor, častno meščanstvo v občini Velenje in častni znak svobode Republike Slovenije.

Ob koncu lahko mirno zapišem, da je bil prof. dr. Milan Ževart najboljši poznavalec dogajanj v času druge svetovne vojne na slovenskem Štajerskem in Koroškem. Njegovo raziskovalno, muzejsko in pedagoško delo je še posebej krasil njegov miren značaj, ki sobesedniku ni nikoli vsiljeval svojih nazorov, vedno je bil pripravljen mirno in zgolj z argumenti utemeljiti svoje stališče. Skoraj pregovorna je postala Ževartova logičnost zgodovinskega razmišljanja in sklepanja, vestnost in vztrajnost pri zbiranju ter interpretaciji virov in razčlenjevanju vzročnosti ter posledičnosti v zgodovinskih procesih. Izjemna je bila njegova lapidarnost v izražanju in pojasnjevanju svojih ugotovitev. To je zmozel samo zgodovinar, ki je jemal odstiranje tančice s preteklosti za svoje življenjsko poslanstvo in mu je bilo iskanje zgodovinske resnice mnogo več kot samo delo.

Naj zaključim z drobnim citatom iz zloženke, ki je spremljala vitrino meseca, ki smo jo lani novembra v Ževartov spomin pripravili v našem muzeju in v kateri sta njegovi hčerki med drugim zapisali: »... Človek pravih vrednot. Pošten, delaven, zabaven. Plemenit, do vseh ljudi enak. V ravnanju in debati pravi demokrat. Tovariš in gospod. Z nikomer sprt, nikoli očitajoč ... Odšel je v svojem najljubšem letnem času, jeseni, ko bi moral, kot pravi kmečki sin, pobrati plodove narave v svojem sadovnjaku. Ozrl se je na plodove življenja, svojega dela in se poslovil ...«

Marjan Žnidarič

Politično delovanje karpatskih Nemcev

Matjaž Ravbar*

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 323.15(437.6=112.2)"1918/1945"

Matjaž Ravbar: Politično delovanje karpatskih Nemcev. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 12–28

Prispevek prikazuje politično življenje nemške manjšine na Slovaškem, to pomeni predvsem med letoma 1918 in 1945. Pred 1. svetovno vojno in po 2. svetovni vojni težko govorimo o organiziranem političnem življenju karpatskih Nemcev. Osrednje teme prispevka so: od ustanavljanj raznih svetov do političnih strank; boj teh strank za maloštevilne glasove in povezovanje z večjimi strankami; politična razdeljenost na dva pola: aktiviste in negativiste, pronemce in promadžare; nacifikacija politike in izgon oziroma izselitev manjšine – s tem tudi umre politično življenje karpatskih Nemcev v okviru Češko(Slovaške). Dodana je tudi statistika prebivalstva in delež manjšine.

1.02 Review Article

UDC 323.15(437.6=112.2)"1918/1945"

Matjaž Ravbar: Political Activities on the Part of Carpathian Germans. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 12–28

In the paper, the political life of the German national minority in Slovakia, i.e. primarily during the period 1918–1945, is depicted. Before the First World War and after the Second World War one can hardly speak of organized political life on the part of the Carpathian Germans. From the establishment of various councils to political parties. The struggle of these parties for the scarce votes and the coalescing with major parties. Political division into two poles: activists and negativists, pro-German and pro-Hungarian oriented. The Nazification of policy and the expulsion i.e. emigration of the minority, bringing about the withering away of the political life of the Carpathian Germans within Czecho(Slovakia). Population statistics and the portion of the minority are appended.

* Matjaž Ravbar, univerzitetni diplomirani zgodovinar, kustos v Vojaškem muzeju Slovenske vojske, matjaz.ravbar@mors.si

Uvod

Pripadniki nemške narodnosti so bili naseljeni po vsej srednji, vzhodni, severni (Baltik) in jugovzhodni Evropi. Od Tallina do Brašova. Tako so se nemški kolonisti naselili tudi na Zgornjo Ogrsko (madž.: Felvidék) oziroma na današnje ozemlje Republike Slovaške. Zaradi številčnosti in pomena se je v zvezi s Češkoslovaško vedno govorilo le o Sudetskih Nemcih, manj ali skoraj nič pa o karpatskih Nemcih, ki so kljub različnemu zgodovinskemu razvoju doživeli podobno usodo.

Izraz *karpatski Nemci* se prvič pojavi v *Geschichte des Deutschtum in den Karpathenländer* zgodovinarja Raimunda Friedericha Kaindla leta 1907. Sprva je izraz zajemal vse Nemce na območju Karpatov, tudi v Bukovini. Izraz se je zožil po letu 1918 na Nemce, živeče na Češkoslovaškem (natančneje na Slovaškem). Politično so samostojno začeli delovati šele po koncu Velike vojne, sočasno in posledično se je dvignila tudi narodna zavest. Prihajalo je do raznih poimenovanj te manjšine (*slovaški Nemci*, *Nemci na Slovaškem*). Vendar sami sebe še vedno imenujejo karpatski Nemci.

Naselitev

V 15. stol. je bilo na današnjem Slovaškem okoli 250.000¹ Nemcev, kar je predstavljalo četrtno celotnega prebivalstva. Kasneje je delež stalno padal, predvsem na račun Slovakov in Madžarov. Samo v letih 1880–1910 je delež padel z 9,1 na 6,8 % (z 222.000 na 198.000). Po štetju prebivalstva leta 1930 jih je bilo 150.000 oziroma 4,5 %.² Po letu 1945 pa številka še bolj pade.

Na Slovaškem so se Nemci naselili predvsem na tri območja: 1. Bratislava z okolico, 2. okolica Kremnice oziroma t. i. Hauerland, 3. Spiš. Poleg v te tri kompaktno regije, ki so tvorile jezikovne otoke, pa so se nemški kolonisti naseljevali tudi v druga mesta, vendar sporadično, in ne več kot le nekaj družin.

Območje pod vznožjem Tater je bilo v visokem srednjem veku mejno ozemlje Ogrske in tako v velikem interesu ogrskega kralja, da jih naseli in obrani.³ Nemci so se naseljevali in prihajali na to območje v štirih večjih valovih med 12. in 19. stoletjem. Razlogi so bili različni – od oživljanja gospodarstva do prebega verskih ločin na ozemlje Ogrske. Prav zaradi večstoletnega priseljevanja in različnih razlogov je bil tudi izvor Nemcev različen, iz Tirolske, s Štajerske, z Bavarske. Razlikovali so se tudi glede strukture, verske pripadnosti, statusa in položaja priseljencev. Tu najdemo razloge za nepovezanost ogrskih Nemcev in prav tako karpatskih Nemcev, tako v kulturnem in političnem smislu.

¹ Horváthová, Margaréta, *Nemci na Slovensku ...*, str. 11; Koppmann, Alexius, *Das Deutschtum in der Slowakei*, str. 10.

² Horváthová, Margaréta, *Nemci na Slovensku ...*, str. 11.

³ Emeritzky, Aurel, *800 Jahre Deutschtum im Nordkarpatenraum*, str. 9.

Politično življenje karpatskih Nemcev

Karpatski Nemci so bili do leta 1918 sestavni del ogrskih Nemcev. Vendar med njimi niso imeli pomembne vloge. Le-to so imeli sedmograški oziroma transilvanski Nemci. Poleg tega je tudi visok volilni cenzus na Ogrskem zmanjševal število volilnih obvezancev ne samo med karpatskimi Nemci, ampak med celotnim prebivalstvom Ogrske.

Pravi parlamentarizem oziroma politično življenje v današnjem pomenu besede in z njim ustanavljanje političnih strank se je na Ogrskem začelo v času dualizma. Volilno pravico je v tem času imelo 5,5 % prebivalstva.⁴ Prve politične stranke pa so se začele ustanavljati šele konec 19. stoletja: Liberalna stranka, Socialdemokratska stranka – 1890, Ogrska katoliška stranka – 1894. Sicer pa so prvo nemško stranko na Ogrskem, Ogrsko nemško ljudsko stranko, ustanovili v Vršču leta 1906, ki pa na karpatske Nemce ni imela velikega vpliva. Na Zgornjem Ogrskem se ni uspel formirati niti en oddelek stranke. Največ glasov so karpatski Nemci na volitvah oddajali madžarskim strankam.⁵

Predstavnikov v državnem zboru z Zgornje Ogrske praktično ni bilo. Med leti 1832 in 1848 je zveza spiških mest imela poslanca – Johanna Ludwigha.⁶ To je tudi edini poslanec med karpatskimi Nemci. V dualizmu manjšina ni bila sposobna izvoliti poslanca. Tudi druge manjšine na Ogrskem so bile zastopane bolj slabo.⁷

Leto 1918 – pluralizacija

Samostojno politično delovanje karpatskih Nemcev se začne z letom 1918 oziroma s sveti, ki so kasneje tvorili bazo za nemške stranke. Povedati je treba, da posamezni jezikovni otoki ob koncu vojne še vedno niso vzpostavili komunikacij oziroma tudi ni bilo medsebojnega sodelovanja.⁸ Predvsem pa je med karpatskimi Nemci vladalo stanje letargije in ogrski etatizem. Kljub temu so se različne skupine povezale in si prizadevale priti do svojega koščka pod soncem.

Ob koncu leta 1918 so povsod po Evropi vzniknili razni sveti in gibanja. Preko teh so hoteli uveljaviti svojo politično moč. Tudi Nemci, živeči na Zgornjem in zahodnem Ogrskem so začeli ustanavljati svoje svete: Ljudski svet ogrskih

⁴ Barany, George, *Ungarns Verwaltung*, str. 333.

⁵ Tudi zaradi različne veroizpovedi. Na vzhodu Slovaške je bil velik delež luteranov, na zahodu pa povečini rimokatoliki. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 67.

⁶ Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 9. Zveza je sestavljala 13 mest na Spišu.

⁷ Manjšinjski narodi, ki so bili zastopani v državnem zboru so bili Slovaki, Romuni, Srbi, medtem ko Ruteni niso imeli predstavnika. László, Péter, *Die Verfassungsentwicklung in Ungarn*, str. 1099.

⁸ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 52.

Nemcev,⁹ Nemški ljudski svet za Ogrsko,¹⁰ Zgornjeogrski ljudski svet ogrskih Nemcev,¹¹ Nemški svet Bratislava.¹² Nemci na zahodni Ogrski so preko Nemškega ljudskega sveta novembra podali zahtevo na madžarsko vlado po zakonu o avtonomiji. Bili so tudi načrti o priključitvi zahodne Ogrske Avstriji. V Mattersburgu je bila 6. decembra 1918 razglašena t. i. »Heanzen« republika.¹³ Konec je doživela že dan kasneje, ko je republiko zavzela sopronska mestna vojska.¹⁴

Najkasneje do januarja 1919 je češkoslovaška vojska zavzela celotno ozemlje novonastale države. Tik pred prihodom vojske je Zgornjeogrski ljudski svet ogrskih Nemcev 9. decembra v Kežmaroku razglasil Spiško republiko (Republica Scepusia), ki pa ni ugledala luči dneva. Ta republika naj bi nastala na podlagi pravice o samoodločbi, njen karakter pa naj bi bil podoben Švici.¹⁵ Ostala je zgolj epizoda, prav tako načrt o svobodnem mestu Bratislava pod imenom Wilsonovo (po predsedniku ZDA Woodrowu Wilsonu).

Vsi ti sveti so bili dokaz, da nemštvo na Slovaškem ni bilo preveč navdušeno nad idejo o Češkoslovaški Republici. Prav tako številnost svetov dokazuje, da nemštvo na Slovaškem ni bilo med seboj povezano, kaj šele enotno. Kljub temu je predstavnik karpatskih Nemcev, Toni Wäserle,¹⁶ sodeloval pri ustanovitvi Češkoslovaške. Kot član slovaškega narodnega sveta je 30. oktobra v Turčianskem sv. Martinu podprl odločitev o skupni državi Čehov in Slovakov. In v tej novi državi so se karpatski Nemci politično najbolj razvili.

⁹ Ustanovil ga je dr. Jakob Bleyer 1. novembra 1918 v Budimpešti. Zavzemali so se za pravice Nemcev na Ogrskem, za zvestobo Ogrski in njeno enotnost. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 32.

¹⁰ Prav tako je bil ustanovljen v Budimpešti 10. novembra 1918. Ustanovitelj je bil Rudolf Brandsch. Razlika med prvim in drugim svetom je bila že v besedi »Deutschungar – Deutsche«. Prvi so bili zvesti Ogrski, drugi pa nemštvu. Oba pa sta imela vseogrski pomen oziroma predvidena sta bila za vse Nemce na Ogrskem.

Kasneje sta se prvi in drugi svet združila v centralni svet Nemcev na Ogrskem. Svet je bil razrešen 24. marca 1919 za časa Madžarske sovjetske republike.

Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 33.

¹¹ Na priporočilo Jakoba Bleyerja so 18. novembra 1918 ustanovili svet v Kežmaroku. Na shodu je bilo udeležениh več kot dvesto predstavnikov mest in skupnosti Hauerlanda in območja Spiš. Prizadevali so si za združenje vseh karpatskih Nemcev v en volilni okraj. Če bi jim bilo onemogočeno bivanje na Ogrskem, bi bili prisiljeni ustanoviti samostojno Spiško republiko. Kar so tudi storili. Prav tam.

¹² Ustanovljen je bil 15. decembra 1918. Svet je prevzel program Brandschovega sveta. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 35.

¹³ Republika je obsegala območje današnje Gradiščanske, Bratislavo, Sopron in Mosonmagyaróvár.

¹⁴ Heppner, Harald, *Der »kleine« Raum ...*, str. 10.

¹⁵ Heppner, Harald, *Der »kleine« Raum ...*, str.13; Švorc, Peter, *Die Ost – Sloakei am Ende des Jahres 1918*, str. 146.

¹⁶ Hochberger, Ernst, Anton Scherer, Friederich Spiegel – Schmidt, *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*, str. 32.

Kot prva stranka je bila ustanovljena Spiškonemška stranka (Zipser Deutsche Partei – ZDP),¹⁷ ki so ji sledile Nemška socialdemokratska delavska stranka (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSDAP),¹⁸ Nemška radikalna demokratska stranka (Deutsche Radikal-Demokratische Partei – DRDP),¹⁹ Krščansosocialna deželna stranka (Christlichsoziale Landespartei – CSLP),²⁰ kasneje so ustanovili še Karpatskonemško stranko (Karpattendeutsche Partei – KdP),²¹ Nemško ljudsko stranko (Deutsche Volkspartei – DVP)²² in Nemško

¹⁷ Ustanovili so jo v marcu 1920 v Kežmaroku. Naloga stranke je bila obvarovanje interesov spiških Nemcev. Večina voditeljev je bila aktivna v Zgornjeogrskem ljudskem svetu: Karl Bruckner, Adolf Patonay, Julius Andreas Hefty. Za volitve 1920 so se povezali z Ogrsko-Nemško socialdemokratsko stranko in uspeli dobiti enega senatorja. Kasneje so sodelovali s CSLP in MNP. Leta 1925 je bil za predsednika izvoljen Andor Nitsch. Po neuspehu na volitvah 1929 so skupaj s prej omenjenima strankama ustvarili avtonomistični blok. V letih do konca ČsR se bojujejo za prevlado s KdP. Na volitvah 1. 1935 osvojijo boljši rezultat kot šest let prej – poslanec Andor Nitsch in senator Emmerich Varga. Največji uspeh stranka doživi na lokalnih volitvah, seveda na Spišu. Ob razglasitvi Slovaške republike marca 1939 stranka konča s svojim delom. Uradno glasilo stranke je bil časnik *Karpaten – Post*. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 70–72. Za opombe 17–24 primerjaj: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*.

¹⁸ Stranko so ustanovili septembra 1919. Voditelji so pred tem sodelovali v Socialdemokratski stranki Avstrije. Voditelji so bili J. Seliger, L. Czech, W. Jaksch. Stranka je bila močna. Karpatski Nemci pa niso bili na vodilnih mestih. Svojo dejavnost je stranka opravljala do okupacije Sudetov. Stranka je igrala obrobno vlogo. Voditelji so bili nato zaprti ali so emigrirali. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 81, 82.

¹⁹ Stranka je bila ustanovljena v začetku leta 1919 kot veja Ogrske radikalno demokratske stranke. Stranka je pod vodstvom Géza Zomborja in Aloisom Zalkaijem zastopala predvsem stališča nemškega meščanstva v Bratislavi. Po sporih znotraj stranke je izgubila vpliv. Prav tam, str. 82.

²⁰ Začetki te stranke segajo v konec 19. stol. Kot CSLP je bila na Slovaškem ustanovljena leta 1920 in njeno vodilo je bila avtonomna Slovaška na osnovi krščansko-socialnih vrednot. Leta 1925 pride do razhajanj v stranki. Ustanovi se Krščansko-socialna stranka Zahodna Slovaška. Večina pa se poveže z MNP in ZDP. Prav tam, str. 78–80.

²¹ Zaradi nezadovoljstva z reševanjem narodnostnega vprašanja so v letu 1927 ustanovili v Bratislavi, kjer so imeli največ pristašev, Karpatskonemško ljudsko skupnost (Karpattendeutsche Volksgemeinschaft – KDV). V naslednjem letu se je ta skupnost preimenovala v stranko. Cilj stranke je bil izgraditi stranko vseh Nemcev na Slovaškem in v Podkarpatski Rusiji, borba proti raznarodovanju. Vodstvo stranke je prevzel Nemeč iz Olomouca Franz Karmasin. Za prevlado so se borili z ZDP. Leta 1935 so sklenili zvezo s Henleinovo SdP ter dobili poslanca F. Karmasina in senatorja Sigmunda Keila. Vse bolj se je navezovala na SdP. V letih 1935–1937 je stranko tudi uradno vodil Konrad Henlein. Popularnost je stranki stalno naraščala. Stranka se je močno nacifizirala in prevzela t. i. »Führer« princip vodenja. Septembra 1938 je bila stranka prepovedana. Voditelji so kasneje dejavnost nadaljevali v DP. Prav tam, str. 72–75.

²² Stranka je bila ustanovljena septembra 1930 v Bratislavi. Njen predsednik je bil grof Ferdinand Billot, bivši član CSLP. Cilji so bili uresničitev zakonov za zaščito manjšin; sodelovanje Nemcev na Slovaškem in v Podkarpatski Rusiji; prijateljski odnosi z manjšinami, predvsem z Madžari. Prizadevali so si za slovaško nemštvo v nasprotju s KdP, ki je bila za sudetsko nemštvo. Od leta 1935 so zvesti avtonomističnemu bloku. Največ privrženecv je imela v Bratislavi. Prav tam, str. 75, 76.

stranko (Deutsche Partei – DP).²³ Sodelovali pa so tudi pri drugih strankah: Nemško-Ogrska socialdemokratska stranka (Deutsch-Ungarische Sozialdemokratische Partei – DUSDP) in Komunistična partija ČsR – KPČ. Velik odziv pa so pri karpatskih Nemcih imele tudi sudetskonemške, madžarske in tudi slovaške stranke: Zveza kmetovalcev (Bund der Landwirte – BdL), Madžarska nacionalna stranka (Magyar Nemzeti Part – MNP), Krščanska slovaška ljudska stranka (Křesťanská Slovanská Ludova Strana – KSLS, kasneje HSLS).²⁴

Volilna okrožja v novi državi so bila razporejena tako, da nemški manjšini niso omogočila neposredne izvolitve poslancev v parlament ali senat. Sodelovati so morali z večjimi strankami. Dobro delovanje je bilo omogočeno le na krajevnem oziroma lokalnem nivoju. Na volitvah 1920 so bili med karpatskimi Nemci izvoljeni štirje poslanci in trije senatorji. Ta številka ni bila kasneje nikoli presežena.²⁵ Vsi so bili izvoljeni preko sodelovanja z drugimi strankami.

Po letu 1918 so na Slovaško v večjem številu začeli prihajati češki in sudetski intelektualci, kulturni in politični delavci iz Češke in Moravske,²⁶ z namenom pomagati in izgraditi politično življenje Slovakov in karpatskih Nemcev. Tako je v letih 1920–1925 v Bratislavi deloval Nemški politični delovni urad.²⁷ Ta urad je bil podružnica praškega urada in je pripomogel pri vzpostavitvi karpatskonemških organizacij. Pripomogel je k hitri vzpostavitvi Nemškega kulturnega združenja, telovadnih in mladinskih skupin.²⁸ Cilj urada – poenotenje manjšine na nacionalni osnovi – ni uspel, delno pa je uspel na kulturnem in družbenem nivoju.²⁹

²³ Stranka je bila ustanovljena 8. oktobra 1938, ko je slovaška avtonomna vlada priznala karpatskim Nemcem samoupravljanje. Stranka je nadaljevala delo KdP. Ustanovljen je bil Nemški sekretariat, ki ga je vodil predsednik stranke Karmasin. Simbol stranke je bil kljukasti križ. Stranka je začela ustanavljati strankarsko vojsko, »Freiwillige Schutzstaffel – FS«. Stranka ni imela nikakršne opozicije med karpatskimi Nemci. Imeli so absolutno oblast. Karmasin je bil posrednik v pogovorih med Hitlerjem in Josefom Tiso. In je dobil naziv »Volksgruppenführer«. Na vrhuncu je stranka imela okoli 60.000 članov oziroma vsakega polnoletnega moškega pripadnika manjšine. Skupaj z »Deutsche Jugend«, »Turn- und Sportverein« je bila stranka izvzeta iz slovaškega sodnega področja. Vse druge stranke in glasila so bila prepovedana. Strankino glasilo je bil dnevnik *Grenzbote* in tednik *Deutsche Stimmen*. Stranka je prenehala delovati spomladi 1945. Prav tam, str. 76–78.

²⁴ Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 67–68.

²⁵ Prav tam, str. 69.

²⁶ Tako je leta 1926 na Slovaško prišel tudi Franz Karmasin, Nemeč iz Olomouca (rojen 2. 9. 1901). Bil je eden izmed mnogih Nemcev, ki jih je na vzhod poslala »Kammeradschaftsbund« (valilnica za nacistе), katere cilj je bilo angažiranje karpatskih Nemcev za velikonemštvo. Kasneje je Karmasin postal vodja karpatskih Nemcev. Lipták, Ľubomir, *Franz Karmasin opät na scéne*, str. 10.

²⁷ Pod vodstvom dr. Carla Eugena Schmidta in dr. Samuela Frühwirta. Brosz, Paul, *Das letzte Jahrhundert ...*, str. 69.

²⁸ Prav tam, str. 70. Urad je posredoval tudi delovna mesta za sudetske Nemce na Slovaškem. Cilj je bilo poenotenje manjšine. Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 72.

²⁹ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 73.

V prvih povojnih letih sta se na političnem prizorišču karpatskih Nemcev izoblikovala dva centra: Bratislava in Spiš. Oba centra sta izoblikovala tudi svojo politično usmerjenost, in sicer na t. i. aktiviste in negativiste oziroma tiste, ki so priznavali novo državo in so z njo sodelovali, ter tiste, ki je niso priznavali in so delovali za vzpostavitev Ogrske oziroma vsaj priključitev k Madžarski. Predstavniki prvih so bile stranke iz Bratislave,³⁰ drugih pa ZDP. Dejansko se tu pokaže tudi boj Nemčije in Madžarske za vpliv nad manjšino.

Ustanovitev Karpatskonemške stranke

Leta 1928 so člani nekaterih sudetskonemških strank v Bratislavi ustanovili Karpatskonemško stranko (Karpatendeutsche Partei – KdP),³¹ s ciljem oslabiti madžarski vpliv na manjšino ter naslednje leto sodelovati skupaj z BdL na volitvah. Popularnost KdP je nato hitro rasla, tako sta se v obeh manjšinskih centrih dokončno izoblikovali tudi dve močni stranki, vsem drugim se je vpliv zmanjšal. V okolici Bratislave KdP in na Spišu ZDP. V tretjem jezikovnem otoku, v okolici Kremnice, je vse večjo veljavo pridobivala KdP.³²

Nacifikacija politične elite

Cilj poenotenje manjšine (vsaj za aktivistične politike) se je počasi začel ureničevati s Hitlerjevim prihodom na oblast januarja 1933. Sprva se je poenotenje začelo v čeških deželah, kjer je bila oktobra 1933 ustanovljena »Sudetendeutscher Heimatfront« – SHF, kasneje »Sudetendeutsche Partei« – SdP, pod vodstvom Konrada Henleina.³³ Začelo se je tudi povezovanje KdP in SdP. Henlein je kot edino na Slovaškem, ki sledi programu poenotenja manjšine, razglasil KdP.³⁴

V začetku leta 1935 je vodstvo KdP sklenilo, da se poveže s Henleinovo SdP. Ne samo v predvolilno koalicijo, temveč tudi idejno in politično.³⁵ Henlein je v nekaj mesecih iz vodstva KdP odstranil vse duhovnike in liberalno usmerjene.³⁶

³⁰ BdL, DSDAP, CSLP.

³¹ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 75.

³² Prav tam, str. 79.

³³ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 95.

³⁴ Konrad Henlein je v pismu na vodstvo KdP 28. novembra 1934 zapisal: »Prvoborka in nositeljica te združitev je bila vaša stranka.«
Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...*, str. 74, 75; Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 96.

³⁵ Zaupen dodatek predvolilne pogodbe med SdP in KdP z 28. marca 1935 je predvideval, da ni kandidiral za parlament noben duhovnik (le-ti so imeli velik vpliv na politično življenje na Slovaškem) in določil Karmasina za izvoljenega poslanca preko SdP. Poleg tega pa še denarno pomoč Karmasinovi stranki.
Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...* str. 76, Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 97.

³⁶ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 98. Primerjaj zgornjo opombo.

Tako sta KdP obvladovala Henlein in Karmasin. Henlein je tudi uradno prevzel vodstvo KdP,³⁷ ki je postala le nekakšna filiala močni SdP.

Na drugi strani je ZDP aktivno sodelovala v »Sudetendeutscher Wahlblock« oziroma v antihenleinovemu bloku. Njeni cilji pa so bili bolj iredentistični in revizionistični v slogu madžarskih parol: »Nem, nem soha!« in »Igazságot Magyarországnak!« Vendar je vse bolj zahajala v krizo, tudi zaradi krize madžarskih strank. Omeniti je treba, da je bil volilni bazen ZDP predvsem starejša generacija. Poleg tega je KdP obvladovala »Turnverein« in »Kulturverband«³⁸ in prav to dejstvo je bilo jeziček na tehtnici pri volilni zmagi³⁹ leta 1935, vendar je Karmasin dobil mandat poslanca le zaradi zveze s SdP.⁴⁰ Obe stranki sta izdelovali peticije in memorandume za rešitev nacionalnega vprašanja in jih pošiljali na praško vlado. Vendar rezultatov ni bilo.

Po anšlusu je priljubljenost SdP močno zrasla, sočasno tudi KdP. Število članov je raslo tudi na Spišu. V tem času je Karmasin s pomočjo Henleina popolnoma nazorsko in politično podredil karpatske Nemce stranki KdP in s tem SdP.⁴¹ To dokazuje tudi premočna zmaga na lokalnih volitvah maja in junija leta 1938. ZDP pa je v tem času povsem izgubila podporo manjšine. Z rastjo priljubljenosti KdP se je poleg politične elite nacifiziral tudi del manjšine. Kljub temu pa KdP med karpatskimi Nemci ni uživala takega ugleda in podpore, kakor jo je SdP med sudetskimi Nemci.

Kot rezultat nekajmesečne krize je praška vlada 15. septembra 1938 prepovedala SdP in KdP⁴² oziroma vse manjšinske stranke. To je za kratek čas ohromilo delovanje obeh največjih manjšinskih strank, za manjše stranke je pomenila ta prepoved smrt, večina jih je zamrla in nikoli ni obnovila dejavnosti. V primeru KdP je trajala ohromitev delovanja le za nekaj mesecev, saj so že oktobra istega leta nadaljevali s spremenjenim imenom.

Ustanovitev Nemške politične stranke

Po Münchenskem sporazumu v oktobru 1938 je nastala Češko-Slovaška republika (Č-SR). Avtonomna vlada je ob občutku ogroženosti s strani Madžarske vse bolj zaupala v rajh in ni presenetljivo, da je vlada v enem od svojih prvih dejanj odpravila prepoved Nemške politične stranke (Deutsche Partei – DP). Članstvo v stranki se je izenačilo z nemško narodnostjo. S tem so karpatski

³⁷ 15. oktobra 1937 Henlein imenuje za svojega namestnika na položaju vodje KdP Franza Karmasina, ki ga je moral zastopati. Kljub temu pa si je Henlein pridržal pravico političnega odločanja.

Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...*, str. 130, Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 102.

³⁸ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 99.

³⁹ Volilna zmaga v smislu zmage znotraj skupine karpatskih Nemcev.

⁴⁰ Glej opombo 35. Pogodba SdP–KdP.

⁴¹ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 130.

⁴² Kot odgovor na pritiske rajha. Prav tam, str. 128.

Nemci zopet vsaj formalno nastopili samostojno, ne pa kot podružnica sudetskih Nemcev. Obnovili so dejavnosti »Kulturverbanda« in »Turnvereina«. DP postane edini predstavnik karpatskih Nemcev. In znotraj stranke si absolutni vodilni položaj pridobi Franz Karmasin. Stranka je dejansko naslednica marca prepovedane KdP.

Na Slovaškem je začel vladati totalitarni režim. Z raznimi ukrepi so slovaški voditelji⁴³ ustvarili enostrankarski sistem.⁴⁴ Nemška manjšina je dobila svoj dolgo zahtevani status. Po Münchnu je med bratislavskimi Nemci zavlada prava histerija.⁴⁵ Nemci so mesto že razglašali za nemško in pričakovali priključitev mesta rajhu.⁴⁶ Položaj Karmasinove stranke in sam položaj v Češko-Slovaški državi sta se konec leta 1938 bistveno poboljšala.⁴⁷ Med najpomembnejše dosežke sodi pridobitev naziva oziroma službe državnega tajnika za nemško manjšino.⁴⁸ Naloge državnega tajništva so bile ohranitev pravnega statusa narodne skupine. Imelo je pravico izdati odredbe in oznanila na avtonomno vladu v zvezi z narodno skupino. Državno tajništvo je med drugim obsegalo poglavarstva za narodno gospodarstvo, gradbeništvo, tisk in propagando.⁴⁹

Karmasin si je prizadeval za nov izraz *narodna skupina* in za ukinitvev izraza *manjšina*, ker naj bi bil preveč ponižujoč. Zahteval je tudi status enakopravnega partnerja v pogovorih oziroma pogajanjih.⁵⁰

Hitler in nacisti so si želeli dokončne rešitve Č-SR in so iskali zaveznike pri razbijanju države. Ker so bili karpatski Nemci le prešibki, se je naslonil na slovaške avtonomiste. Slednji pa so v Hitlerju videli pomočnika in zaveznika pri ustanovitvi samostojne Slovaške. V ta namen so ustanovili tudi Nemško-Slovaško društvo.⁵¹ To dejavnost je podprla DP. Karmasin in člani DP so igrali posrednike v pogovorih med nacisti in slovaškimi avtonomisti.⁵² Karmasin je

⁴³ Zakon o političnih strankah (15. maj 1940), zakoni in odredbe številka 240 in 311/ 1939. Zagovornika takega režima sta bila predvsem Alexander Mach, vodja propagandnega urada in Karol Sidor, vodja Hlinkove garde. Olivová, Věra, *Dějiny první republiky*, str. 292.

⁴⁴ Na Slovaškem je po zakonu obstajala le HSLŠ (uradno se je HSLŠ združila s še nekaterimi strankami v Stranko slovaške narodne enotnosti, vendar so vodilna mesta imeli prestavniki HSLŠ), poleg te še nemška stranka. Komunistična partija in druge stranke so bile seveda prepovedane.

⁴⁵ Wehrmacht je ob priključitvi Sudetov zasedel, okupiral še predmestje Bratislave, Petržalko oziroma desni breg Donave in Devín.

⁴⁶ Vrstile so se demonstracije, podpisovali so tudi peticije za priključitev mesta rajhu. Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 131–132, 137.

⁴⁷ Prav tam, str. 133.

⁴⁸ Jozef Tiso ponudi delo Franzu Karmasinu 26. oktobra 1938.

Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...*, str. 356.

⁴⁹ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen ...*, str. 148 in 151.

⁵⁰ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 146.

⁵¹ Društvo je bilo ustanovljeno 30. januarja 1939. Njegov predsednik je bil Vojtech Tuka. Prav tam, str. 147.

⁵² Prav tam, str. 135, 149.

praktično v vseh pomembnih zadevah dobival inštrukcije iz Berlina in tako postal, če ne de iure pa de facto funkcionar rajha.⁵³

Po Dunajski arbitraži se je sodelovanje DP in HSLS še poglobilo.⁵⁴ Januarja 1939 so od avtonomne vlade dobili soglasje o ustanovitvi FS (Freiwillige Schutzstaffel).⁵⁵ DP se je želela organizirati kot podružnica NSDAP. Organizacijsko so to tudi storili, voditelj je dobil naziv »Volksgruppenführer«.⁵⁶ Tudi formalno so se hoteli priključiti NSDAP, vendar so nacisti v rajhu to zahtevo zavrnilo.

Karmasin si je prizadeval dobiti od Tisove vlade različne privilegije, kasneje tudi za popolno avtonomijo v kulturni, socialni, jezikovni in zdravstveni politiki.⁵⁷ Sprva je dobil predvsem delovna mesta v uradništvu na račun izgnanih Čehov. Slovaška vlada pa je na pritiske od znotraj in zunaj začela popuščati. Karmasinu je uspelo ustvariti tudi misel, da je obstoj Slovaške odvisen od njegove ravnjanja s karpatskimi Nemci.⁵⁸ Karmasin se je tudi pohvalil, da naj bi bili karpatski Nemci vzor za sobivanje manjšin tudi drugim v Evropi.⁵⁹

Karmasin pa ni bil najbolj navdušen nad razvojem državnega tajništva za manjšino, ki mu je slovaška vlada spodrezala krila in mu omejila pristojnosti, med drugim je izgubil svojo samostojnost.⁶⁰ Glavna dejavnost DP je bila v novi državi zbirati podatke o političnem vodstvu, vojski in družbenem položaju Slovaške. Vse te podatke so prenašali »Sicherheitsdienst«.⁶¹ Z drugimi besedami, DP je aktivno izvajala špionažno dejavnost. Vsi višji funkcionarji DP so imeli svoje kode pri »Sicherheitsdienst« – Karmasin se je, recimo, imenoval agent S-1.⁶²

Politika Nemške politične stranke v 2. svetovni vojni

Po 1. septembru⁶³ in okupaciji Poljske so karpatski Nemci dobili novo spodbudo in so javno izkazovali zvestobo rajhu, nacizmu in Hitlerju.⁶⁴ Nacizem je na Slovaškem zavoljo uspehov Vermachta dobival vse več privržencev, in sicer

⁵³ Prav tam, str. 136.

⁵⁴ Prav tam, str. 140.

⁵⁵ FS je paravojaška organizacija oziroma vojska DP, organizirana po vzoru SS in Hlinkovi Gardi. Sodelovanje je potekalo na prostovoljni bazi. Starost je bila omejena od 17. do 35. leta. Članstvo v FS je bilo kasneje obvezno za vstop v SS ali Vermacht.

⁵⁶ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 138.

⁵⁷ Prav tam, str. 161.

⁵⁸ Za čim večje pravice manjšine so se prizadevali tudi vodilni v rajhu. Prav tam, str. 155.

⁵⁹ Prav tam, str. 157.

⁶⁰ Prav tam, str. 156.

⁶¹ Kasneje je bil ustanovljen Wepnerjev urad, preko katerega so prihajale informacije do varnostne službe v rajhu. Prav tam, str. 158, 167.

⁶² Kováč, Dušan, *Deutsche Partei v politickom systeme slovenskaho štatu*, str. 132.

⁶³ Nemčija je napadla Poljsko, pri tem je sodelovala tudi Slovaška. Špionažno dejavnost je odigrala tudi DP. Enote FS so sodelovale v stražarskih dejavnostih na ozemlju Poljske. Sodelovalo naj bi okoli 2000 pripadnikov FS. Lipták, Ľubomir, *Franz Karmasin opät na scéne ...*, str. 22.

⁶⁴ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 159.

ne samo med Nemci, temveč tudi med Slovaki. V Nemško politično stranko (Deutsche Partei –DP) niso vstopali samo pripadniki nemške manjšine, ampak tudi Slovaki in pripadniki madžarske manjšine, ki pa so bili po večini karieristi. V začetku leta 1940 je DP štela že okoli 60.000 članov.⁶⁵ Članstvo v stranki pa je bilo veliko tudi zaradi povsem življenjskih razlogov. Člani so imeli različne ugodnosti med drugim možnost za dobro plačano delo v rajhu.⁶⁶

Do januarja 1940 sta bila med Slovaško in rajhom podpisana dva sporazuma: obrambni sporazum in sporazum o vojno-gospodarskem sodelovanju. To je dejansko pomenilo, da si je rajh ekonomsko podredil Slovaško, vse to je pomenilo nadaljnjo rast ugleda DP, saj je imelo veliko članov visoke položaje v podjetjih in tovarnah, ki so cvetele na račun tega sporazuma.

Karmasin je bil 30. marca izbran za doživljenjskega voditelja DP oziroma narodne skupine. To je zanj in za vse druge pomenilo priznanje za njegovo delo.

Poleg Berlina si je DP dobila še dodatne zaveznike, to so bili ekstremisti, radikali znotraj HSLS. Njihova predstavnika, Vojtech Tuka in Alexander Mach, sta prav tako iskala zaveznike za nadaljnjo fašizacijo Slovaške. Začelo se je sodelovanje, Karmasin in Mach pa sta se tudi osebno spoprijateljila. To sodelovanje je doživelo vrh konec leta 1940 in začetek 1941. Tuka in Mach sta poskušala s podporo Karmasina in preko njega s podporo Berlina izvesti državni udar in vzpostaviti diktaturo. To akcijo je Karmasin podprl in se nadejal, da bi to krizo izkoristil Ver-macht in okupiral Slovaško, kar je bil cilj DP. Varnostne službe rajha so tej akciji stopile na prste in jo zaustavile. Nemčija je ta načrt zaustavila predvsem zaradi tega, ker je postavljala Slovaško kot zgled in vzor države pod nemško zaščito.⁶⁷

V novembru 1940 je Slovaška pristopila k trojnemu paktu, s tem so tudi zunanjo politiko začeli nadzirati nacisti. SS pa je skupaj z nemškim odposlan-cem Manfredom von Killingerjem nadzorovala slovaško zunanje ministrstvo.⁶⁸ Slovaška je bila vse bolj odvisna od Nemčije.

V začetku 1943 je Karmasin v Žilini izdal program DP in formuliral naloge karpatskih Nemcev. Te naloge naj bi bile v čim večjem številu se včlanjevati v SS in si doma prizadevati za idejo novega reda.⁶⁹ Po Hitlerjevi razglasitvi totalne vojne, marca 1943, je isto storil tudi Karmasin.

Ko so bili tanki Rdeče armade že v Zakrpatju, je Karmasin še vedno izjavljal zvestobo nacizmu in Hitlerju. Z bližanjem fronte pa se je povečalo tudi odpor-niško gibanje. Prva poročila o komunističnem odporu na Slovaškem so bila že v letu 1943. Karmasin je v pismu Himmlerju⁷⁰ poudarjal, da je komunizem na

⁶⁵ Glede na število celotne manjšine (150.000) je to velika številka. Pomeni skoraj vsakega polnoletnega karpatskega Nemca. Iz manjšine se niso vpisali v stranko le redki antifašisti in komunisti. Leta 1938 je imela KdP okoli 4000 članov. Prav tam, str. 161.

⁶⁶ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen ...*, str. 153.

Decembra 1943 je bilo na delu v rajhu okoli 20 tisoč karpatskih Nemcev.

⁶⁷ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 172, 173.

⁶⁸ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 173.

⁶⁹ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 184.

⁷⁰ Na predvečer Slovaške ljudske vstaje, 19. avgust 1944.

Slovaškem problem, omenjal pa je tudi pojave komunizma med karpatskimi Nemci. Omenjal je razsulo v slovaški vojski, tudi močne boljševistične elemente v njej. Prebivalstvo so ogrožali roparski napadi partizanov. Predvsem pa je bila ogrožena vzhodna Slovaška, kjer so se vrstile sabotažne akcije. Navaja tudi protinemško vzdušje med Slovaki. Celotno situacijo je opisal kot težko. Piše tudi, da so bile slovaške oblasti proti vsem težavam brez moči. In zaradi nevarnosti je Karmasin odredil ustanovitev paravojaških enot t. i. »Heimatschutz« (HS) v okviru FS in pod vodstvom Ferdinanda Kluga. Pri organizaciji in oskrbi HS je sodelovala tudi SS.⁷¹

Slovaška ljudska vstaja se je začela 29. avgusta 1944. Karmasin je v času vstaje pozival za boj proti boljševizmu.⁷² Do uporov je po večini prišlo v Srednji in vzhodni Slovaški,⁷³ medtem ko je na zahodu Slovaške prišlo le do sporadičnih spopadov. Zaradi teh spopadov je v Bratislavi med karpatskimi Nemci zavladala panika. Nekateri Nemci so se začeli zaradi strahu izseljevati iz mesta. Na območjih ogroženih od partizanov je prišlo do množičnih pobojev nad karpatskimi Nemci.⁷⁴ Predvsem v Hauerlandu, kjer so tudi zaradi teh zločinov začeli načrtovati evakuacijo otrok in žensk iz Hauerlanda.

Večji del narodne skupine je moral v času vstaje živeti v negotovosti in strahu pred vpadi partizanov. Nekateri posamezniki pa so se iz ideoloških prepričanj udeležili vstaje in tvorili partizansko enoto Ernest Thälmann, vodja je bil F. Zinnebauer.⁷⁵ Sicer pa so nemški tajni agenti uspeli število komunistov med narodno skupino omejiti.⁷⁶

Karmasin kot edini politični predstavnik manjšine je vse do konca izražal svojo vernost Hitlerju in nacizmu. Nazadnje je to na Slovaškem izrekel 25. marca 1945 na bratislavskem gradu ob vojaški prisegi prostovoljcev Hitlerju.⁷⁷

Ob vsesplošni vojni drami in pravilu kolektivne krivde⁷⁸ so nacistični voditelji odločili evakuirati manjšino. Za izvršitev tega projekta je bil imenovan

⁷¹ Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...*, str. 526, 527.

⁷² Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 194.

⁷³ Marsina, Richard, Viliam Čičaj, Dušan Kovač, Lubomir Lipták, *Slovenské dejiny*, str. 255, 256.

⁷⁴ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen ...*, str. 163.

⁷⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen ...*, str. 162. Poimenovana po voditelju KP Nemčije.

⁷⁶ Gabzdilová – Olejníková, Soňa, Milan Olejník, *Karpatski Nemci na Slovensku ...*, str. 29.

⁷⁷ Karmasin je skupaj s še nekaterimi privrženci politično deloval tudi po vojni. Bil je na seznamu iskanih vojnih zločincev. Prav zato je živel pod lažnim priimkom Dibak v Avstriji in Nemčiji. Bil je član »Sudetendeutschen Landsmannschafta« in predsedujoči zveze »Witiko«, zveze nacistov »Henlein«, najagresivnejšega ideološkega združenja izseljenih Nemcev s Češkoslovaške. Ime ima simbolni naziv, vitez Witiko (Vitek) naj bi prinesel osvoboditev v najhujšem času, za revanšiste to simbolizira vrnitev na Češkoslovaško.

Král, Vaclav, *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 ...*, str. 392.

Lipták, Lubomir, *Franz Karmasin öpet na scéne*, str. 78.

⁷⁸ Ob koncu vojne se pojma »Nemec« in »nacist« enačita.

Karmasin.⁷⁹ Prvotno je bila evakuacija mišljena le začasno, za začasni umik in ohranitev nemškega prebivalstva pred Rdečo armado. Vsaj za to začasnost se je zavzemal tudi Karmasin. Kasneje se je na žalost Karmasina izkazalo, da je evakuacija stalna. Karmasin je za izpolnitev projekta dobil diktatorska pooblastila in sprva evakuacija ni potekala gladko⁸⁰. Ljudje se razumljivo niso hoteli preseliti. Ko pa se je decembra 1944 fronta močno približala, so spiške Nemce dobesedno naložili na transportne vagonne in jih poslali v Protektorat. Podobno se je zgodilo z Nemci iz Bratislave. Veliko se jih je po vojni vrnilo, toda Košički program in nadaljnji dekreti so manjšini vzeli državljanstvo, premoženje ...⁸¹ Po poročilih DP je Slovaško zapustilo 120.000 karpatskih Nemcev.⁸² Po podatkih na podlagi zakonov Češkoslovaške so do 31. oktobra 1946 izgnali 32.450 karpatskih Nemcev,⁸³ kar je skupaj nanoslo skoraj celotno število manjšine izpred vojne, približno 150.000. Okoli 80.000 karpatskih Nemcev se je naselilo na območje kasnejše Zahodne Nemčije, okoli 15.000 na območje Vzhodne Nemčije in v Avstrijo, okoli 5.000 pa v druge države.⁸⁴

Politično življenje po 2. svetovni vojni

Po koncu vojne je, zaradi razmer, politična dejavnost skoraj povsem zamrla. Le-ta se je bolj spremenila v humanitarno dejavnost⁸⁵. Sprva so ustanavljali razna društva za pomoč iz katerih so se kasneje lahko nadaljevale politične akcije karpatskih Nemcev, vendar vse v mejah Nemčije in Avstrije, kamor se je preselila večina karpatskih Nemcev. Del pa se je preselil čez »lužo« v ZDA, Kanado.

Politično življenje sudetskih in karpatskih Nemcev po vojni zamre. Povečini se včlanjujejo in sodelujejo v strankah ZRN in Avstrije. Preko vseh teh strank lobirajo za svoje cilje, ki so po izselitvi postali: vrnitev svoje bivše lastnine.

⁷⁹ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 197.

⁸⁰ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen ...*, str. 167.

⁸¹ Kučera, Jaroslav, *Odsun nebo vyhnání?*, str. 12.

⁸² Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 198.

⁸³ Kováč, Dušan, *Nemecko a ...*, str. 200.

⁸⁴ Številka zajema okoli 100.000 pripadnikov, ki so bili izgnani iz Protektorata. Hochberger, Ernst, Scherer, Anton, Spiegel – Schmidt, Friederich, *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*, str. 59.

⁸⁵ V Stuttgartu ustanovijo »Landmannschaft der Karpatendeutschen«, »Hilfskomitee für die Evangelisch – Lutheranische Slowakeideutschen – im Hilfswerk der Evangelischen Kirche in Deutschland« in »Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken – Arbeitsgemeinschaft beim Deutschen Caritasverband und der kirchlichen Hilfsstelle«. Leta 1949 se zadnji združita, a hkrati obdržita svojo samostojnost, v »Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei«, ki je do danes najmočnejše in najštevilčnejše društvo. Obe društvi na začetku vodi Anton Birkner. V Avstriji pa ustanovijo »Hilfsverein der Österreicher aus Pressburg und Umgebung«. Prihaja tudi do povezav med sudetskimi Nemci in Slovaki, živečimi izven domovine. Hochberger, Ernst, Scherer, Anton, Spiegel – Schmidt, Friederich, *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*, str. 65, 66.

Ob padcu berlinskega zidu in zlomu komunizma so se odprle možnosti za navezavo stikov za železno zaveso. Nastala so društva na območju bivše vzhodne Nemčije in na Slovaškem. V devetdesetih so tudi v Bratislavi ustanovili društvo⁸⁶ in odprli muzej karpatskih Nemcev. Cilj je ohranitev kulture, noš, pesmi in izročila.⁸⁷

Sklep

Pravo politično življenje manjšine se začne z letom 1918 in ustanavljanjem svetov, ki kasneje prerasejo v stranke. Zaradi številčne majhnosti so se morale povezovati z večjimi, tj. slovaškimi ali madžarskimi, če so hotele imeti poslanca v Pragi. Politično je manjšina ostala razdeljena med promadžare in pronemce. V poznih 20. letih se je izkristalizirala politična slika. Na sceni sta ostali le dve stranki: KdP in ZDP. Prva se je v tridesetih letih nacifizirala in vodstvo so prevzeli Nemci s Češke, druga pa je trdno ostala na svojih promadžarskih stališčih, vendar je bila omejena na svojo regijo – Spiš. Po letu 1945 pa vsaj v smislu samostojne politične stranke težko govorimo o političnem udestvovanju manjšine.

Statistika prebivalstva

OGRSKA ⁸⁸	Število	Odstotek
Madžari	3.749.662	48,96
Nemci	834.350	10,89
(Čehi in) Slovaki	1.657.850	21,65
Ukrajinci	347.734	4,54
Romuni	538.373	7,03
Hrvati	82.003	1,07
Srbi	27.922	0,37
Slovinci	49.116	0,64
Drugi	48.577	0,63
Židje	323.564	4,22
Domače prebivalstvo	7.659.151	100,00

⁸⁶ 30. septembra 1990 ustanovijo »Karpattendutsche Verein in der Slowakei«. Prav tam, str. 64.

⁸⁷ Prav tam, str. 67, 70.

⁸⁸ Popis za leto 1850/51 velja samo za Ogrsko brez Transilvanije, Hrvaške, Slavonije, Vojne krajine, Vojvodine in Banata. Spraševalo se je po jezikovni pripadnosti pri domačem prebivalstvu in ne pri prisotnem civilnem prebivalstvu. Od več kot 800 tisoč Nemcev je karpatskih manj kot 200 tisoč. Zwitter, Fran, Jaroslav Šidak, Vaso Bogdanov, *Nacionalni problemi ...*, str. 217.

Leto ⁸⁹	Slovaki	%	Madžari	%	Rusini, Ukrajinci	%	Nemci	%	Poljaki	%
1880 ⁹⁰	1.489.707	61,2	540.492	22,2	78.781	3,2	221.771	9,1	–	–
1910	1.684.681	57,7	885.397	30,3	96.528	3,4	198.755	6,8	–	–
1921	1.952.668	65,1	650.597	21,7	88.970	3	145.844	4,9	6.059	0,2
1930	2.337.816	70,4	571.952	17,2	90.824	2,7	148.214	4,5	7.023	0,2
1950	2.982.524	86,6	354.532	10,3	48.231	1,4	5.179	0,1	1.808	0,02
1961 ⁹¹	3.560.241	85,3	518.776	12,4	35.411	0,8	6.266	0,2	1.012	0,02
1970	3.884.193	85,5	553.910	12,2	42.146	0,9	5.326	0,1	1.058	0,02
1980	4.317.008	86,5	559.490	11,2	39.260	0,8	2.918	0,1	2.053	0,05
1991	4.519.328	85,7	567.296	10,8	30.478	0,6	5.414	0,1	2.659	0,05
2003 ⁹²	4.612.292	85,7	517.209	9,6	35.052	0,65	5.385	0,1	2.652	0,05

Viri

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost- Mitteleuropa IV, Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, 1984. Band 1, 2, DTV, München.

KRÁL, Vaclav, 1964: *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947, Dokumentensammlung*. Praha: Československa akademía ved.

Literatura

BARANY, George, 1980: Ungarns Verwaltung. *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Verwaltung und Rechtswesen*, Band II. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

BROSZ, Paul, 1992: *Das letzte Jahrhundert der Karpatendeutschen in der Slowakei*. Stuttgart: Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei.

⁸⁹ Podatke sem dobil v dveh različnih literaturah: Podolák, Peter, *Národnostné menšiny v Slovenskej republike*, str. 12, in Gyurgyik, László, *Changes ...*, str. 38.

Navajal sem sicer iz prve in izpustil rubriki Čehi in Drugi, ker se mi osebno v tem primeru ne zdita pomembni. Opaziti pa je tudi odstopanja med prvo in drugo literaturo v številkah, nekje tudi do 10 tisoč. Medtem ko ima Podolák podatek za število Nemcev leta 1930 148.214, ima Gyurgyik za isto leto 154.812. Številke se razlikujejo za 451 oseb leta 1910 (198.304). Za leto 1961 se številka razlikuje za minus 7 oseb. Leta 1970 se zopet razlikuje, tokrat za minus 566 oseb. V popisih za leta 1921, 1950, 1980 in 1991 sta popisa identična.

⁹⁰ V letih 1880 in 1910 se je spraševalo po maternem jeziku in ne po narodnostni pripadnosti.

⁹¹ V letih 1961, 1970, 1980, 1991 so spraševali stalno naseljeno prebivalstvo, v štetjih 1921, 1930, 1950 pa prisotno prebivalstvo.

⁹² *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*, str. 195.

- EMERITZY, Aurel, 1952: *800 Jahre Deuschtum im Nordkarpatenraum*. Stuttgart: Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei.
- GABZDILOVÁ – OLEJNÍKOVÁ, Soňa, Milan OLEJNÍK, 2004: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Acta Carpatho – Germanica.
- GYURGYÍK, László, 1999: *Changes in the Demografic, Settlement and Social Structure of the Hungarian Minority in (Czecho-) Slovakia between 1918–1998*. Budapest: Institut for Central European Studies, Teleki László Foudation.
- HEPPNER, Harald, 2001: *Der »kleine« Raum als Ordnungsmodell im östlichen Europa 1917/1920, v: Region und Umbruch 1918, Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- HOCHBERGER, Ernst, Anton SCHERER, Friederich SPIEGEL – SCHMIDT, 1994: *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*. München: Langen Müller.
- HORVÁTHOVÁ, Margaréta, 2002: *Nemci na Slovensku, Etnokoltúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno – Dunajská Streda: Lilium Aurum.
- KOPPMANN, Alexius, 1975: *Das Deuschtum in der Slowakei, Zur Erinnerung an die Alte Heimat im 30. Jahr nach der Vertreibung*. Wien: Verlag der Karpatendeutschen Landsmannschaft in Oesterreich.
- KOVÁČ, Dušan, 1991: *Deutsche Partei v politickom systeme slovenskaho štatu, v: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Historicky ustav SAV.
- –, 1991: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871–1945*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- KUČERA, Jaroslav, 1992: *Odsun nebo Vyhnaní?, Sudetskí Němci v Československu v letech 1945–1946*. Praga: Nové pohledy.
- LÁSZLÓ, Péter, 2000: *Die Verfassungsentwicklung in Ungarn, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Verfassung und Parlamentarismus, Band VII/1*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- LIPTÁK, Lubomir, 1962: *Franz Karmasin opät na scéne*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- MARSINA, Richard, Viliam ČIČAJ, Dušan KOVÁČ, Lubomir LIPTÁK, 1992: *Slovenské dejiny*. Martin: Matica Slovenska.
- OLIVOVÁ, Věra, 2000: *Dějiny první republiky*. Praga: Karolinum.
- PODOLÁK, Peter, 1998: *Národnostné menšiny v Slovenskej republike: z hľadiska demografického vyvoja*. Martin: Matica Slovenská.
- Politické strany na Slovensku 1860–1989*, 1992. Bratislava: Archa.
- Štatistická ročenka Slovenskej republiky*, 2004. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ŠVORC, Peter, 2001. *Die Ost – Slowakei am Ende des Jahres 1918. Region und Umbruch 1918, Zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- ZWITTER, Fran, Jaroslav ŠIDAK, Vaso BOGDANOV, 1962: *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica.

Elektronski vir

Medmrežje 1: <http://www.deutsche-minderheit.de/slowakei/bilder/karpatensiedlung.jpg>.

Medmrežje 2: <http://www.karpatendeutsche.de>.

DIE POLITISCHE TÄTIGKEIT DER KARPATENDEUTSCHEN

Zusammenfassung

Die deutsche Minderheit bildete in der Mitte des 19. Jahrhunderts mit einem Bevölkerungsanteil von mehr als zehn Prozent die zweitgrößte Volksgruppe Ungarns. Ihre Ansiedlung war zu unterschiedlichen Zeiten, aus unterschiedlichen Gründen und in verschiedensten Teilen des Landes erfolgt. Dies hatte zur Folge, dass das Gefühl nationaler Zusammengehörigkeit unterschiedlich stark entwickelt war und dies war auch der Grund dafür, dass keine sonderlich engen kulturellen und politischen Verbindungen untereinander bestanden, sieht man von Siebenbürgen ab, in dem die deutsche Volksgruppe auch die nach Zahlen stärkste Bevölkerungsgruppe war. Mit Ausnahme der Deutschen in Pressburg/Bratislava wiesen die Deutschen des oberungarischen Karpatengebiets den geringsten nationalen Organisationsgrad auf.

Das politische Leben auf parlamentarischer Ebene setzte in Ungarn mit dem Dualismus ein, wengleich das Zensuswahlrecht nur einem geringen Teil der Bevölkerung überhaupt die Möglichkeit eröffnete, sich am politischen Leben zu beteiligen. Dies hatte zur Folge, dass etwa die Deutschen des Karpatengebiets bis zum Ende der Monarchie kaum am politischen Leben teilnahmen. In den Jahren des Umbruchs zwischen 1918 und 1920 wurden kulturellen Organisationen zum Ausgangspunkt für politische Tätigkeiten. Es entstanden verschiedene Vereinigungen bzw. Räte, die dafür eintraten, dass auch der Minderheit ihr „Platz an der Sonne“ gewährt werde. Die meisten dieser Vereinigungen traten für den Verbleib bei Ungarn in seinen historischen Grenzen ein und lehnten die Entstehung der Tschechoslowakei ab. Die Etablierung der tschechischen Verwaltung beendete die Tätigkeit dieser Vereinigungen. Die politische Entwicklung und Organisation der Karpatendeutschen war im neuen staatlichen Verband besser, was vor allem auf dem Einfluss aus den tschechischen Landesteilen, besser gesagt der Sudetendeutschen zu verdanken war. Ungeachtet der von der Tschechoslowakei gewährten Grundrechte blieb die Tätigkeit der Volksgruppe noch immer auf Ungarn ausgerichtet. Aus der Vielzahl von Parteien der frühen Jahre entwickelten sich nach einiger Zeit zwei Vereinigungen: Die proungarische oder promagyarische Zipser Deutsche Partei und die prodeutsche Karpatendeutsche Partei. Um den Einzug ins Prager Parlament zu schaffen, waren jedoch beide Parteien darauf angewiesen, sich mit den größeren und einflussreicheren tschechischen oder ungarischen Parteien zu verbinden.

Mit der Machtübernahme Hitlers orientierten sich praktisch alle deutschen Minderheiten Europas am nationalsozialistischen Gedankengut. Dies galt im Fall der Karpatendeutschen insbesondere für die Karpatendeutsche Partei, zum Teil mit Unterstützung und unter Einfluss der Deutschen aus dem tschechischen Landesteil. Die Partei durchdrang allmählich die gesamte Volksgruppe. Alle deutschen Parteien wurden im September 1938 verboten und die meisten von ihnen sollte ihre Tätigkeit nicht wieder aufnehmen. Die Nationalsozialisten setzten ihre Politik vor allem mit der neu entstandenen Deutschen Partei fort. Mit der Ausrufung der ersten slowakischen Republik bestimmte die politische Arbeit der und in der Volksgruppe ausschließlich die Deutsche Partei, die gleichsam eine kleine NSDAP darstellte – mit Führer, einen eigenen bewaffneten Truppe, aggressiver Politik etc. Während des Krieges beherrschte sie alle Bereiche des Lebens der Minderheit, dies galt sowohl für die Politik wie für das kulturelle Leben.

Nach dem Prinzip der Kollektivschuld und dem Kaschauer Programm (1945) verloren die Karpatendeutschen alle Bürgerrechte, so dass nach dem Krieg der Großteil der deutschsprachigen Bevölkerung das Land verließ bzw. aus der Slowakei ausgewiesen wurde. Die politische Tätigkeit setzte sich nach 1945 in veränderter Form in Österreich und der Bundesrepublik Deutschland fort. Seit der „Samtenen Revolution“ bemühen sich die Karpatendeutschen erneut, ihre kulturellen Traditionen zu erhalten. In diesem Sinn arbeiten heute verschiedene karpatendeutsche Vereine aus Deutschland, Österreich und der Slowakei.

Katoliško politično društvo v Mariboru v luči Slovenskega gospodarja

Matejka Križan*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 070.489Slovenski gospodar:061.23(497.4Maribor)"1870/1882"

Matejka Križan: Katoliško politično društvo v Mariboru v luči Slovenskega gospodarja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 29–41

Prispevek govori o delovanju Katoliškega političnega društva v Mariboru, kot ga je slikal *Slovenski gospodar*, in sicer od ustanovitve društva leta 1870 do oktobra 1882, ko je bilo društvo uradno razpuščeno.

1.01 Original Scientific Article

UDC 070.489Slovenski gospodar:061.23(497.4Maribor)"1870/1882"

Matejka Križan: The Catholic Political Society in Maribor as Viewed by Slovenski Gospodar. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 29–41

In the paper, the activities of the Slovenian Political Society in Maribor are considered, as depicted by *Slovenski Gospodar*, and in particular as of the establishment of the Society in 1870, until October 1882, when the Society was officially dissolved.

Prvi shod družbenikov za osnovanje *Katoliškega političnega društva* (KPD) v Mariboru je potekal 22. maja 1870, udeležilo pa se ga je 80 bodočih članov društva. Glavni namen shoda je bilo branje pripravljenih pravil, potrebnih za ustanovitev društva.¹

Prvo občno zborovanje KPD v Mariboru je bilo 17. julija 1870. Zbralo se je okrog 500 ljudi iz mesta, največ pa iz okolice. Kot prvi je imel govor knezoškof

* Matejka Križan, profesorica zgodovine in sociologije, Frana Kovačiča 9, 2000 Maribor, matejka.krizan@email.si

¹ *Slovenski gospodar*, Novičar, 26. maj 1870, št. 21, str. 84.

Jakob Maksimilijan Stepischnegg, ki je poudaril, kako pomembno je vzbujati katoliško zavest, saj katoliška vera ne zavira napredka, ampak skrbi, da človek ne izgubi prave poti, in kako pravica do enakosti vseh narodov v monarhiji predstavlja kamen spotike. Za njim je v nemščini govoril povabljeni gost iz Gradca Johann Karlon, urednik *Volksblatta*, ki je povzel, kako koristna so konservativna katoliška društva, ki so najboljša šola, če želi narod realizirati pridobitve, ki mu jih je omogočala ustava. Več kot bi bilo takih društev, več bi tudi veljali njihovi glasovi.² Sledila sta še dva slovenska govora. Dr. Jožef Ulaga, urednik *Slovenskega gospodarja*, je še enkrat označil pomen katoliških konservativnih društev, ki je izhajal iz 2. člena društvenih pravil, in sicer: »namen društva je braniti in pospeševati katoliško-konservativne zadeve v cerkvenem, državljanskem, družbinskem obziru«. Glede položaja katoliške Cerkve je razložil, da se ji godi krivica zaradi časnikov, saj v njih lahko vsak udriha po Cerkvi, duhovnikih in cerkvenih ustanovah, da Cerkev ni imela več nobenega vpliva na šolstvo, pri čemer je zagovarjal takšno zakonodajo, ki bi ji omogočila vpliv na tem področju. Dr. Matija Prelog je govoril o političnem pomenu katoliških društev in pobijal laži liberalizma, ki jih je silil, da so se mu upirali z združenimi močmi. Liberalce je označil za neliberalne, saj je liberalen po njegovih besedah tisti, »ki ljubi svobodo čez vse, ki vsakemu želi in hoče dati, kar si on želi in ima ... V resnici je liberalen le tisti, ki želi in privoščiči vsem narodom enako svobodo in pravico; ki dopuščča vsaki upravičeni stranki in vsakemu društvu to, kar njemu po nravskem in državnem pravu gre.«³

Drugi občni zbor⁴, ki se ga je udeležilo čez 100 društvenih članov, je bil v gradu grofa Brandisa 9. oktobra 1870 ob 16. uri. Najprej je o socialnih problemih govoril g. C. iz Gradca, dr. Ulaga pa je priporočil resolucijo, ki so jo člani soglasno sprejeli, kasneje so se pridružila tudi nekatera druga katoliška politična društva. V resoluciji so poudarili, da so se evropske vlade vse bolj trudile zaječiti vpliv vere, pri čemer se niso menile za veroizpoved ljudi in za njihove verske običaje. Rešitev neugodnega položaja so videli v tem, da bi se morala katoliška Cerkev postaviti na lastne noge in ne bi smela več računati na podporo države, ampak bi morala za svojo neodvisnost in svobodo poskrbeti sama. Cerkev bi postala svobodna, če bi prenehala vsaka podložnost papeža posvetni oblasti in če bi le-ta imel lastno državo, v katero se posvetna oblast ne bi smela vmešavati. Italijanska armada je 20. septembra 1870 napadla papeževo deželo in Rim, italijanski kralj pa si je prisvojil papeževo lastnino, ki je bila prav tako lastnina vseh katolikov. Nadalje so v resoluciji kritizirali avstrijskega ministra za zunanje zadeve, ki ni storil ničesar, da se to ne bi zgodilo. Očitani so mu, da ni katolik, ker če bi bil, potem česa takega ne bi dopustil. Avstrijski vladi, predvsem kancelerju Ferdinandu von Beustu, so očitali, da so pustili vnemar katolike v vsej

² *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 21. julij 1870, št. 29, str. 115.

³ *Slovenski gospodar*, Slovenska govora pri prvem shodu katoliškega konservativnega društva v Mariboru 17. julija 1870, 28. julij 1870, št. 30, str. 118–121.

⁴ *Slovenski gospodar*, Novičar, 6. oktober 1870, št. 40, str. 164.

monarhiji. Z resolucijo je društvo protestiralo proti krivičnemu *obropu* sv. Očeta. Glavni razlog za takšno postopanje zunanjega ministrstva so videli v dualizmu, ki je ustvaril državni zbor z nemško večino, ki je Nemcem omogočal, da so kljub nasprotovanju drugih narodov lahko uresničevali svoje nacionalne težnje. Edino sredstvo obstoja in okrepitve monarhije so društveniki videli v pogoditvi vlade z vsemi narodi monarhije.⁵

O tretjem občnem zboru KPD v Mariboru *Slovenski gospodar* ne poroča, prav tako v njem tudi ni bilo objavljeno vabilo k zborovanju, kot je bilo to običajno za vsa druga zborovanja tega društva.

Četrti občni zbor društva je bil v nedeljo 4. decembra 1870 ob 15. uri, prvič v veliki dvorani gostilne *Zur Stadt Wien*, od takrat je društvo imelo tam tudi svoje prostore.⁶ Zbora se je udeležilo ob članih tudi veliko povabljenih gostov, k društvu pa je pristopilo tudi precej novih članov. S slovenskim govorom je zborovanje odprl profesor J. Šuman. Zbranim je razložil, da je pravica temelj vsake države, še posebej pa večnacionalne Avstrije, narodi v njej pa bodo srečni in zadovoljni le, če bodo deležni enakih pravic. Narodne pravice brez političnih pravic so kot »lepa skleda brez jedi« in ne padejo narodom »kot zrelo sadje z drevesa«, ampak si jih morajo narodi sami priboriti. Opozoril jih je še na ustavne pravice, ki pripadajo vsem narodom, in na protiustavne napake v narodnem smislu, ki jih ob poznavanju ustave lahko odpravijo.⁷ Poudaril je še pomen politike, s katero se je potrebno ukvarjati, saj bi v nasprotnem primeru vsi sedeli križem rok, nasprotniki pa bi zmagovali. Prav tako se je potrebno s politiko ukvarjati ne samo v času volitev, ampak vseskozi, saj so »državniki kakor vojskovodje pred vojaki«, ki morajo iti v boj pripravljeni, ne pa tožiti po bitki, ko je vse izgubljeno. Potrebno je delovati v smislu stranke in jo krepiti, da bo močna vstopila v boj.⁸

Po končanem slovenskem govoru je med občinstvo stopil knezoškof Jakob Maksimilijan Stepischnegg, sledila pa je volitev novega odbora. V odbor so bili izvoljeni grof Brandis, profesorji: Janko Pajk, J. Šuman, Majciger, Fran Rapoc, dr. Prelog, dr. Ulaga, Martin Kovačič, dr. Ivan Lipold in Kandler; kot odborovi namestniki pa profesor Matija Šinko, dr. Jožef Pajek, Fran Dovnik, Brdajs in Koprivšek. Na zborovanju je sledil še nemški govor deželnega poslanca Hermannanna, v katerem je liberalcem očital, da se bahajo s svojo svobodo, pri tem pa niti katoliški cerkvi niti slovenskemu narodu niso dovolili svobode. Po njegovih besedah sta vera in narodnost temelj napredka vsakega naroda, zato je še toliko bolj zagovarjal pomembnost ustanavljanja katoliških konservativnih političnih društev povsod na Slovenskem, namreč, piše, zakoni bodo koristni in dobri le, če se bodo povsod volili pošteni možje. Kot zadnji govornik je nastopil še knezoškof, ki je pohvalil dotedanje delovanje društva, še enkrat ponovil Hermannove besede glede vere in poudaril, da se lahko le z združenimi močmi uprejo

⁵ *Slovenski gospodar*, Dopisi, 13. oktober 1870, št. 41, str. 166–167.

⁶ *Slovenski gospodar*, Novičar, 24. november 1870, št. 47, str. 192.

⁷ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Maribor, 8. december 1870, št. 49, str. 198–199.

⁸ *Slovenski gospodar*, Govor, 15. december 1870, št. 50, str. 201–202.

napadom na vero in versko življenje. Naslednji dan, 5. decembra, so se sešli novi odborniki in izvolili grofa Brandisa za predsednika društva, za njegovega namestnika dr. Ulago, Kovačiča za blagajnika, dr. Rapoca za tajnika in Kandlerja za bibliotekarja.⁹

Peti občni zbor je bil v dnevnem vrtu gostilne *Zur Stadt Wien* 19. marca 1871 ob 15. uri.¹⁰ To zborovanje velja za najpomembnejše izmed dotedanjih petih, saj so na njem sprejeli sklepe, ki so imeli pomen za Maribor in za celotno slovensko Štajersko. Prvi sklep se je nanašal na pripraviško učilnico v Mariboru, v kateri so vzgajali bodoče učitelje. Po mnenju društvenikov le-ta ni ustrezala niti svoji osnovni potrebi niti potrebam slovenskega ljudstva in tudi ne prihodnjemu poklicu narodnih učiteljev, ker je bil edini učni jezik nemški. Zahtevali so, naj se pripravnica tako preuredi, da bi bil slovenski jezik učni jezik za poučevanje pedagogike, nemški jezik pa učni jezik za pouk nemškega jezika.

Drugi sklep se je nanašal na srednje šole v Mariboru oziroma na gimnazije in realke, ki so bile vzdrževane iz državne blagajne in v katerih se je kot učni jezik uporabljal izključno nemški jezik. Društveniki so menili, da kot take te šole ne ustrezajo potrebam učencev slovenske narodnosti ter da so te šole slovenski mladini *v kvar* tako v duševnem kot tudi v gmotnem smislu. Da bi se dosegla pravica na tem področju, so zahtevali ustanovitev samostojne nižje gimnazije s slovenskim učnim jezikom, ki bi jo financirana država. Da pa bi dijaki po opravljeni nižji stopnji lahko normalno prestopili v višjo gimnazijo ali realko, naj bi se na teh nižjih realkah poučeval tudi nemški jezik.

Tretji sklep se je nanašal na prej omenjene nižje realke, in sicer so predlagali, da bi se lahko dijaki bolje pripravili na prehod v višjo realko, da bi se tej nižji realki dodal en letnik pripravnice, ki bi nadomestil 4. razred tedanje popolnoma nemške šole in v katerem bi bil poudarek na jezikih. Te sklepe je zbranim razložil dr. Janko Pajek, namenjeni pa so bili v razmislek ministru za bogočastje in uk.

Za njim je dr. Ulaga predstavil še sklepe o šolski postavi in njenem odnosu do katoliške cerkve. Glede verouka in krščanske vzgoje šolske mladine šolski zakoni niso priznavali cerkvi svobode in samostojnosti, ki ji je pripadala po božjem pravu, ampak je imela prvo in zadnjo besedo država. Društveniki so bili proti, da je zakon (6. čl./25. maj 1868 in 48. čl./14. maj 1869) dopuščal, da je bila služba učitelja dovoljena tudi tistim, ki niso bili krščanske vere in da posvetni učitelji niso bili zavezani veri in širitvi le-te. Prav tako so tudi nasprotovali učbenikom, čigar temelj ni bil verouk.¹¹

Šestega občnega zbora, ki je potekal 23. aprila 1871, se je poleg članov iz Maribora udeležilo še veliko članov iz Jarenine, Kamnice, Šentilja in drugih okoliških krajev. Zborovanje je odprl grof Brandis in v nemščini pozdravil nove člane. Kot prvi slovenski govornik je nastopil spiritual J. Bohinec, ki je spregovo-

⁹ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Maribor, 8. december 1870, št. 49, str. 198–199.

¹⁰ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 9. marec 1871, št. 10, str. 39.

¹¹ Občni zbor kat. pol. društva v Mariboru, *Slovenski gospodar*, 23. marec 1871, št. 12, str. 45.

ril o namenih društva in opozoril na laži liberalcev, ki so trdili, da nočejo narodu vzeti vere. Glavni namen društva je bil vzdrževanje in ohranjanje dobrega med ljudmi, vse, kar pa je bilo slabega, nemškutarjenje, zapravljanje, pijančevanje in podobno, pa je potrebno zatreti. Ohraniti je potrebno sveto vero, slovensko narodnost, zemljo in denar, kajti revež je suženj, s katerim »vsak pometa«. Za njim je profesor Šuman podal kratek pregled tedanjega političnega življenja v monarhiji in poudaril, da je za Avstrijce najpomembnejše to, da je nastalo nemško cesarstvo brez Avstrije, ki naj bi odslej skrbela le za svoj obstoj, ne glede na Nemčijo, kot je bilo to nekoč, če pa se želi Avstrija postaviti na »trdne noge«, mora vpeljati ustavo na zvezni federalistični podlagi. Da bi ljudje slednje lažje razumeli, je društvo natisnilo posebno knjižico o tem, kako naj bi narodna društva in posamezni narodnjaki delovali v prid izobraževanja preprostih ljudi. Kot zadnji je za nemške poslušalce govoril župnik Jožef Pajek, in sicer o socialnem vprašanju oziroma o kmetu in obrtniku, ki sta iz dneva v dan zaradi majhnega zaslužka vse bolj propadala. Opozoril je na dejstvo, da jim država ne more pomagati, zato si morajo delavci, kmetje in obrtniki pomagati sami s pametnim in varčnim gospodarjenjem ter da bi se jim s pomočjo volilnih redov odprla vrata v zbornice.¹²

Ob 25-letnici papeževanja Pija IX. junija 1871 je mariborsko katoliško politično društvo na seji odbora sklenilo na dan sv. Petra in Pavla papežu poslati po telegrafu čestitke ob jubileju, Odgovoril jim je kardinal Antonelli ter v odgovoru društvenikom podelil še apostolski blagoslov.¹³

Odbor KPD v Mariboru je 19. junija 1871 sprejel in poslal nezaupnico poslancema Brandstetterju in Seidlu, v kateri so jima očitali, da sta bila v državni zbor voljena s strani štajerskih Slovencev, za katere pa nista nič naredila, ampak sta vselej glasovala v škodo slovenskega naroda oziroma da sta vedno v nasprotju s tem, kar koristi Slovincem. Kot prvo so jima očitali, da sta glasovala za adresu cesarju, v kateri je nemška stranka zahtevala, da naj se ministri ne pogajajo z narodi, ki se ne strinjajo z ustavo; kot drugo, da so podprli Nemce proti ministrstvu, ki je hotelo pretehtati in uravnati proračun za tekoče leto, vendar jim to ni uspelo, ker jih je več glasovalo *za* kot *proti*; kot tretje, da so glasovali proti predlogu dr. Coste, da bi v Ljubljani ustanovili »pravdoslovno in modroslovno« šolo za slovenske pravnike; in kot četrto, da so na zagovor poklicali pravosodnega ministra zaradi ustanovitve »Ilirskega kraljestva«, kar so v javnost spravili nemški časopisi. Očitali so jima še, da ne zastopata koristi slovenskega naroda, ampak le lastne in koristi nemške stranke in jima predlagali, da naj odstopita.¹⁴ V državnem zboru sta celo predlagala, da naj se ministrstvu odvzame pravica pobiranja davkov, kar so sicer nemški poslanci zavrnil, vendar jim je društvo mariborskih Nemcev poslalo zaupnico, kar je društvenike še bolj podkurilo k nezaupnici.¹⁵

¹² *Slovenski gospodar*, Dopisi, 27. april 1871, št. 17, str. 66.

¹³ *Slovenski gospodar*, Društvene zadeve, 6. julij 1871, št. 27, str. 108.

¹⁴ Nezaupnica, *Slovenski gospodar*, 29. junij 1871, št. 26, str. 101–102.

¹⁵ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 29. junij 1871, št. 26, str. 103.

Brandstetter je na nezaupnico odgovoril že naslednji dan v *Tagespostu*, kjer je izjavil, da pod nezaupnico ni podpisan nihče od fizičnih oseb, ampak le odbor KPD v Mariboru, odbor društva pa mu je v *Slovenskem gospodarju* odgovoril, da naj povpraša mariborske meščane, če želi izvedeti, kdo so odborniki. Pozval je tudi druga društva in občine, da naj podprejo nezaupnico.¹⁶

KPD v Mariboru je 9. julija 1871 praznovalo prvo obletnico svojega delovanja. Program svečanosti praznovanja obletnice je zajemal najprej slovesno božjo službo pri sv. Alojziju ob 9. uri dopoldan. Ob 15. uri je sledila béseada, ki je obsegala poročilo predsednika o delovanju društva, poročilo blagajnika, slovenski in nemški slavnostni govor ter volitev novega odbora in pregledovalcev računov. Sledila je še zabava z godbo, petjem ter slovenskim in nemškim deklamiranjem.¹⁷ Društveniki so bili ponosni na razcvet, ki ga je doseglo društvo, ki je od samega začetka imelo veliko nasprotnikov in malo prijateljev in se je tako uspešno zakoreninilo in postalo močno. Ob slovesnosti se je v dvorani sešlo blizu 300 navdušenih članov. Zborovanje je začel grof Brandis z nemškim govorom, v katerem je opisal uspešno delovanje društva v preteklem letu. Za njim je sledil slovenski govor dr. Ulage še o dotedanjem delovanju društva. Društveni odbor je v preteklem letu vsaj dvakrat mesečno razpravljal o pomembnih rečeh, samo društvo pa je imelo 6 občnih zborov. Za njim je blagajnik profesor Kovačič podal poročilo o finančnih zadevah, in sicer, da je imelo društvo v tistem trenutku 74 gld. premoženja. Nato je še profesor Šuman izpostavil namen društva, tj. »ohranjati vse kaj je dobrega in v vsem dobrem napredovati«, poudaril pa je še, da se omikanost naroda ne ocenjuje po številu knjig, ki jih premore, ampak po čednosti in poštenosti naroda, ki spoštuje pravico.

Sledile so volitve novega odbora, med oddajanjem volilnih listkov pa je profesor Janko Pajk, predsednik tiskovnega društva, pozdravil navzoče v imenu *Katoliškega tiskovnega društva* v Mariboru. Društveniki so ponovno soglasno izvolili dotedanji odbor, in sicer grofa Brandisa, dr. Ulago, Šumana, Majcigerja, Kovačiča, Rapoca, dr. Lipolda, Šinka, Dovnika in Kandlerja. Govor je imel tudi kanonik in deželni poslanec Kosar o odzivu ministrov na spomenico štajerskih poslancev, za katero so pripomnili, da so zahteve Slovencev upravičene in da naj se za vsako storjeno krivico na ministrstvo pošlje pritožba. Kot zadnje je društvo telegrafsko javilo cesarju svojo vdanost. Po uradnem delu je sledila še veselica z godbo, napitnicami, deklamacijami in framskimi pevci.¹⁸

Novi odbor KPD v Mariboru je bil sestavljen 23. julija 1871. Soglasno so bili izvoljeni: grof Brandis za predsednika, dr. Ulaga za namestnika, profesor Majciger za tajnika in profesor Kovačič za blagajnika. Grof Brandis je po volitvah odbora prebral dopis okrajnega glavarja, v katerem je predsedniku društva naznanjal, da je cesar po telegramu sporočeno vdanost društva prijazno sprejel in se zanjo društvu zahvaljuje. Sklenili so tudi, da vladi zraven spomenice, kako

¹⁶ Nezaupnica, *Slovenski gospodar*, 29. junij 1871, št. 26, str. 101–102.

¹⁷ *Slovenski gospodar*, razne stvari, Program, 29. junij 1871, št. 26, str. 101–102.

¹⁸ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 13. julij 1871, št. 28, str. 110.

spremeniti volilne rede, pošljejo tudi prošnjo, da naj se sedanji graški deželni zbor razpusti. Z večino glasov je odbor sklenil še, da se pridružuje protestu drugih društev, da bi Rim, kot središče katoliške Cerkve, postal tudi sedež posvetnega italijanskega vladarja.¹⁹ *Slovenski gospodar* je 5. oktobra 1871 objavil dopis KPD v Mariboru, ki je meseca julija z večino glasov sklenil, da se popolnoma strinja s protestom, ki ga je skupaj z drugimi društvi izrekla družba sv. Mihaela na Dunaju proti razglasitvi Rima za glavno mesto italijanske države, ker je Rim po »božjem in zgodovinskem pravu« bil središče in glavno mesto katolištva in ker cerkveni poglavar ne more imeti sedeža skupaj s posvetnim vladarjem. Ta protest je bil objavljen 22. septembra v *Vaterlandu* in 21. septembra v *Volksblattu*. Na seji društvenega odbora 2. oktobra pa so soglasno sprejeli tri predloge profesorja Janka Pajka, in sicer: da se cesarju telegramsno sporoči zahvala za pismo češkemu deželnemu zboru, predsedniku vlade Hohenwartu pa zaupnica, ker se je lotil pomembne naloge, narediti mir med narodi in deželami; kot drugo prositi poslance, naj vprašajo vlado, kdaj namerava predložiti narodno postavo; in kot tretje, naj poslanci vprašajo vlado, kdaj misli kaj resnega ukreniti glede enakopravnosti slovenskega jezika na mariborski gimnaziji, realki in pripravnici; o tem je društvo ministrstvu že marca poslalo spomenico.²⁰

Shod KPD je potekal 8. oktobra 1871 v Mariboru, udeležilo se ga je okrog 100 članov. Kanonik Kosar je kot prvi govornik zbranim predstavil, da so tedaj, v času sprememb v Avstriji, ko sta imeli vera in narodnost toliko nasprotnikov, katoliška politična društva ključnega pomena za ohranitev le-teh, svetoval je tudi, kako naj ta društva delujejo. K delovanju sta društvo vodili volja in želja cesarja ter ministrov – »napraviti mir med narodi«, pri čemer so jih podpirali tudi deželni zbori, razen štajerskega, ter dejstvo, da so se v krajih, kjer so začela delovati takšna društva, stvari začele izboljševati. Kosar je svetoval, da bodo društva svoj namen najbolje izpolnila, če bodo pripomogla k branju dobrih časopisov in knjig, s snovanjem katoliških političnih društev oziroma z delovanjem takšnega društva v vsaki dekaniji in s spodbujanjem narodnega gospodarstva, tj. s kupovanjem domačega blaga. Pripravljala se je tudi ustanovitev banke Slovenija, pri kateri se bodo lahko zavarovali za vse primere nesreč in dobili posojila, s čimer bi pripomogli k temu, da denar slovenskih ljudi ostane v slovenskih deželah.

Profesor Majciger je v govoru pojasnjeval cesarsko pismo češkemu deželnemu zboru in s številkami dokazoval, na kateri strani je večina, in povzel, da tisti, ki so se združili proti cesarjevi volji, štejejo le štiri milijone proti šestnajstim, ki cesarja podpirajo. Za njim je govoril še v nemškem jeziku dr. Jožef Pajek o t. i. *ustavovernežih*, ki se na škodo vse Avstrije in narodov, postavljajo po robu cesarjevemu namenu, da bi spravil med seboj večnacionalno monarhijo. V podporo cesarjevemu namenu so cesarju poslali telegrafsko zahvalo.²¹

¹⁹ *Slovenski gospodar*, Društvene zadeve, 27. julij 1871, št. 30, str. 122.

²⁰ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 5. oktober 1871, št. 40, str. 176.

²¹ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 12. oktober 1871, št. 41, str. 180–181.

Katoliško politično društvo je 19. marca 1872 v Mariboru ob 15. uri priredilo občni zbor, z namenom obravnavati bližajoče se neposredne volitve v državni zbor, ki so jih zahtevali *ustavoverci*, zato je predsednik društva vabil k čim večji udeležbi.²² Kljub slabemu vremenu se je občnega zbora udeležilo veliko število društvenikov, političnega komisarja pa ni bilo. Društveniki so se izrekli proti tovrstnim volitvam, saj so v njih videli »smrtno rano« samouprave in samostojnosti deželnih zborov. Za volivce so pomenile muko, predvsem za Slovence, ki so imeli premalo izkušenj z volitvami, zato je obstajala velika verjetnost, da bi izbrali napačne ljudi. Sprejeli so tudi predlog naznaniti volilnemu odboru čeških veleposestnikov željo, da na volitvah zmagajo, ker bi njihova zmaga lahko določila bodočo usodo monarhije in bi bila s tem pomembna tudi za slovenski narod.²³ Predsednik češkega konservativnega volilnega odbora veleposestnikov grof Henrik Clam-Martinic se je za izražene želje društvu zahvalil in društvenikom zagotovil, da bodo v primeru zmage vztrajali pri obrambi »svetih pravic«.²⁴

Druga obletnica KPD je potekala 21. julija 1872 v Mariboru. Ob jubileju sta društvu poslali čestitke katoliški politični društvi iz Konjic in Globoga pri Brežicah. Obletnica je bila zelo slabo obiskana, tako da niso mogli potrditi spremembe društvenih pravil glede števila odbornikov, za kar bi morale biti navzočih polovica društvenih članov. Zato so sklenili kmalu ponovno sklicati zbor.²⁵ Na obletnici je kot pomemben govornik nastopil M. Simettinger, inženir iz Gradca. V govoru je poudaril, da je življenje pogosto podobno plesu v maskah, namreč resnica in pravo bistvo stvari se borita z dozdevanjem, z zunanjo podobo, ki je pogosto varljiva: »Vse duševne stvari, kakor so: načela, vodilne misli sedanjega veka, na kolikor so resnici nasprotni ter zadevajo ljudstvo in državo, pobijamo z orožjem sv. vere, ki je nam najboljša podpora v vsakem položaju tega življenja; pobijamo z živim upanjem, ki ga kot kristjani stavimo na to, da je Bog vladar sveta in njegove uravnave nijedna moč podreti ne more; pobijamo slednjič v ljubezni do bližnjega, v oni dejanski, krščanski ljubezni, ktera nikakor ne brani zasledovati zmote časa in človeštva, in se o njih razgovarjati«. V primerjavi z liberalizmom je orisal pomen katoliške cerkve na šolskem področju, kjer je liberalizem opustil krščansko vzgojo in nrvnost, potem ko se je polastil šol, ki jih je ustanovila katoliška cerkev.²⁶ Izrekel je tudi krepko kritiko liberalcem nasploh. Označil jih je za krivce vseh nesreč, ki lahko doletijo ljudi, tako za vojne, upore, konkordat, pretepe, tatvine in umore, ker liberalizem poneumlja ljudstvo. Označil ga je kot največjo »šemo« tistega časa, ki je navzven silno lep, znotraj pa silno grd. S svojim govorom je Simettinger želel društvo spodbuditi k

²² *Slovenski gospodar*, Katol. polit. društvo v Mariboru, Priloga k 11. št., 14. februar 1872.

²³ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Maribor, 21. marec 1872, št. 12, str. 53.

²⁴ *Slovenski gospodar*, 2. maj 1872, št. 18, str. 83.

²⁵ Druga obletnica kat. pol. društva v Mariboru, *Slovenski gospodar*, 25. julij 1872, št. 30, str. 147–148.

²⁶ Govor, *Slovenski gospodar*, 25. julij 1872, št. 30, str. 147.

nadaljnemu delovanju po geslu »Vse za vero, cesarja in domovino« ter k obrambi pravic, ki so bile narodom podeljene s strani cesarja in ustave.²⁷

Po četrletnem postanku je društvo novembra 1872 ponovno pripravilo občni zbor. V vabilu so pozivali k čim večji udeležbi vseh, ki jim je bilo mar za slovensko narodnost na nemško-slovenski meji, k okrepitvi društva, da le-to ne bi zaspalo. Pri tem so se oprli tudi na papeža Pija IX., ki je 27. oktobra 1872 tako označil pomen katoliških političnih društev: preko katoliških političnih društev se »daje pogum dobrim nasproti sedanji brezbožnosti«. V vabilu so še dodali, da »če smo v dobrem složni, smo tudi močni; če pa vsak v svojem kotu roke križem drži, se nam le nasprotnik smeji in tožiti ne smemo, če se nam hudo godi«. ²⁸

Zbor je potekal v nedeljo 17. novembra 1872 ob 15. uri v dvorani gostilne *Zur Stadt Wien*, na katerem so pretehtali ugotovitev, da je bližnja mariborska okolica mrtva v smislu narodnopolitičnega delovanja po programu državnopravne stranke. Pogoj za oživitev okolice so videli v večkratnem prirejanju narodnih svečanosti, veselic in petja, kar pa bi omogočilo le vzajemno delovanje mariborskih Slovencev, vendar pa jih je pri tem ovirala neodločnost in strahopetnost. Zbora se je udeležil tudi baron Reyer iz Celovca, ki je govoril v nemškem jeziku, za slovenske udeležence pa je v slovenskem jeziku njegov govor predstavil kanonik Kosar. Novo izvoljeni odborniki so bili grof Brandis, Dovnik, Kandler, J. Majciger in dr. Ulaga, namestniki pa Beranek, Flucher in Ivan Križanič.²⁹ Dokončno se je odbor konstituiral 24. novembra in kot predsednik je bil potrjen grof Brandis, za namestnika in tajnika profesor J. Majciger ter za blagajnika Katschthaler. Reyerjev govor so sklenili natisniti v nemškem izvorniku in slovenskem prevodu ter ga razdeliti med društvenike in ga poslati tudi drugim društvom.³⁰

Kanonik Kosar je v svojem govoru povedal, da se zanje kot člane političnega društva spodobi, da v svojih govorih govorijo o politiki, ker pa je mariborsko društvo hkrati tudi katoliško, se spodobi, da o politiki govorijo le v cerkvenem smislu oziroma da celotno politično dogajanje ocenjujejo le v smislu Kristusovega nauka. Ugotavljal je, da je obdobje, v katerem živijo, Cerkvi neprijazno, celo sovražno ter da krščanska načela vse bolj zapuščajo monarhijo. Glede domačih razmer je obsojal neslogo in »srdito razdraženost« v narodnem taboru, ki sta dajali sovražniku povod za posmeh, zato je pozival vse Slovence, da nastopijo složno na narodnem polju. Kot gibalno delovanje v monarhiji je izpostavil cesarjeve besede: »Napravite mir med mojimi narodi,« ta mir pa je Kosar razumel kot federacijo enakopravnih narodov. Najpomembnejše tri stvari v življenju Slovencev so po njegovih besedah bile slovenska narodnost, avstrijska država in katoliška cerkev, za te tri stvari je pozival Slovence v boj.³¹

²⁷ Govor, *Slovenski gospodar*, 1. avgust 1872, št. 31, str. 151.

²⁸ Vabilo, *Slovenski gospodar*, 14. november 1872, št. 46, str. 235.

²⁹ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 21. november 1872, št. 47, str. 241–242.

³⁰ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 28. november 1872, št. 48, str. 48.

³¹ Béšeda pri občnem zboru Katol. polit. društva v Mariboru, *Slovenski gospodar*, 8. november 1872, št. 48, str. 245–46.

Leta 1873 je imelo mariborsko katoliško politično društvo letni zbor 17. avgusta. Tajnik je poročal, da je imelo društvo 155 članov in 75 gld. in 60 kr. premoženja. Glavna problematika zbora so bile volitve, o katerih so govorili Simettinger, Gregorec in Kosar. Izvolili so tudi nov društveni odbor, v katerega so bili izvoljeni grof Brandis, dr. Ulaga, dr. Lavoslav Gregorec, Katschthaler, Kandler in duhovnik Dovnik, kot njihovi namestniki pa Franc Brglez, Kaučič in Beranek.³²

Prvi zbor KPD v Mariboru leta 1874 je potekal 8. marca, udeležilo se ga je 136 krajanov iz Šentilja, Jarenine, Limbuša, Hoč, Slivnice. Kot prvi je govoril v nemškem jeziku inženir M. Simettinger iz Gradca, ki je zbranim razložil »nesrečne nasledke« novih verskih zakonov. Za njim je o isti problematiki v slovenskem jeziku govoril Gregorec in ugotavljal, da so novi cerkveni zakoni pravzaprav posnetek pruskih. Kritiziral je zakon, da lahko postavlja in odstavlja škofe, župnike in kaplane posvetni vladni minister, ki je lahko eno leto katoličan, drugo jud ali luteran. Grof Brandis je predlagal adresu knezoškofu, v kateri so ga prosili, naj »čvrsto in neprestrašeno brani božje pravice, vedevši, da ga podpirajo vsi verni cele škofije«. Zbrani so jo soglasno potrdili. Kaplan Žmavec iz Kamnice je kot zadnji govoril, da se liberalci zavzemajo, da bi pod enim, liberalnim, županom združili več občin, ker bi si s tem utrdili svojo oblast med narodi, ljudje pa ne bi od tega imeli nič drugega, kot da bi morali plačevati več denarja, kot ga že plačujejo za okrajne zastope.³³

Obletnica delovanja leta 1874 je potekala avgusta, udeležilo pa se je okrog 100 društvenikov od skupno 146. Društvo je imelo v času zborovanja 96 gld. premoženja. Ponovno so potrdili stari odbor. Baron Reyer je za popestritev razlagal o svojem petmesečnem bivanju v Franciji in jo označil kot deželo, od koder se je čez Evropo razlil liberalizem in neverstvo. Za njim je govoril kanonik Kosar in zbranim naslikal položaj Slovanov v Avstriji in stanje katoliške cerkve. Kot zadnji je še govoril Brglez, ki je v svojem govoru »šibal« idejo liberalcev, ki so ljudem začeli vsiljevati »požiganje mrličev«.³⁴

Naslednja obletnica KPD je bila 19. septembra 1875 v dvorani gostilne *Zur Stadt Wien* ob 15.30. Zborovanje je obsegalo poročilo o društvenem delovanju, govor princa Alojza kneza Liechtensteina o izboljšanju tedanjega slabega stanja človeške družbe na podlagi krščanstva; govor kanonika Kosarja o turškem vprašanju glede na krščanstvo, Slovane in Avstrijo; govora poslanca Hermanna in barona Reyerja o katoliških društvih in potrebi, da se zberejo in organizirajo vsi konservativci na slovenskem Štajerskem; ugovor zoper personalno unijo z Ogrsko, ki jo je svojim volivcem priporočal poslanec Seidl, in volitve novega odbora.³⁵

³² *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 21. avgust 1873, št. 34, str. 274.

³³ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 12. marec 1874, št. 11, str. 98.

³⁴ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 6. avgust 1874, št. 32, str. 276–277.

³⁵ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 16. september 1875, št. 38, str. 314.

Ob obletnici društva se je zbralo veliko članov, pa tudi povabljenih gostov, med njimi profesor Jožef Žitek iz Ptuja in dr. Ivan Geršak iz Ormoža, vseh navzočih pa je bilo okrog 300. Baron Reyer in poslanec Hermann sta novemu odboru predlagala, naj skuša poizvedeti in na prihodnjem zboru poročati, ali in kako bi se dalo novo društvo osnovati oziroma obstoječe mariborsko tako raztegniti ali preurediti, da bi imelo pravico nabirati člane po vsej lavantinski škofiji in zborovati v vsaki politični občini na slovenskem Štajerskem; kar je odbor tudi sprejel. Sprejeli so tudi Brglezovo resolucijo proti liberalnim poslancem, kot sta bila Seidl in Forregger. Resolucija se je glasila: »Zbrani društveniki odločno nasprotujemo personalni uniji z Ogrsko. Kajti ona bi naše denarstvene in trgovinske zadeve nemilo zadela, skupnega ministra vnanjih zadev zatrla, cesarsko vojno na dvoje razčesnola in tako punt od l. 1848 vendar do zmage dognala, Avstrijo pa v nevarnost propada spravila. Da g. Seidl in njegovi liberalni pristaši potrebo personalne unije zagovarjajo z denarstveno zadrego, to druga ni, kakor očiten dokaz, kako nezmožni da so ustavoverni liberalci Avstrijo urediti, je jasen opominj, da naj odstopijo in prostor dajo federalistom, kateri edini so sposobni Avstrijo urediti na podlagi pragmatične saksije in pa oktoberske diplome. Ti edini so resnično voljni, kakor Bogu dati, kar je božjega in cesarju kar je cesarjevega, tako tudi cesarstvu prihraniti, česar potrebuje in deželam in narodom pustiti, kar njim po pravici gre.«

Knez Alojzij Liechtenstein je v svojem govoru poudaril, da se liberalci varajo, ko v svojih časopisih pišejo, da so dnevi katoliških političnih društev šteti, saj je prav nasprotno lepo pokazala dotična obletnica s svojo udeležbo. Izpostavil je tedanje slabo stanje človeške družbe in nezadovoljstvo vseh stanov, za kar je bilo krivo »nesrečno liberalno gospodarjenje«, ki je s sladkimi obljubami zavajalo ljudstvo, uresničilo pa jih ni. Zaradi posojil z velikimi obrestmi so propadali mnogi manjši obrtniki, kmečko ljudstvo pa je životarilo zaradi previsokih davčnih bremenitev, zato se je nezadovoljstvo večalo. Pri teh ugotovitvah je knez poudaril pomen katoliškega gibanja, ki se je zavzemalo za enake pravice pri enakih bremenitvah z liberalci, kar bi pomenilo konec liberalizma. Da bi ljudje sprevideli slabosti liberalizma, je še razložil, da so posledice liberalizma nevarne Avstriji, saj so se večale razdrobljenost družbe, moč in nasilnost kapitala v gospodarstvu in politiki ter grabežljivost častihlepnih vladarjev, ki so narodom nalagali previsoke davke. Vse to skupaj je pripomoglo k propadanju manjšega obrtništva in rokodelstva, preobremenitvi kmetov, zatiranosti delavcev v tovarnah ter do splošnega izkoriščanja ljudi. V tem stanju je poudaril pomen krščanstva, ki »edino zamore krotiti grdo sebičnost posameznih ljudi, stanov, strank in države«. Izboljšanje stanja je videl v samostojnih zbornicah za obrtnike, delavce in kmete, v katerih bi mogli braniti in zagovarjati svoje koristi, kot so to počeli v odvetniških, trgovskih in obrtnih zbornicah višji sloji, saj bi le na tak način lahko obranili ljudstvo neusmiljenega izkoriščanja in država bi preko zbornic skrbela za vse stanove enakopravno. Preko zbornic bi se tudi počasi izoblikovala zakonodaja za kmete, delavce in obrtnike zraven že obstoječega trgovinskega prava, ki je podpiralo le velike trgovce. Kot zadnje je še govoril o pomenu krščanskega nauka

in njegovi obnovitvi preko krščanske vzgoje mladine, v skrbnem posvečevanju nedelj in dejanski krščanski ljubezni.³⁶

V nov odbor so bili izvoljeni grof Brandis, dr. Gregorec, profesor Ivan Skuhala, predstojnik Dovnik, uradnik Katschthaler in kaplan Fišer; kot njihovi namestniki pa še polkovnik Beranek, predstojnik Fluher in kaplan Žmavec. Ob koncu zborovanja je spregovoril še knezoškof in pohvalil obilen zbor ter hkrati kritiziral tiste, ki bi morali biti navzoči, pa jih ni bilo. Izrazil je upanje, da se bodo udeležili naslednjega.³⁷

Po daljšem prenehanju delovanja mariborskega katoliškega društva se je le-to sešlo na občnem zboru 15. julija 1877. Zbralo se je okrog 130 ljudi, ki so prisluhnili pripravljanim govorom. Kanonik Kosar je v uri in 45 minut dolgem govoru zbranim predstavil in razložil resolucije avstrijskega shoda katoličanov, ki se ga je tudi sam udeležil. Za njim je imel nemški govor inženir Simetttinger iz Gradca o 50-letnici Pija IX. in o svoji avdienci pri papežu. Kot zadnji je še govoril stolni vikar Flek o svojem romanju k 50-letnici sv. očeta. Slovenski gospodar se je namenil resolucije avstrijskega katoliškega shoda natisniti v posebni knjižici, da bi tako bile dostopne čim večjemu številu ljudi. V tem shodu so katoliški krogi ponovno videli svetlo luč katoliškega gibanja, *Slovenski gospodar* pa jih je tako označil: »Resolucije in govori so načrt vojske, ki bo razkristjanjevanju narodov pot zastavila, liberalizem zrušila in katoliškim načelom v javnem življenju zopet do veljave pomagala«.³⁸

Kljub jasno zastavljenim ciljem in energiji avstrijskega katoliškega shoda, je društvo ponovno za precej časa zaspalo. Naslednji in hkrati tudi zadnji občni zbor je napovedalo marca 1879, na katerem so nameravali razpravljati o tem, ali bo društvo še naprej obstajalo ali se bo razpustilo, saj sta predsednik grof Brandis in podpredsednik dr. Gregorec odložila predsedništvo in izstopila iz odbora.³⁹ *Slovenski gospodar* je objavil le vabilo, ne pa tudi poročila o zborovanju, zato ne vemo, ali je zborovanje sploh potekalo.

O *Katoliškem političnem društvu* v Mariboru v *Slovenskem gospodarju* ni nobenih novic do oktobra 1882, ko je *Slovenski gospodar* poročal, da je mariborsko KPD po 12-letnem obstoju prenehalo s svojim delovanjem. Društveno premoženje, ki je znašalo 81 fl. 79 kr., so izročili *Katoliškemu tiskovnemu društvu*, ki se je leta 1871 porodilo iz konservativnega društva.⁴⁰

³⁶ Knez Alojzij Lichtenstein pri obletnici KPD v Mariboru, *Slovenski gospodar*, 23. september 1875, št. 39, str. 317–318.

³⁷ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 23. september 1875, št. 39, str. 320.

³⁸ *Slovenski gospodar*, Dopisi, Iz Maribora, 19. julij 1877, št. 29, str. 233.

³⁹ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 6. marec 1879, št. 10, str. 78.

⁴⁰ *Slovenski gospodar*, Razne stvari, 19. oktober 1882, št. 42, str. 335.

DER „KATHOLISCH-POLITISCHE VEREIN“ IN MARBURG IM SPIEGEL DER ZEITUNG „SLOVENSKI GOSPODAR“

Zusammenfassung

Hauptziele des 1870 gegründeten „Katholisch-politische Verein“ in Marburg waren die Verbreitung von katholischem Bewusstsein und die Aus- und Fortbildung der Bevölkerung. Dies sollte auf Basis jener Möglichkeiten verwirklicht werden, die die Verfassung bot. Insbesondere sollte auch die Gleichberechtigung zwischen den einzelnen Nationalitäten der Monarchie gestärkt werden. Dieses Vereinsziel spiegelte auch den Umstand wider, dass zu seinen Mitgliedern sowohl deutsch- wie slowenischsprachige Einwohner Marburgs zählten und auch die Versammlungen des Vereins in beiden Sprachen abgehalten wurden.

Der „Slovenski gospodar“ berichtete über die Tätigkeit des Vereins in zweifacher Weise. Zum einen kündigte er Veranstaltungen des Vereins an, zum anderen, indem er über einzelne Vereinsversammlungen nicht nur berichtete, sondern bemerkenswerte Vorträge und Ansprachen, die bei diesen Veranstaltungen gehalten worden waren, in der Zeitung veröffentlichte. Die Berichterstattung über die Tätigkeit des Vereins im „Slovenski gospodar“ scheint vor allem von der Gewissenhaftigkeit des Vereins selbst abhängig gewesen zu sein, je nachdem, ob die Redaktion der Zeitung nur eine Einladung zu bestimmten Versammlungen erreicht hatte, oder ob ihr im Anschluss von Vereinsseite auch ein Bericht darüber zugegangen war. Dies macht insbesondere jener Zeitabschnitt deutlich, in dem der Verein auf keine sonderliche Tätigkeit zu verweisen vermochte, denn es finden sich weder Einladungen noch Berichte über Veranstaltungen. Die Berichte über die Tätigkeit des Vereins standen in engem Zusammenhang mit der Thematik der einzelnen Versammlungen. In diesen wurden die aktuellen religiösen, nationalen und schulischen Verhältnisse beleuchtet. Im „Slovenski gospodar“ folgte darüber hinaus zumeist auch eine Wiedergabe jener Beschlüsse, die die Vereinsmitglieder in Form von Resolutionen getroffen hatten, oder aber ein abschließender Blick auf aktuelle Probleme und Tendenzen.

Eine letzte Meldung zum Marburger Katholisch-politischen Verein brachte der „Slovenski gospodar“ im Oktober 1882, als er seinen Lesern mitteilte, dass der Verein sich aufgelöst habe und das Vereinsvermögen an den „Katholischen Pressverein“ in Marburg übergegangen sei. Dieser Verein war wiederum aus dem „Katholisch-politischen Verein“ in Marburg hervorgegangen.

Franc Robič (1841–1913)

Profesor, slovenski javni in narodnobuditeljski delavec, deželni in državni poslanec, umni gospodar

Marjan Toš*

1.04 Strokovni članek
UDK 94(497.4):929Robič F.

Marjan Toš: Franc Robič (1841–1913), Profesor, slovenski javni in narodnobuditeljski delavec, deželni in državni poslanec, umni gospodar. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 42–53

Franc Robič, profesor, slovenski javni in narodnobuditeljski delavec, deželni in državni poslanec, doma iz Limbuša pri Mariboru, se je s svojim raznolikim delovanjem zapisal v narodno zgodovino. Sodi med vidnejše akterje slovenstva na Štajerskem v zadnjih desetletjih 19. stoletja in na prelomu 19. in 20. stoletja. Lahko ga celo uvrstimo ob bok vidnejših voditeljev slovenskega naroda, ki so v tem času delovali na Štajerskem. Še posebej prizadevno je deloval v korist slovenskega šolstva, kmetijstva in podeželja nasploh, imel pa je velik posluh in razumevanje tudi za širše narodne interese in za razvoj mesta Maribor. Z aktivnim delovanjem se je izkazal tudi v Avstrijskem državnem zboru na Dunaju in v Štajerskem deželnem zboru v Gradcu.

1.04 Professional Article
UDC 94(497.4):929Robič F.

Marjan Toš: Franc Robič (1841–1913), Teacher, Slovenian Public and National Renaissance Promotor, Provincial and State Deputy, Wise Master. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 42–53

Franc Robič, teacher, Slovenian public and national renaissance promotor, provincial and state deputy, at home in Limbuš by Maribor, with his variegated activities, inscribed himself into the national history. He is among the exposed actors of Slovenianhood in Styria during the last decades of the 19th century and at the break from the 19th to the 20th century. He may even be considered along the prominent leaders of the Slovenian nationality, who were active in Styria. He acted with particular zeal for the benefit of Slovenian education, agriculture and the countryside in general, while he also comprehended the more general

* Dr. Marjan Toš, profesor geografije in zgodovine, vodja Sinagoge Maribor, Židovska ulica 4, 2000 Maribor, sinagoga@pmuzej-mb.si

national interests and for the development of the city of Maribor. He pronounced himself also by activities in the Austrian State Parliament in Vienna and in the Styrian Provincial Assembly in Gradec/Graz.

»Prost mora biti, prost moj rod,
na svoji zemlji svoj gospod.«

Franc Robič se je rodil 21. aprila 1841. leta v Limbušu, kjer je imel njegov oče gostilno in posestvo, v številčni in ugledni Robičevi družini. Po končani ljudski šoli je postal ljudskošolski učitelj in se nato na lastne stroške dodatno izobraževal na Dunaju, kjer se je strokovno izpopolnil in usposobil za profesorja ter služboval na mariborskem učiteljišču. Bil je narodnozaveden in je med drugim skrbel, da so na mariborsko učiteljišče prihajali tudi zavedni slovenski profesorji.¹ Od leta 1872 je na tem učiteljišču nekaj časa tudi sam služboval; leta 1874 je bil glavni učitelj na mariborskem učiteljišču. Od leta 1877 je bil tudi šolski nadzornik za mariborski, lenarški in radgonski okraj. Ob imenovanju za okrajnega šolskega nadzornika so oblasti navedle, da bo Franc Robič nadzornik v mariborski okolici, v Slovenski Bistrici, Sv. Lenartu, Cmureku in v Radgoni ter da je začasno to službo že opravljal.² Tako je postal šolski nadzornik za šolski okraj Maribor okolica, Maribor mesto, Slovenska Bistrica, Lenart. V šolskem okraju Maribor mesto je opravljal funkcijo mestnega šolskega nadzornika, v preostalih pa je bil okrajni šolski nadzornik.³ To funkcijo je opravljal do leta 1891, ko je bil izvoljen v avstrijski državni zbor kot poslanec za mariborsko-slovenjgraški volilni okraj. V njem je deloval vse do leta 1907, ko ga je na volitvah v slovenjgraškem volilnem okraju premagal kandidat Narodne stranke Vinko Ježovnik. Kot navaja dr. Fran Kovačič, je bil Franc Robič izvoljen za državnozbornskega poslanca skupaj z nemškim konservativcem baronom Goedel-Lannoyem in je veliko posredoval pri ministrih za *štajerske zadeve*. Leta 1881 je Goedel z Miho Vošnjakom v Mariboru ustanovil list SÜDSTEIRISCHE POST, ki je izhajal do leta 1900. Franc Robič je bil vse od leta 1890 naprej neprekinjeno poslanec mariborskega okraja v štajerskem deželnem zboru v Gradcu. Funkcijo deželnega poslanca je opravljal vse do smrti leta 1913. Od leta 1897 pa do smrti je bil tudi štajerski deželni odbornik. Leta 1903 je bil izvoljen tudi v centralni odbor c. kr. Štajerske kmetijske družbe.⁴ Bil je izjemno delaven mož, ki se je s svojim delovanjem zapisal v narodno zgodovino. Brez obotavljanja ga lahko prištevamo med vidnejše akterje slovenstva na Štajerskem v zadnjih desetletjih 19. stoletja oziroma na prelomu 19. in 20. stoletja. Nekateri kronisti so ga uvrstili ob bok

¹ *Večer*, 28. 11. 1988.

² *Slovenski Učitelj* V, 1877, št. 3, 5 II., str. 46.

³ *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887*, Maribor, 1887, Slovenski šolski muzej v Ljubljani. V omenjeni publikaciji za leto 1889 ni omenjen več kot mestni šolski nadzornik za šolski okraj Maribor mesto, pač pa kot okrajni šolski nadzornik za šolski okraj Lenart, Maribor okolica, Šmarje in Slovenska Bistrica.

⁴ *Mariborski slovenski koledar za leto 1914* II, 1914, str. 69.

voditeljem slovenskega naroda, ki so v tem času delovali na Štajerskem. Odlikovali sta ga vztrajnost in močna življenjska energija, kar ga je pripeljalo v sam vrh narodnega, političnega in javnega delovanja. Kot okrajni šolski nadzornik ter kot deželni odbornik, deželni in državni poslanec in član osrednjega odbora Štajerske kmetijske družbe je še posebej zavzeto in odgovorno zastopal interese in koristi kmečkih občin ter kmetijstva nasploh. Imel je posluh in razumevanje za probleme kmečkega prebivalstva in je razmere v kmetijstvu tudi dobro poznal, saj jih je nenehno temeljito proučeval in analiziral. K dobremu poznavanju razmer je pripomoglo tudi njegovo neposredno delovanje med ljudmi. Vzdrževal je redne stike s kmečkim podeželskim prebivalstvom, z učiteljstvom in drugimi javnimi delavci na terenu. Ni bil zgolj teoretik, pač pa je bil tudi vzornik praktik, saj je na posestvu v Limbušu vzorno gospodaril. Njegovo posestvo so odlikovali tudi obsežni vinogradi, ki so bili deležni posebne skrbi, nege in obdelovanja. Tudi sicer se je posebej zavzemal za vinogradništvo in sadjarstvo, dve pomembni kmetijski panogi na Štajerskem. Temu delu je namenjal veliko skrbi že kot šolski nadzornik, saj je podpiral ustanavljanje šolskih vrtov in še zlasti drevesnic in trsnic. S tem je veliko pripomogel h kakovostni rasti vinogradništva in sadjarstva na širšem mariborskem območju. Ustanovil je tudi Sadjarsko in vinarsko društvo za Maribor in okolico. Sam je vzorno urejal svoje vinograde in sadovnjake v Limbušu, zasajal nove površine z imenitnejšimi sortami vinske trte, kar je pripomoglo h kakovostnemu vinskemu pridelku. Robičevo vino je zato dobilo poseben sloves.⁵ Imel je posluh in razumevanje tudi za širše narodne interese in za razvoj mesta Maribor. Med drugim je vplival na svojega tasta, da je odstopil zemljišča za izgradnjo oziroma ureditev mariborske bolnišnice na desnem bregu Drave. Lorberjevi so bili namreč gostilničarji in posestniki v Mariboru, in sicer v bližini kompleksa današnje mariborske bolnišnice, in so zelo zaslužni, da se je bolnišnica v takratnem obdobju lahko umestila v ta del mesta.⁶

Kot državnozborski in deželni poslanec se je aktivno vključeval v delo obeh organov in še zlasti dejavno nastopal v razpravah o gospodarskih vprašanjih in problemih takratnega časa. Med drugim je bil Franc Robič tudi pobudnik slovenske obstrukcije v Štajerskem deželnem zboru v letih 1909–1912.⁷ Kot deželnega poslanca ga je po smrti zamenjal dr. Karel Verstovšek, zadnji Slovenec v tej korporaciji. Ko je bila leta 1907 ustanovljena Slovenska kmečka zveza v

⁵ *Mariborski slovenski koledar za leto 1914* II, 1914, str. 70.

⁶ Majda Dougan, *Maribor*, pričevanje z dne 10. januarja 2007. Leta 1882 se je v Mariboru z odobritvijo deželnega odbora pričela izgradnja medicinskega bloka s štirimi dvoranami za bolnike, operacijsko dvorano, kuhinjo, mrtvašnico in zasilno izolirnico zaradi epidemije koz. Leta 1897 je bil zaradi vse večjega dotoka bolnikov, predvsem s podeželja pripravljen načrt za gradnjo moderne splošne mestne bolnišnice Maribor. Na odkupljenih zemljiščih so v letih 1898–1903 zrasli kirurški oddelek, nova kuhinja, križni hodnik med kuhinjo, medicinskim in kirurškim oddelkom ter upravnim poslopjem, nova pralnica, gospodarsko poslopje, mrtvašnica in končno tudi prava izolirnica, ki je največja štajerska bolnišnica dotlej še ni imela (prim. Gregor Pivec, *Bolnišnica v Mariboru od ustanovitve do 2. svetovne vojne. Splošna bolnišnica Maribor 1799–1999*, ur. Cirila Toplak, Maribor 1999, str. 33).

⁷ *SBL*, str. 113.

okviru Slovenske ljudske stranke, je Franc Robič postal njen član in kot deželni poslanec v štajerskem deželnem zboru zagovarjal njena stališča. Ustanovni občni zbor Slovenske kmečke zveze je bil 21. januarja 1907, udeležilo pa se ga je okoli 500 kmetov s celotne Spodnje Štajerske. Predstavljen je bil agrarni program, ki naj bi mu nova stanovska organizacija oziroma stranka nenehno sledila. Med drugim naj bi »se s primerno carino in zaprtjem mej ščitili domači pridelki pred tujo konkurenco, pri sklepanju nove pogodbe z Ogrsko se naj čuvajo koristi domačega kmetijstva. Osemletna ljudskošolska doba se naj skrajša, pa zato uvedejo strokovne nadaljevalne šole tudi čez 14. leto. Lovski zakon se naj popravi v korist kmetijstva. Deluje se naj na razbremenitev kmetijskih posestev, ker obresti od kmetijskih dolgov so takrat znašale petkrat več kakor ves zemljiški davek. Razkosavanje zemljišč se naj zabrani, pospešuje se naj združništvo in snovanje denarnih zavodov. Zahteva se naj starostno zavarovanje kmetijskih delavcev, poddržavljanje železnic, ustanovitev enotne kmetijske družbe za vse Slovence. Šolske stroške naj od občin prevzame država in po zadrugah se naj uvede direktno oddajanje pridelkov vojni oblasti, enako se naj poddržavijo zavarovalnice«. ⁸ Za tem programom je odločno stal tudi Franc Robič, ki pa je nato na državnozborskih volitvah 14. maja 1907 izgubil v slovenjgraškem volilnem okraju proti kandidatu Narodne stranke ⁹ Vinku Ježovniku (v to območje so prištevali še Radlje, Šoštanj in Gornji Grad).

Franc Robič je bil poročen s Karolino Lorber iz znane družine Lorberjevih pri Sv. Magdaleni v Mariboru. Družina Lorberjevih je imela tudi gostilno v Magdalenskem predmestju, to je na območju blizu današnje mariborske bolnišnice. V zakonu so se jima rodili otroci Karolina, Hugo, Feliks in Marija. Slednja se je poročila z znanim lenarškim narodnjakom dr. Milanom Goriškom. ¹⁰ Kot navajajo kronisti, je bil njun zakon srečen. Leta 1907 se je Franc Robič upokojil. Ocenjujejo ga kot pridnega in marljivega učitelja, vzornega in naprednega kmetovalca, vestnega poslanca, delavnega in neutrudljivega deželnega odbornika, »skrbnega in modrega očeta, blagega in ljubečega soproga«. ¹¹

Franc Robič je v avstrijski državni zbor prvič kandidiral leta 1891. Na velikem zaupnem shodu 8. februarja 1891 v Mariboru je stolni kanonik dr. Križanič predlagal kandidatom za mariborski državnozborski okraj cesarsko-kraljevega okrajnega šolskega nadzornika in deželnega poslanca Franca Robiča, »kateri po njegovem mnenju v tej skupini najlažje zmaga, ker uživa zaupanje ne samo pri kmetovalcih in učiteljih, ampak tudi pri častiti duhovščini, katera ga pozna in čišla kot značajnega moža. Zatem je gospod Robič izjavil, da hoče tudi kot državni poslanec z drugimi slovenskimi poslanci vzajemno postopati, vselej v smislu

⁸ Fran Kovačič, *Slovenska Štajerska in Prekmurje, zgodovinski oris*, Ljubljana 1926, str. 364.

⁹ Ta stranka je bila ustanovljena leta 1906, svoj program pa je razvila v brošurici »Štajerski Slovenci, kaj hočemo?«. Celje 1906.

¹⁰ Milan Gorišek, starosta in gonilna sila lenarškega Sokola, tudi župan Lenarta, vsestranski društveni delavec.

¹¹ *Straža*, Maribor 29. 8. 1913, št. 99.

prelepega gesla: vse za vero, dom, cesarja. Gospod Robič je bil enoglasno in z burnim živio-klici sprejet za kandidata. Dne 5. marca je bila volitev in gospod Robič je bil z veliko večino glasov izbran za državnega poslanca. Od tega časa je neprenehoma zastopal Slovence na Dunaju do leta 1907.¹² Kronisti navajajo, da je ostal vseskozi zvest svojemu programu, ki ga je razglasil ob prvi kandidaturi leta 1891. Ni podlegel skušnjavam in se ni pridružil tistim poslancem, ki so prelomili volilne obljube in odstopili od poglavitnih točk oziroma usmeritev slovenskega katoliškega političnega programa. »Ko so leta 1906 liberalci na Slovenskem Štajerju z ustanovitvijo Narodne stranke razbili slogo med Slovenci, gospod Robič ni šel med liberalce, ampak se je priklopil Slovenski kmečki zvezi, ki se je ustanovila že naslednje leto 1907 in je od tega časa vsakokrat kandidiral na programu Slovenske kmečke zveze.«¹³ Ob njegovi smrti so med drugim poudarili, da »zasluge Robičeve za slovensko ljudstvo na političnem polju bo s hvaležnostjo beležila politična zgodovina štajerskih Slovencev. Danes omenjamo le eno, da se mu je za državni in deželni zbor ob vsaki spremembi volilnih okrajev posrečila taka razdelitev volilnih okrajev na Slovenskem, da so bili okraji za slovensko posest popolnoma sigurni.«¹⁴ Ob smrti sta se o njem na veliko razpisala predvsem *Straža*, pa tudi *Slovenski gospodar*. Slednji je med drugim zapisal, »da je profesor Robič vžival vsled svojega modrega in previdnega postopanja v političnih krogih velik ugled. Ko so po zadnjih deželnozbornskih volitvah Nemci s skrajnim preziranjem začeli nastopati nasproti slovenskim zahtevam, bil je Robič oni, kateri je z mladeniškim ognjem med slovenskimi poslanci dokazoval nujno potrebo slovenske obstrukcije. Pokojni profesor Robič se lahko imenuje oče slovenske obstrukcije, in kadar so ga tovariši v prijateljskem krogu tako nazivali, je s ponosnim veseljem sprejel ta poklon.«¹⁵ Robič je poslansko delo opravljal vestno in odgovorno, zato je med poslanci užival ugled in spoštovanje. Med slovensko delegacijo je imel vpliv in ugled in zato tudi eno od vodilnih vlog. Ta ga je pripeljala do znamenite slovenske obstrukcije, ki jo je zasnoval in vneto zagovarjal. Poleg tega je aktivno sodeloval v nekaterih odborih državnega zbora. Že oktobra 1899 je bil izvoljen za člana odbora za železnice, februarja 1901 ga najdemo v odborih za državni proračun in vinogradništvo, decembra leta 1905 pa v odborih za poljedelstvo (kmetijstvo) in v odboru za vlaganje peticij.¹⁶ Med drugim se je na zasedanjih oglašal tudi glede odpravljanja posledic naravnih nesreč in izrednega stanja zaradi toče v okrajih Maribor in Sv. Lenart, zagovarjal podporo za oškodovano prebivalstvo zaradi povodnji v okrožjih Maribor in Slovenj Gradec, razpravljal v o regulacijah rek in potokov na Spodnjem Štajerskem (tudi reke Pe-

¹² *Straža*, Maribor 29. 8. 1913, št. 99.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ *Slovenski gospodar*, Maribor 1913, št. 36, str. 3.

¹⁶ *Österreichisches Parlamentsarchiv, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates und zu den Beilagen derselben*; XI.–XVII. Session; vom 9. April 1891–30. Januar 1907, Wien 1897/1907.

snice), se zavzemal za reševanje drugih gospodarskih problemov v sodnih okrajih Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Radlje ob Dravi in Slovenska Bistrica. Kot član oziroma zastopnik predsednika odbora za vinogradništvo je nastopal tudi v razpravi o državni podpori občinam v ptujskem okraju za obnovo vinogradov, ki jih je uničila trtna uš. Zavzemal se je tudi za uveljavljanje slovenskega jezika in imen, tako je bil aktiven pri namestitvah dvojezičnih, nemško-slovenskih napisov na lokalni železniški progi v Grobelnem in pri reševanju prepolnih paralelek na državni gimnaziji v Mariboru. Zagovarjal je enakopravnost za Slovence celo v razpravi ob interpelaciji. Maja leta 1902 je ob poročilu odbora za proračun podprl resolucijo o ustanovitvi poljedelske (kmetijske) izobraževalne ustanove na Spodnjem Štajerskem, v kateri bi bil učni jezik slovenščina.¹⁷

V razpravah na zasedanjih avstrijskega državnega zbora je Franc Robič vneto zagovarjal interese šolstva. Kot dober poznavalec razmer na Štajerskem je znal v posameznih razpravah večplastno izpostaviti mnoge poglobitve probleme, ki so pestili šolstvo na slovenskem podeželju. Zavzemal se je tudi za primeren materialni položaj učiteljstva, ki naj bo primerno plačano, »da si bo lahko priskrbovalo hrane, obleke, potrebščin za izobrazbo. Na dan naj bi tudi nekaj prihranilo, kajti utegne priti bolezen; mora tudi delati preizkušnjo vsposobnosti in zato treba mu več svote. Če je nima na razpolago, delati mora dolgove, kar pa gotovo ni v interesu stanu.«¹⁸ Zaradi slabega materialnega položaja je bila po njegovem prepričanju marsikje šola ogrožena. Prav tako je bilo občutno pomanjkanje ljudskih učiteljev, kar je ilustriral na primeru stanja v Pesniški dolini. »Tukaj imamo primeroma dvorazredno ljudsko šolo v Št. Jurju ob Pesnici z 216 šolo obiskajočimi otroci. Podučiteljsko mesto se od velike noči ne more namestiti; uro navzdol je šola pri Gornji Sv. Kungoti, ki šteje tudi okoli 200 otrok. Tukaj se je šele čez dve leti posrečilo dobiti podučitelja; zato pa ga je druga šola, Št. Lenart v Sl. Gor. izgubila. Če pogledamo na šole v Jarenini, pri Sv. Jakobu, Sv. Jurju v Sl. Gor., Sv. Benediktu, Sv. Rupertu v Sl. Gor., najdemo sploh šole s 300 do 400 obiskajočimi otroki in in podučiteljska mesta se zaradi pomanjkanja učiteljskih moči ne morejo popolniti. Jaz menim, da se je predlog stavil istotako tudi v interesu prebivalstva na kmetih, katero je v zadnjih letih toliko za šolo žrtvovalo in katero ima zategadelj tudi pravico tirjati, da vladajo po kmetih pravilne šolske razmere.«¹⁹

Zavzemal se je tudi za dobro organizacijo šolstva in za delovanje krajevnih in okrajnih šolskih svetov. V okviru teh odprtih vprašanj se je zavzemal in odkrito podpiral tudi učinkovito delovanje šolskih nadzornikov. Njihovo delo je Franc Robič prav tako dobro poznal in zato je lahko v državnem zboru nastopal s praktičnimi primeri in učinkovitimi predlogi. Na zasedanju avstrijskega državnega zbora 2. julija 1891 leta je o delovanju teh šolskih svetov povedal, »da se je na Štajerskem pridružila temu nedostatku obžalovanja vredna posebnost, da se

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ *Popotnik* XI, 10. 11. 1890, št. 23, str. 357–359.

¹⁹ Prav tam. Robič je poslance tudi podrobneje informiral o dejanskih zneskih, ki jih dobivajo učitelji, razporejeni v plačilne razrede.

okrajni šolski sveti v krajevnem oziru ne vjemajo z okrajnimi glavarstvi, ampak z okolišji okrajnih zastopov; nadzornik se mora tedaj, če je sploh oproščen poučevanja, vsak mesec vdeležiti četiri do šestih sej v jako oddaljenih krajih. Preostaje mu torej le jako malo časa za nadzorovanje; navadno more šole k večjemu po jedenkrat na leto obiskati, in vendar bi bil večkratni obisk tako koristen ne tako radi kritike, marveč radi tega, da bi deloval po vzgledu, da bi izpodbujal in na mestu vplival na razvoj krajevnega šolstva.«²⁰ Velike skrbi in pozornosti so bile deležne zlasti ljudske šole, ki so imele po njegovem prepričanju pomembno vlogo. »Ljudska šola je ljudem navadno le učni zavod, na njeno vzgojevalno nalogo pa pozabijo. Ljudska šola pa naj ni samo učni, ampak tudi vzgojevalni zavod; stori naj več za vzgojo srca in značaja, povdarjati se mora bolj jena vzgojevalna stran. V časih, ko državi in človeški družbi pretijo nevarnosti, ko vera in nrvnost, čut za pravo in avtoriteto nekemu delu te družbe gine, raste tudi naloga ljudske šole; kajti rastoče podeželje po vživanji in razširjanje verske mlačnosti, kopičenje kapitala v rokah nemnogih in obubožanje prostega naroda, pojemanje dobrega obrtnijskega stanu, siljenje v velika mesta in nazadovanje kmetijskega stanu je veliko pripomoglo, da so se vezi rodbinskega življenja jele snemati v nekaterih slojih prebivalstva.«²¹ Kot velik narodnjak se je odkrito zavzemal za slovenske interese in za slovensko šolo, zlasti še na podeželju na Štajerskem. »Povem torej tudi tukaj kar naravnost, da nimam nič proti nemškemu Schulvereinu. Priznavam izrecno, da tudi temu ne bi nasprotoval, če bi se nemškemu šolskemu društvu poljubilo po Spodnjem Štajerskem ustanavljati šole za nemške otroke. Imel sem priložnost opazovati, kako deluje nemški Schulverein po Spodnjem Štajerskem od tistega časa, ko se je ustanovil, a drugih nego germanizatorskih teženj kljub najboljši volji nisem mogel opazovati. Kakšne so razmere kje drugje, ne vem, pri nas je tako! Moram si torej misliti, da tisti, ki opetovano in s posebnim poudarkom po navodilih različnih pritožb proti nemškemu Schulvereinu naglašajo, da ima zgolj le en smoter, ohranjevati nemškim otrokom jih narodnost, nikakor pa ne germanizovati, ne poznajo delovanja tega društva na Spodnjem Štajerskem. Ustanovile so se šole po takih krajih, kjer od tamošnjega prebivalstva niti jedna obitelj ni nemške narodnosti. Za zidanje šolskih poslopij so se podarile podpore v šolskih okrajih z izključno slovenskim prebivalstvom le s tem pogojem, da bi bil učni jezik vseskozi nemški. Nemške šole ob jezikovni meji se podpirajo le takrat, če so všolane slovenske občine oziroma če se všolajo.«²²

²⁰ *Popotnik* XII., 25. 7. 1891, št. 14, str. 220–224.

²¹ Prav tam. Franc Robič je odkrito opozarjal na vlogo družine pri vzgoji otrok, »čim manj je mladini obitelj, tem več bodi ji šola«. Ljudska šola pa po njegovem ne more izboljšati razmer sama, uspehi bodo doseženi le, »če cerkev, šola in dom skupno delujejo«.

²² Prav tam. Zelo značilen primer *forsiranja* Schulverein je bil v nekaterih trgih na Spodnjem Štajerskem. Na primer pri Lenartu v Slovenskih goricah. To šolo so pri Lenartu ustanovili leta 1909, ko so bili v tem delu Slovenskih goric značilni narodnostni boji med Nemci in Slovenci. Za slovenstvo je odigral odločilno vlogo dr. Milan Gorišek, ki si je vzel za ženo hčerko slovenskega poslanca Franca (Franja) Robiča (prim. Bogo Teply, Narodnostni in

Franc Robič je umrl 29. avgusta 1913 v mariborski bolnišnici, v katero so ga pripeljali iz Varaždinskih toplic, kjer ga je trikrat zadela kap, zaradi česar tudi ni več mogel govoriti. V Maribor so ga pripeljali z avtomobilom lipniškega Rdečega križa. V Mariboru ga je zdravil dr. Hartman. Nekateri so še upali, da bo okreval, vendar se je njegovo zdravstveno stanje v naglo slabšalo. Pogreb je bil 31. avgusta na pokopališču v Limbušu. Bil je izjemno veličasten in po navedbah kronistov »nekaj tako sijajnega in veličastnega Maribor in okolica še nista videla«. ²³ Pogreba so se udeležili številni ugledneži, med njimi celo cesarski namestnik grof Clary. Med udeleženci pogrebne povorke je bil deželni glavar grof Attems, večina deželnih odbornikov, skoraj vsi slovenski deželni poslanci, nekaj nemških deželnih poslancev in seveda velikanska množica ljudi iz mesta in okolice. Častno stražo so imeli pripadniki Orlov iz Maribora, Slivnice in Hoč. Po opravljenih cerkvenih obredih se je od pokojnika poslovil poslanec dr. Jankovič. Njegov govor je bil izjemno pristen in vzhičen. Med drugim je povedal: »Predragi tovariši! Nepozabni naš prijatelj! Tugepolnim srcem, popolnoma potrtem, stojimo danes ob Tvojem odprtem grobu le deloma se zavedajoči, kako nenadomestno vrzel si zapustil med nami, ko Te je božja roka tako nenadoma prestavila iz našega burnega življenja polnega boja, polnega dela, pa tudi polnega prevar in neizpolnjenih nad v lepše in boljše življenje večnosti. Ti uživaš zdaj sadove svojega plemenitega srca, svoje neizmerne delavnosti za ljubljeno slovensko ljudstvo, počivaš v domači slovenski zemlji, katero si tako vroče ljubil, kateri si posvetil vse svoje bogate moči, vso svojo veliko znanje, pa tudi ves svoj trezen prevdarek v vedni skrbi in iskrenem nastojanju to našo sveto zemljo rešiti, ohraniti jo neomadeževano in neoskrunjeno sinovom našega slovenskega plemena. Nas si ostavil žalostne, neutešene koprneče, po Tvoji prijazni, v srce segajoči besedi, izražajoči razum, jekleno voljo in neizprosno odločnost, katere ne bodemo nikdar več čuli, hrepeneči po Tvojih svetih in navodilih, katere si nam iz svoje bogate zakladnice mnogih izkušenj življenja podajal, zahtevajoči po Tvoji prijateljski roki – a vse, vse to je onemogočila kruta usoda in nezapopadljiva volja božja. Tebe ni več med nami – le v naših srcih, v srcih hvaležnega slovenskega naroda si zapustil spomenik, trajnejši, kot zamore biti spomenik iz kamna in kovine, spomenik ljubezni – spomenik hvaležnosti in nikdar pojenjajoče vdanosti«. ²⁴ V časopisu *Straža* so ob Robičevi smrti objavili osmrtnice krajevni šolski svet iz Limbuša, odbor Slovenske kmečke zveze in Slovenski klub štajerskega deželnega zbora. Iz vseh lahko razberemo veliko spoštovanje do pokojnika in njegovega dela. Ob njegovi smrti je bil objavljen daljši nekrolog tudi v *Slovenskem narodu*. Med drugim so avtorji zapisali, »da glede Robiča kot politika pravimo narodnjaki tole: bil je pošten mož in stavil je do konca svojega življenja Slovenstvo nad strankarstvo. Bil je miren in koncilijanten in baš to je bil deloma povod, da volilstvo ni bilo z njim kot

politični boji pri Lenartu v desetletju pred prvo svetovno vojno, *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 497–514, in Marjan Toš, *Sokolsko društvo Lenart*, Lenart 1998).

²³ *Straža*, Maribor 1913, št. 100.

²⁴ *Straža*, Maribor 1913, št. 100.

državnim poslancem zadovoljno, temveč si je želelo krepkejšega in bolj energično nastopajočega poslanca. Bil je iz stare naše politične šole, bil vedno slogaš in če se je zadnja leta bolj uklanjal dr. Koroščevi smeri,²⁵ je bilo to bolj z jezikom kot s srcem. Ob času zadnje deželnozborske volilne reforme je nastopal za slovenski trški mandat, dasi to ni bilo dr. Korošču po volji. Glede obstrukcijske politike se tudi ni strinjal z dr. Koroščem, temveč je odločno nasprotoval vsakim političnim kupčijam; bil je mnenja – ali nič obstrukcije ali pa odločno obstrukcijo do zadnjih konsekvenc. V tem mnenju so ga nekateri klerikalni poslanci proti dr. Benkoviču, dr. Korošču in dr. Verstovšku podpirali. Pri zadnjih deželnozborskih volitvah leta 1909²⁶ mu napredna opozicija ni postavila protikandidata. Robič je bil deželni odbornik od spomladi 1897. V politiki je zastopal konservativna načela, a bil posebno kot deželni odbornik v vseh krogih priljubljen, ker je bil znan po svoji dobrotljivosti do vseh, ne glede na politično naziranje.²⁷ Novico o njegovi smrti je objavil tudi *Mir* in med drugim zapisal, »da je Robič gorko ljubil svojo slovensko domovino, bil je tudi od političnih nasprotnikov spoštovan, ker je bil posebno marljiv. Kot deželni poslanec je zastopal mariborski okraj.«²⁸

Franca Robiča lahko brez dvoma uvrščamo med tiste osebnosti, ki si zaslužijo večji zgodovinski spomin in vrednotenje. S svojim delom je namreč veliko pripomogel k utrjevanju slovenstva na Spodnjem Štajerskem, še zlasti pa v Mariboru in njegovi okolici. Odigral je vidno vlogo pri razvoju in utrjevanju slovenskega šolstva, to pa je bilo v prizadevanjih za ohranitev slovenske identitete in narodne samobitnosti odločilnega pomena.

Viri in literatura

DOUGAN, Majda. *Maribor*, pričevanje z dne 10. januarja 2007.

KOVAČIČ, Fran, 1926. *Slovenska Štajerska in Prekmurje, zgodovinski oris*, Ljubljana.

Mariborski slovenski koledar za leto 1914, II., 1914.

Mir 32, 1913.

Österreichisches Parlamentsarchiv, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Index zu den stenographischen Protokollen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates und zu den Beilagen derselben; XI.–XVII. Session; vom 09. April 1891–30. Januar 1907, Wien, 1897/1907.

²⁵ Dr. Anton Korošec, duhovnik in vplivni slovenski politik. Rodil se je 12. maja 1872 v Biserjanah pri Sv. Juriju, umrl pa 14. decembra 1940 v Beogradu. Bil je izjemno pomemben voditelj slovenskega naroda v določenih letih, eden najpomembnejših politikov ob nastajanju prve Jugoslavije po prvi svetovni vojni leta 1918. Ob smrti je bil prosvetni minister Kraljevine Jugoslavije, sicer pa je v dolgi politični karieri kar trikrat opravljal funkcijo notranjega ministra, bil pa je tudi edini nersrbski predsednik vlade, prim. Prispjevki za novejšo zgodovino, *Življenje in delo dr. Antona Korošca*, Ljubljana 1991.

²⁶ Izvoljen je bil v kmečkih občinah okrajev Maribor, Sv. Lenart, G. Radgona, Ljutomer skupaj z Roškarjem.

²⁷ *Slovenski narod* 46, 1913, št. 198, 30. 8., str. 3.

²⁸ *Mir* 32, 1913, št. 36, 6. 11., str. 259.

PIVEC, Gregor, 1999. Bolnišnica v Mariboru od ustanovitve do 2. svetovne vojne. *Splošna bolnišnica Maribor 1799–1999*, ur. Cirila Toplak, Maribor.

Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887, Maribor, 1887, Slovenski šolski muzej v Ljubljani.

Popotnik XI., 1890.

Prispevki za novejšo zgodovino, Življenje in delo dr. Antona Korošca, Ljubljana, 1991.

Slovenski učitelj V., 1877.

Slovenski gospodar, Maribor, 1913.

Slovenski narod 46, 1913.

Straža, Maribor, 1913.

Večer, 28. 11. 1988.

Priloge

Seznam vseh indeksov Avstrijskega državnega zbora, v katerih se pojavi ime Franc Robič:

XI. SESSION, 9. april 1891–22. januar 1897.

XII. SESSION, 27. marec–2. junij 1897.

XII. SESSION, 23. september–29. december 1897.

XIV. SESSION, 21. marec–24. julij 1898.

XV. SESSION, 26. september 1898–8. oktober 1899.

XVI. SESSION, 18. oktober 1899–8. junij 1900.

XVII. SESSION, 31. januar 1901–30. januar 1907.

XI. SESSION, 9. april 1891–22. januar 1897.

Eröffnungssitzung/Otvoritvena seja.

Angelobung/Slovesna zaobljuba; strani 1–3.

511. zasedanje, XI. SESSION, 1. oktobra 1896.

Vloga zaradi izrednega stanja o podpori več občinam v političnih okrajih Maribor okolič, prizadetim zaradi toče, neurja in poplav; strani 26 095–26 096.

<i>ROBIČ Franc</i>	<i>SESSION</i>	<i>Številka zasedanja</i>	<i>Datum zasedanja</i>	<i>Stran stenogr. protokola</i>
Interpelacija ministrskemu predsedniku kot vodji Ministrstva za notranje zadeve o ravnanju cr. kr. policije v Gradcu proti akademsko-tehniškemu društvu »Triglav«.	XIV.	6	30. marec 1898	312

Se pojavi kot govornik v razpravi glede svoje vloge pri izrednem stanju v okrajih Maribor, Celje in Ljutomer.	XV.	9	13. oktober 1898	37, 503–505
Urejeno s poročilom Odbora za proračun.	XV.	13	25. oktober 1898	756–759

XVII. SESSION, 31. januar 1901–30. januar 1907.

<i>ROBIČ Franc</i>	<i>Številka zasedanja</i>	<i>Datum zasedanja</i>	<i>Stran stenogr. protokola</i>
Slovesna zaobljuba	1	31. jan. 1901	1, 3–5
Potrditev izvolitve	3	08. feb. 1901	69–71
Interpelacija			
Interpelira ministrskemu predsedniku kot vodji Ministrstva za notranje zadeve glede stanja Dravskega mostu v Mariboru.	4	12. feb. 1901	128–129
Odgovor ministrskega predsednika kot vodje Ministrstva za notranje zadeve, dr. von Koerberja	22	13. mar. 1901	1332–1333
Izvoljen za člana			
Odbor za proračun.	6	14. feb. 1901	319
Odbor za vinogradništvo.	11	26. feb. 1901	663–664
Seznanitev z izvolitvijo poslanca Robiča za prvega zastopnika predsednika Odbora za vinogradništvo.	13	28. feb. 1901	775
Vloge o izrednih stanjih			
O regulaciji rek in potokov na Spodnjem Štajerskem.	61	18. okt. 1901	5615–5617
----- Posredovano Odboru za izredna stanja			
/.../ poslanca Robiča kot prvega zastopnika predsednika Odbora za vinogradništvo /.../ glede državne podpore več občinam v političnem okraju Ptuj, ki jim je trtna uš uničila vinograde.	157	18. jun. 1902	14 449
----- Vloga se spozna in sprejme kot nujna zadeva.			

FRANC ROBIČ (1841–1913)
PROFESSOR, WEGBEREITER UND VERFECHTER SLOWENISCHER
INTERESSEN, LANDTAGS- UND REICHSRATSABGEORDNETER,
EIN UMSICHTIGER WIRTSCHAFTSFACHMANN

Zusammenfassung

Franz Robic wurde am 21. April 1841 als Sohn einer großen und angesehenen Familie in Lembach/Limbuš geboren. Nach Abschluss der Schulzeit und einer weiteren Ausbildung in Wien arbeitete er für einige Zeit an der Marburger Lehrerbildungsanstalt. Als nationalbewusster Slowene setzte er sich u. a. auch dafür ein, dass in der Marburger Lehrerbildungsanstalt auch nationalbewusste Slowenen als Lehrkräfte eingesetzt wurden. Nach seiner Tätigkeit an der Lehrerbildungsanstalt war er für einige Zeit Schulinspektor für die Distrikte Marburg/Maribor, St. Leonhard in Windischbüheln/St. Lenart v Slovenskih Goricah und Oberradkersburg/Gorna Radgona. Außerdem war er Schulinspektor für das Gebiet der Stadt Marburg und den Distrikt Windisch-Feistritz/Slovenska Bistrica. Von 1891 bis 1907 gehörte Robič als Abgeordneter des Wahlkreises Marburg/Windisch-Graz dem Abgeordnetenhaus des Wiener Reichsrates an, nachdem er schon im Jahr zuvor (1890) als Abgeordneter des Marburger Wahlkreises in den steiermärkischen Landtag eingezogen war, dem er bis zu seinem Tod ununterbrochen angehörte. Ebenfalls bis zu seinem Tod sollte er ab 1897 dem steiermärkischen Landesausschuss angehören.

Durch seine ausgedehnte Tätigkeit hat sich Robič einen bleibenden Platz in der Geschichte der Slowenen geschaffen und dies stellt ihn in eine Reihe mit deren Führungskräften im ausgehenden 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts. Er gehört damit zu den bedeutendsten Wegbereitern slowenischer Interessen in diesem Zeitraum, zumal ihn Beharrlichkeit ebenso auszeichnete wie eine unglaubliche Energie. Allein schon dies trug zu seiner besonderen Stellung in der Öffentlichkeit und insbesondere an der Spitze der nationalen und politischen Bewegung bei. Herz und Sinn galten im besonderen Maße den Problemen der Landwirtschaft wie er überhaupt Probleme und Entwicklungen des ländlichen Raums mit besonderem Interesse verfolgte, zumal er sich mit diesen eingehend auseinandergesetzt hatte. Ebenso wie er engen Kontakt zur ländlichen und bäuerlichen Bevölkerung hielt, galt dies auch für seine Kontakte zu Lehrern und anderen Personen, die im öffentlichen Leben standen. Er war nicht nur Theoretiker, sondern ein guter Praktiker, der sich für den Ausbau des slowenischen Schulwesens am Land ebenso einsetzte, wie für eine Besserstellung der slowenischen Lehrerschaft oder eine Lösung der wirtschaftlichen Probleme des Bauernstandes. Mit nicht weniger Verständnis und Interesse beschäftigte er sich mit vielen anderen nationalpolitischen Anliegen und Problemen, aber auch mit der Entwicklung von Marburg. Durch seine Tätigkeit hat Franc Robič einen bedeutenden Beitrag zu Entwicklung und Festigung slowenischer Interessen in der damaligen Untersteiermark geleistet, nicht zuletzt in und um Marburg. Eine besondere Rolle spielte er beim Ausbau des slowenischen Schulwesens, dem im Bemühen, slowenische Identität und nationale Eigenständigkeit zu erhalten, besondere Bedeutung zukam.

Tragično srečanje z revolucijo: primer Narteja Velikonje

Boris Mlakar*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 323:929Velikonja N.

Boris Mlakar: Tragično srečanje z revolucijo: primer Narteja Velikonje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 54–67

Avtor obravnava – ne da bi se pri tem ukvarjal z njegovim literarnim ustvarjanjem – nesakdanje ter na koncu tudi tragično življenje in delovanje slovenskega pisatelja in visokega banovinskega uradnika Narteja Velikonje. Prvotno tradicionalistični katoliški oče številne družine se je prek težke bolezni, ki ga je privedla na rob smrti ter povzročila njegovo invalidnost, v 30. letih 20. stoletja prelevil v premočrtnega verskega mistika, ki je svoje poslanstvo v času druge svetovne vojne ugledal v neizprosni boju proti komunizmu. Pri tem je neomajno sledil generalu Leonu Rupniku, kar je pokazal tudi v svojih protikomunističnih propagandnih nastopih, za katere je bil značilen manihejski in tragični milenarijski predznak. Povojne komunistične oblasti so ga zato na prvem vzorčnem sodnem procesu obsodile na smrt. Njegovo ime in literarna dela so nato v domovini nekaj desetletij veljala za tabu.

1.01 Original Scientific Article

UDC 323:929Velikonja N.

Boris Mlakar: A tragic Meeting with the Revolution: The Case of Narte Velikonja. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 54–67

The author treats – without dealing with his literary creativity – the unusual and later also tragic end of life and activities on the part of Narte Velikonja, Slovenian writer and high Banovina official. Initially a traditionalistic Catholic father of a numerous family, after a grave illness, which brought him to the verge of death, also causing his invalidity, during the 30s of the 20th century, transformed him into a consistent religious mystic, who found his mission during the Second World War in a merciless struggle against Communism. At this he followed General Leon Rupnik without reservation, demonstrating this also in his anti-Communist propaganda public appearances, which were typical by their Manichean

* Dr. Boris Mlakar, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, boris.mlakar@inz.si

and tragic millenarist positions. Post-World War II Communist authorities had thus, at the first exemplary judicial proceedings condemned him to death. His name and literary works ensued to be taboo in the homeland for a number of centuries.

To bi lahko bila še ena od številnih življenjskih zgodb o sposobnem in ambicioznem slovenskem fantu s podeželja – v tem primeru s primorskega oziroma goriškega konca – ki se je v obdobju med obema vojnama povzpел med kulturno in tudi siceršnjo elito, bivajoč in delujoč seveda v središču slovenstva, v Ljubljani. To je bil tako rekoč značilen vzorec nastajanja najbolj vitalnega dela omenjene elite v 19. in tudi še 20. stoletju na Slovenskem. Toda delovanje Narteja Velikonje med drugo svetovno vojno in še posebej njegova smrt neposredno po njej pa nista več tako tipična in izstopata iz sicer poznanih splošnih procesov tega obdobja. To vsekakor osmišlja ponovno osvetlitev te nevsakdanje osebnosti.

Zanimivo in za njegove sodobnike na prvi pogled vidno nasprotje med njegovim priimkom – ki pomeni dvakrat velik – ter njegovo dejansko, izrazito šibko fizično pojavo, bi lahko bilo predmet subtilnega psihološkega razčlenjevanja o njegovem morebitnem pomenu. K temu bi seveda lahko dodali še njegovo bolezen in invalidnost v zadnjem desetletju življenja. Kakorkoli že, Narte Velikonja se je rodil 8. junija 1891 v Dolu (današnji Predmeji) v občini Otlica, obe vasi visoko nad Vipavsko dolino pa so nekdaj neuradno skupaj poimenovali kot Angelska Gora. Rodil se je kot prvi izmed desetih otrok gozdnemu čuvaju, torej ne kmetu, kar ga je v socialnem smislu nekoliko povzdignilo nad okolico, a hkrati zaradi očetovega poklica imelo za posledico tudi selitve družine. Verjetno ni bilo brez pomena, da je njegovi domači šoli načeloval znani nadučitelj Edmund Čibej, vsekakor pa sta ga njegova nadarjenost in podpora domačega župnika – kako znano – privedla prek pripravnice v goriške srednje šole.¹ Tudi njemu naj bi bil v družinskih načrtih namenjen študij za duhovniški poklic, a se je temu po končani maturi sam zavestno odrekel, kar mu je kasneje v materialnem smislu do neke mere otežilo študij. Na gimnaziji se je že literarno udejstvoval, podobno kot njegovi sošolci oziroma tedanji goriški dijaki sploh, ki so postali jedro kasnejšega goriškega kroga pisateljev in umetnikov. Zanimive spomine na *Narteja* iz tistih časov je ohranil pisatelj France Bevk.² Oče je bil medtem prestavljen v istrski Motovun in kasneje na otok Mljet, kjer je umrla Velikonjeva mati in je tam tudi pokopana.

Na dunajski univerzi je leta 1912 pričel študirati pravo, ki ga je kmalu prekinil in šel za eno leto za prefekta v goriško Alojzijevišče, kasneje pa je bil – skupaj z Izidorjem Cankarjem – prefekt v ljubljanskem Marijanišču. Ob tem je z lahkoto delal izpite, bil leta 1915 vpoklican v vojsko, kjer je bil nato dodeljen vojnemu ministrstvu na Dunaju. Tu je prevajal vojno literaturo, urejal podčastniški list in nekaj časa delal v vojnem poročevalskem uradu. Prav v času prevrata leta 1918

¹ *Primorski slovenski biografski leksikon*. 3. snopič, Gorica 1976, str. 240–241.

² Bevk France, *Moja mladost*. Ljubljana 1969, str. 172–174.

je diplomiral, vendar zatem nikoli ni opravil zadnjega rigorozna in tako ni dosegel doktorskega naziva. Poudariti pa gre tudi dejavnosti med njegovo dunajsko dobo, predvsem aktivno delovanje v društvu *Danica* in sodelovanje z vodilnimi slovenskimi politikami, ki so končno pripravili znano Majniško deklaracijo.³

Po prevratu je bil kot pravni izvedenec oziroma kot upravni jurist v službi pri pokrajinskem namestništvu, oblastni in banovinski upravi ter pri njihovih »naslednicah« vse do konca druge svetovne vojne. Najprej pri višjem šolskem svetu, zatem sicer skoraj eno leto v Beogradu pri oddelku za »zaščito dece« in hkrati tajnik kabineta dr. Antona Korošca. Po vrnitvi v Ljubljano je deloval na raznih oddelkih oziroma referatih ali jih celo vodil, kot rečeno, tako oblastnega odbora kot kasnejše banovinske uprave; največkrat pač na prosvetnem (šolskem) referatu. V tem okviru je razporejal učitelje po deželi, hodil na inšpekcije ipd. Izraz tega delovanja je seveda tudi njegov prispevek o razvoju šolske uprave v zborniku *Slovinci v desetletju 1918–1928*.⁴ Bil je poročevalec za vodno gospodarstvo, predvsem pa se je izkazal kot poročevalec za tujski promet ter je pri banovini postal ravnatelj tujskoprometnega sveta. Turizem je postavil na moderne osnove in med drugim organiziral tujskoprometne razstave v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu ter pričel s turističnimi akcijami na Bledu in Pokljuki. Ob tem je treba omeniti tudi njegovo soavtorstvo pri knjigi *Serviranje*, ki je bila menda v šolski rabi tudi še po drugi svetovni vojni.⁵ Z nastopom režima Jugoslovanske nacionalne stranke je bil degradiran in prestavljen na anagrafski oddelek, v načrtu pa je bila tudi njegova predstavitev v Štip.

Leta 1933 je hudo zbolel in so mu že prerokovali, da ne bo preživel, a je po zdravljenju na zagrebški kliniki okreval, vendar je imel ohromljeno desno polovico telesa, to pa je precej vplivalo na njegovo psihično stanje, vsekakor tudi na poklicno in umetniško delovanje. Ko se je izognil invalidski upokojitvi, se je po vrnitvi v službo na banovino, pod banom Markom Natlačenom, preizkusil najprej na I. oddelku, zatem ponovno na tujskoprometnem in se končno vrnil tja, kjer je začel, na oddelek za prosveto, kjer je bil ob začetku vojne pravni referent. Na tem položaju je vztrajal tudi v vojnem času. Dosegel je naziv banskega svetnika, pri čemer je upoštevanja vredna tudi njegova strokovna bibliografija in navsezadnje, tudi zadnje besedilo, ki je izšlo za njegovega življenja, je bilo strokovne narave, namreč razprava o družinskih dokladah uradniških družin v *Zborniku Zimske pomoči* leta 1944.⁶

Leta 1920 se je poročil z Ivanka Jeglič, nečakinjo škofa Jegliča. Imela sta kar 13 otrok, preživelu jih je deset. Bil je torej v praksi in tudi v teoriji velik pobor-

³ Debeljak Tine, Narte Velikonja-petdesetletnik. *Slovenec* 69, 1941, št. 135 a, 10. 6., str. 5; Debeljak Tine, Ob desetletnici smrti Narteja Velikonje. *Zbornik Koledar Svobodne Slovenije*, Buenos Aires 1955, str. 43.

⁴ Velikonja Narte, Razvoj šolske uprave. *Slovinci v desetletju 1918–1928*. Ljubljana 1928, str. 691–744.

⁵ Jelenc Ferdo, Velikonja Narte, *Serviranje*. Ljubljana 1932.

⁶ Velikonja Narte, Uradniška družina in družinske doklade. *Zbornik Zimske pomoči*. Ljubljana 1944, str. 299–304.

nik katoliške percepcije družine in zato ni bil slučaj, da je bil tudi pobudnik in hkrati predsednik škofijskega društva *Družina*, deloval pa je tudi pri *Vincencijevi konferenci*. Leta 1938 je uredil in izdal Jegličevo oporoko.⁷

Če se izognemo opisu njegovega pisateljskega dela, to bi namreč zahtevalo posebno strokovno obravnavo, pa seveda ni mogoče mimo njegovega siceršnjega, in to zelo plodnega kulturnega delovanja.⁸ Vsekakor je za začetek treba vsaj omeniti, da je bil tudi on med 43 podpisniki znane *Avtonomistične izjave* slovenskih kulturnih delavcev leta 1921.⁹ Bil je nadalje tako rekoč alfa in omega ljubljanskega *Ljudskega odra*, namreč njegov predsednik in hkrati tudi njegov režiser, igralec, pisec in prevajalec. Bil je tudi vodja dijaških literarnih krožkov, tajnik *Slovenske krščansosocialne* (oziroma kasneje *Prosvetne*) zveze, skupaj z Jožetom Debevcem je obnovil zbirko *Ljudska knjižnica*. Vsaj v 20. letih je bil pomemben član vodstva *Jugoslovanske tiskarne*.¹⁰ Bil je tudi urednik več revij, med drugim družinske revije *Ilustracija*, ki jo je sam ustanovil, ter mesečnika *Klasje*, ki ga je izdajala tovarna hranil na Rakovniku. Leta 1936 je bil sprejet v klub PEN, a se je med drugimi svetovljanskimi in morebiti vzvišenimi pisatelji počutil nekako odrinjenega.¹¹

Usoda rodne Primorske oziroma Goriške ga je bolela in je že po veliki vojni pomagal primorskim prebežnikom pri iskanju zaposlitev in jim celo dajal na razpolago svoje vedno premajhno stanovanje. Ženi obljube o poročnem potovanju v Rim ni izpolnil, pač pa je uspel malo pred drugo vojno popeljati družino na počitnice v svoje rojstne kraje. Leto poprej je pri Goriški Mohorjevi družbi objavil (nekoliko cenzurirano) povest *Besede*, za katero je dobil nagrado Dravske banovine. Vsekakor pa je nekaj pomenilo tudi dejstvo, da je bila njegova novela *Amerikanci* uvrščena v slovensko berilo za 2. razred gimnazije. V političnem pogledu je seveda ves čas ostajal trden pripadnik katoliške stranke, v letih pred vojno je to pač bila *Jugoslovanska radikalna zajednica* (nekdanja *Slovenska ljudska stranka*). *Ostajal je član t. i. Slovenskega katoliškega akademskega starešinstva*, tesnejše stike pa je imel tudi z bolj ekstremnim akademskim društvom *Straža*. Njenim članom je tako enkrat predaval o pomenu literature za katolicizem.¹²

Po okupaciji je ostal v službi na (nekdanji) banovini kot pravni referent na prosvetnem oddelku. Z italijansko okupacijo se vsekakor ni mogel identificirati ali jo celo podpirati in tega tudi ni nikdar javno ali zasebno izrazil. Toda kako-

⁷ Jeglič Anton Bonaventura, Velikonja Narte, *Oporoka škofa Jegliča*. Ljubljana 1938.

⁸ O njegovem pisateljskem delu so sicer v prvi vrsti in izčrпно pisali uredniki oz. izdajatelji njegovih del, med katerimi gre omeniti predvsem Tineta Debeljaka, Franceta Pibernika in Helgo Glušič.

⁹ Perovšek Jurij, *Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana 1996, str. 199.

¹⁰ Dolenc Ervin, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana 1996, str. 195.

¹¹ Božič Tatjana, *Pogled v osebnost Narteja Velikonje. Primorska srečanja* 17, 1992, št. 134–135, str. 425–426.

¹² AS 1931, Akademski klub Straža, ZA-600-10, str. 30.

nitosti druge svetovne vojne so na slovenskih tleh zadobile bolj zapletene in nevarne razsežnosti, kar je Velikonjo z vstopom Sovjetske zveze v vojno, predvsem pa z nastopom partizanstva pod monopolnim vodstvom komunistov privedlo v ostro nasprotje z Osvobodilno fronto, s katero pa so simpatizirali nekateri njegovi kolegi iz kroga revije *Dom in svet*. Njegova mistična vera in zavest o posebni milosti ter poslanstvu, ki ga ima po preživetju po bolezni, sta ga še utrdila v njegovem neizproslem protikomunizmu, ki je bil formalno sicer posledica dobesedne interpretacije papeških enciklik, da pač katoličan ne more sodelovati s komunisti. Po drugi strani je treba priznati, da je omenjeno poslanstvo videl predvsem v dobrodelni dejavnosti za sočloveka in da je bil sposoben tudi določene samodistance in samokritičnosti. A vosovski atentati v Ljubljani in sledeče partizansko nasilje na podeželju so ga v omenjeni pozi le utrdili. Po pričevanjih so ga posebej prizadele akcije Varnostnoobveščevalne službe, katerih žrtve so bili tudi njegovi znanci.¹³

Sicer pa je takoj po aprilski vojni že moral potegniti prvo potezo, čeprav še ne v kontekstu, o katerem smo pisali zgoraj. Nekateri mladi prostovoljci iz različnih političnih in ideoloških smeri, ki so hoteli pomagati vojski pri obrambi države, so aprila 1941 uspeli priti do Zagreba, kjer pa jih je nova ustaška oblast zaprla in njihova usoda je bila dokaj negotova. Ker je bil med njimi tudi njegov sin Jože, se je Velikonja lotil reševalne akcije in z intervencijo pri znanecu, pisatelju Miletu Budaku, tedaj že prosvetnem ministru ustaške vlade, izposloval izpustitev okoli 150 slovenskih prostovoljcev.¹⁴

V Ljubljani je kmalu začel nasprotovati vsem akcijam OF, tudi t. i. dijaškimi demonstracijam, med drugim z argumentom, da nas pač ne morejo učiti državljanskih čustev ljudje (komunisti), ki so državo uničili.¹⁵ Zaradi tovrstne izpostavljenosti je tudi on postal objekt opazovanja in zasledovanja VOS, ki ga je poleti 1943 v povzetku označila takole: »Bg. Narte Velikonja je po zlomu Jugoslavije takoj pokazal svojo ost proti komunizmu. Razvijal je skozi vso dobo do danes svojo agitacijo proti OF z lažmi, ki jih je Poročevalec že vse navedel in ovrigel. Je gotovo aktivist in duhovni vodja Bg. V dokaz dejstva: pri njem se zbirajo somišljeniki s IV. oddelka. K njemu prihaja stalno kurir Anton Pestotnik s VII. oddelka. Od njega pa gre k ing. Muriju ...«¹⁶ Nadalje vosovske informacije govore tudi o tem, da je spravil eno gospodično v internacijo, na intervencije za rešitev pa je odgovarjal, da ne more, pač iz različnih razlogov. Mi seveda teh podatkov ne moremo preveriti, bomo pa to storili za nekatere druge obtožbe, ki so se pojavile na povojnem procesu.

¹³ Velikonja Tine, Naš oče. *Srce in oko* 3, 1991, št. 27, maj, str. 351.

¹⁴ Kobal Edvard, *Strast po znanju in spoznavanju. Pogovori z velikimi slovenskimi znanstvenicami in znanstveniki*. 1, Ljubljana 2003, str. 298; Velikonja Narte, *Malikovanje zločina*. Ljubljana 1944, str. 18.

¹⁵ *Malikovanje zločina*, str. 21.

¹⁶ AS 1931, t. e. 705, *Masovna obveščevalna služba*, št. 4476, 10. 7. 1943.

Po atentatu na Marka Natlačena oktobra 1942 je ljubljansko časopisje objavilo več člankov o pokojnem banu, ki seveda niso ravno hvalili storilcev in organizacije, ki je stala za njimi. Obveščevalec VOS Rudi Janhuba je dobil nalogo, da poizve, kdo so pisci teh člankov ter je nato v prvem poročilu navedel, da sta v Slovincu te članke pisala Ruda Jurčec in Narte Velikonja, za druge pa še ni uspel ugotoviti. No, za članek s preprostim naslovom *Bivši ban dr. Marko Natlačen*, mu ni bilo težko ugotoviti avtorstva, saj se je Velikonja tedaj tudi edini podpisal pod svoj članek.¹⁷ To je bilo zanj značilno, da je namreč odkrito in jasno povedal svoje mnenje in se pri tem ni skrival, niti taktiziral, ne glede na okoliščine. Naslednje leto je v Natlačenov spomin v *Domu in svetu* objavil še zelo zanimivo ekspresionistično novelo z značilnim naslovom *Zanka*.¹⁸ Ta premočrtnost, ki je pri mnogih seveda delovala kot fanatičnost, je kazala, da je v svoji mistični zagledanosti v svojo vlogo enostavno izključil tudi svoj samoobrambni, sicer človeško normalni mehanizem. V tem je svoj višek dosegel pač s svojim obnašanjem na povojnem procesu. Pri tem ga je moč primerjati s podobnim obnašanjem šefa ljubljanske policije Lovrom Hacinom, pri čemer sta Hacinova medvojnja vloga in dejavnost bili povsem nekaj drugega kot pa od Velikonje.¹⁹

Kapitulacija oziroma premirje z Italijo septembra 1943 je povsem spremenilo položaj na Slovenskem, posebej tudi v Ljubljanski pokrajini, kjer je tedaj pričela delovati, seveda z nemško podporo, domača uprava generala Leona Rupnika. V tej upravi bi Velikonja lahko ostal na mestu pomembnejšega, a sicer neopaznega uradnika, vendar sta ga sedaj v ospredje potisnila tako pobuda samega Rupnika kot tudi lastna pripravljenost za javno delo in izrecna motivacija za protikomunistični nastop. Že oktobra ga je Rupnik imenoval za predsednika ljubljanskega podpornega odbora za pomoč beguncem in vsem drugim potrebnim pomoči. Vendar so bile zadevne potrebe tako velike, da je prišlo konec meseca do sestanka vseh zainteresiranih civilnih združenj in upravnih organov, kjer so razpravljali, kako pomagati beguncem in revežem pred prihajajočo zimo. Na sestanku je prav Velikonja predlagal, da se »organizira zbiralna akcija po vzorcu nemške Zimske pomoči«.²⁰ Organizirali so pripravljalni odbor in sredi novembra je sledil Rupnikov odlok o ustanovitvi Zimske pomoči ali, kot je dejal po radiu, »začenjam pokret za zimsko pomoč«.²¹ Na čelo akcije je postavil Velikonjo, ki je sedaj našel zadolžitev, ki mu je bila pisana na kožo. Pri tem se je nekako kar pomladil, izkazal pa je izredno organizacijsko sposobnost, ki je razvidna tudi iz obsežnega ohranjenega arhivskega gradiva Zimske pomoči, ki še čaka na uporabo s strani

¹⁷ Velikonja Narte, Bivši ban dr. Marko Natlačen. *Slovenec* 70, 1942, št. 237, 15. 10., str. 3.

¹⁸ Velikonja Narte, *Zanka*. *Dom in svet* 55, 1943, II, str. 67–89.

¹⁹ AS 1931, 80-6-K, Hacin Lovro.

²⁰ AS 1895, *Prostovoljna protikomunistična milica*, fasc. 120 A/I, št. 102550-5, Zapisnik o poteku sestanka, ki se je vršil dne 27. 10. 1943. Ob tem je vendarle potrebno omeniti, da je ljubljanska mestna občina takšno začasno ustanovo socialnega skrbstva prav pod imenom Zimska pomoč organizirala že jeseni 1938.

²¹ Predsednik general Rupnik o Zimski pomoči. *Jutro* 23, 1943, št. 271, 1. 12., str. 1.

zgodovinarjev (8 t. m. gradiva oziroma več kot 100 fasciklov).²² Ob propagandni podpori vodilnih osebnosti, tako v časopisju kot tudi po radiu, je Zimska pomoč prek zime 1943/1944 zbrala več kot 12 milijonov lir, pri čemer so do imovitejših Ljubljančanov pri nabiranju sredstev nastopali brez sentimentalnosti.²³ Velikonja je za pridobitev sredstev znotraj akcije organiziral tudi posebno knjižno tombolo, v okviru katere so posebej izdali sedem knjig oziroma predali dobitnikom 22.000 izvodov knjig.²⁴ Med njimi je bila tudi ena Velikonjeva, in sicer *888/3 anekdot.* V ta okvir spada tudi velik projekt za izdajo že omenjenega *Zbornika Zimske pomoči*, pri katerem je sodelovalo kar 108 avtorjev, obsegal pa je več kot 600 strani. Velikonja je bil eden od štirih urednikov zbornika.

Prejemniki pomoči so bili v glavnem begunci, ki so v Ljubljano oziroma v druga mesta v tisočih pribežali z dežele, bodisi zaradi partizanskega nasilja, bodisi zaradi siceršnjih vojnih operacij. Velikonja je imel ukaz od Rupnika, da izraziti pripadniki OF podpore ne smejo biti deležni in v ta namen so prosilce, kot seveda tudi sicer, preverjali, ali zares potrebujejo pomoč. Ko so ga o tem povprašali, je odvrnil, da imajo pač komunisti svojo posebno, tj. Rdečo pomoč. Sicer pa so načelno dobili pomoč vsi, ki so jo zares potrebovali, tudi berači, za katere si je Velikonja prizadeval, da bi prenehali s svojim »poklicnim« delovanjem na ulici.²⁵ Opazil je tudi izredno slabe razmere, v katerih so živeli mestni uslužbenci in v ta namen interveniral pri magistratnem tajniku Francu Jančigaju.²⁶ Omeniti gre kot zanimivost, da je po zrušitvi nemškega letala 29. januarja 1944 na Univerzitetno biblioteko posebnemu odboru za obnovo knjižnice Velikonja pomagal s tem, da mu je poslal ekipo 17 svojih uslužbenk, ki so čistile in pospravljale knjige.²⁷

Zimska pomoč je formalno delovala do konca marca 1944, nato se je vključila v širšo Socialno pomoč, ki je svoje delo zastavljala nekoliko drugače, npr. s kampanjskimi akcijami za pogorelce iz Hinj in Žvirč, za bombardirano Idrijo, za božično ali velikonočno nabiralno akcijo ipd. V obeh akcijah je bilo do konca vojne zbranih več kot 20 milijonov lir, pomoč (tudi v obleki in hrani) pa je prejelo okrog 40.000 ljudi.²⁸ Ob tem naj glede na dejstvo, da je bil Velikonja na povojnem procesu obtožen tudi tega, da je povzročil aretacijo funkcionarjev Slovenskega Rdečega križa, omenimo tudi to, da je bil pred kapitulacijo Italije

²² AS 1911, *Zimska pomoč pri šefu Pokrajinske uprave v Ljubljani*.

²³ AS 1911, fasc. 82 A, nabiralne pole; Zimska pomoč v polnem razvoju. Zanimiv razgovor s predsednikom ZP g. Nartom Velikonjo. *Jutro* 24, 1944, št. 47, 27. 2., str. 3; Naloge in nameni Zimske pomoči. Predsednik Zimske pomoči Narte Velikonja o dosedanem delu, uspehih in bodočih načrtih te vsenarodne socialne ustanove. *Slovenski narod* 86, 1944, št. 13, 27. 3., str. 3.

²⁴ Dva važna knjižna dogodka. *Slovenčev koledar*, Ljubljana 1945, str. 123.

²⁵ AS 1876, Policijski varnostni zbor, fasc. 78/I, Velikonja upravi policije 9. 2. 1944.

²⁶ AS 1911, fasc. 92, Velikonja Jančigaju 13. 5. 1944.

²⁷ Prav tam, odlok Velikonje po pooblastilu Rupnika 17. 4. 1944.

²⁸ Mlakar Boris, *Zimska pomoč. Enciklopedija Slovenije* 15, Ljubljana 2001, str. 186.

Velikonja sam aktiven pri Rdečem križu ter da je po septembru 1943 sodeloval tudi z njegovim predsednikom Otom Fettichom. Po raziskavi Vere Hutař je prišlo do omenjenih aretacij zato, ker je vodstvo SRK odklonilo, da bi sodelovalo pri odkopu žrtev v Jelendolu, predvsem pa seveda zaradi upravičenega suma, da je sodelovalo z OF.²⁹ Kar se tiče Jelendola, je bila seveda prisotnost Rdečega križa zaželena zaradi avtomatičnega *prizvoka* objektivnosti ali celo mednarodne avtoritete, kar naj bi pripomoglo k potrditvi in avtentičnosti najdb ob izkopavanju grobišč. Nekaj podobnega torej, kot so nemške oblasti ravnale ob odkritju grobišč v Katynu, kjer pa so dosegle prisotnost mednarodnega (švicarskega) Rdečega križa. Velikonja je bil po vojni obtožen tudi razpolaganja z zaplenjenimi sredstvi pripadnikov OF za namene Zimske pomoči. To je v nekem smislu držalo, saj je res skušal pridobiti sredstva od Zavoda za upravo zaplenjene imovine upornikov. To je sicer opravičeval s tem, da so prav »uporniki« odgovorni za to, da se v Ljubljano zgrinja na tisoče revežev oziroma brezdomcev in izrazil celo začudenje nad tem, kako pohlevno se ti begunci obnašajo, saj bi pričakoval, da se bodo kar zglasili pri hišah, kjer imajo koga »v hribih« in upravičeno zahtevali streho nad glavo...³⁰ Velikonja je do novembra 1944 načeloval tudi Socialni pomoči, ko ga je na tem položaju zamenjal Leopold Eiletz, oče Marijana Eiletza, sedanjega urednika revije *Meddobje* v Buenos Airesu, sam pa se je vrnil v službo na Pokrajinsko upravo.

Ob tem velja omeniti tudi značilno epizodo, ki se je v tem času dogodila med Velikonjo in Francetom Koblarjem, njegovim prijateljem in sodelavcem iz kroga članov *Doma in sveta*. Kot piše Koblar v svojih spominih, mu je v začetku novembra 1943 Velikonja poslal *Pismo prijatelju*, ki naj bi bilo formalno namenjeno neki tretji osebi, toda iz vsebine in zaradi Velikonjevih potez, ki so sledile, je presodil, da je bilo pravzaprav namenjeno njemu.³¹ V pismu je Velikonja zahteval, na kratko rečeno, jasno in odločno opredelitev katoličanov, posebej pa še katoliških izobražencev, proti komunizmu. Izrazil je svoje nerazumevanje, da nekateri ne spoštujejo papeških enciklik ipd. Zanimivo je, da je na koncu zapisal, da od njega ne pričakuje odgovora, a vendar, po pričevanju Koblarja, čez kakšen mesec povprašal, kako da mu ni nič odgovoril. Po pričevanju Koblarjeve hčere mu je po prejetem pismu in tudi drugič poslal kratko sporočilo, v katerem ga sprašuje po tem, kakšni so pravzaprav njegovi nameni s pismom in delno z njim tudi polemizira. A to Velikonji očitno ni zadostovalo in je zahteval več. Zatem sta se dvakrat sestala in po Koblarju mu jih je slednji na drugem sestanku »nekaj gorkih naložil«, zatem pa prekinil stike z njim. Dejansko je Koblar že 4. novembra pripravil za Velikonjo obširen in polemičen odgovor, vendar ga na nasvet F.

²⁹ Hutař Vera, *Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944)*. Novo mesto 2000, str. 70, 243, 274. Gre za žrtve pobojev, ki so jih septembra in oktobra 1943 izvedle partizanske enote nad ujetimi četniki in vaškimi stražarji.

³⁰ AS 1911, fasc. 92, poročilo Velikonje 19. 9. 1944; Malikovanje zločina, str. 29.

³¹ Koblar France, *Moj obračun*. Ljubljana 1976, str. 180–182.

S. Finžgarja ni odposlal. Vsekakor pa je presodil, da je z vsem tem Velikonja pripravljala nanj javni napad.³²

Postavlja se torej vprašanje, ali je do takšnega javnega napada na Koblarja za tem tudi zares prišlo. Sam Koblar v svoji knjigi spominov takega napada in sploh Velikonje v nadaljevanju ne omenja več. Da bi prišli v tem pogledu do jasnega odgovora, je zato potrebno pregledati in analizirati vse Velikonjeve javne nastope od začetka decembra 1943 dalje. Prav tiste dni je Velikonja po radiu govoril o poslanstvu *Zimske pomoči*, v naslednjih mesecih pa sta v *Jutru* in *Slovenskem narodu* izšla z njim dva intervjuja, ki sta bila enako posvečena predvsem delu *Zimske pomoči*.³³ Povsem drugačen je sicer bil razgovor, ki ga je z njim opravil Ljenko Urbančič in objavil v *Jutru* sredi aprila 1944. Beseda je tekla o kulturnem boljševizmu in zadevni strahopetnosti katoličanov, vendar brez omenjanja ali namigovanja na konkretne osebnosti. Kot zanimivost pa poudarimo še to, da je na vprašanje, zakaj se je mogel komunizem sploh razviti, Velikonja odgovoril, da pač zaradi »krivičnega starega kapitalističnega sistema!³⁴

Koblarja in tudi drugih katoliških intelektualcev Velikonja ni omenjal niti v seriji svojih protikomunističnih radijskih govorov v času med 31. oktobrom 1943 in 27. februarjem 1944. Velikonjevi in tudi drugi podobni govori so tedaj predstavljali osrednji del t. i. »slovenskih ljudskih oddaj« na ljubljanskem radiu. Prva dva njegova govora sta imela naslov *Malikovanje zločina*, naslednji pa *Ali si videl?, O, ta je pa izdajalec* ter *Bogu otroci, domovini sinovi, nikomur hlapci*.³⁵ V njih je načentjal temeljna vprašanja tedanje slovenske državljanske vojne in je medvojno slovensko dogajanje kot eden redkih tedaj tudi izrecno poimenoval kot državljansko vojno. Obdelal je vprašanja, kot so kdo je izdajalec, ali je zločin zločin in po logični izpeljavi pripomnil, da če smo mi potemtakem narod zločincev, on niti ne spada v ta narod. Zaključil je trdo, da kdor v tedanjem času ni očitno proti komunizmu, je pač zanj, nekako v slogu naslova knjige dr. Bojana Godeše, da kdor ni z nami, je proti nam. Za konec je pribil, da take svobode, ki jo prinašajo komunistični zločinci, on ne mara in je ne mara dočakati. Med njimi in njim je samo smrt.³⁶ Za njegove tedanje in povojne nasprotnike je seveda vse to delovalo kot izreden fanatizem.³⁷

Po drugi strani je res, da je pozimi leta 1944 in tudi kasneje v ljubljanskem časopisju izšlo kar nekaj člankov, ki so opozarjali na »dekadenco razumništva«

³² Velikonja Narte, Pismo prijatelju. *Zbornik Koledar Svobodne Slovenije*, Buenos Aires 1956, str. 86–91; Velikonja Tine, Pismo neznanemu prijatelju. *Zaveza* 9, 1999, št. 35, str. 42–56; Koblar-Horetzky Ana, Narte Velikonja in France Koblar. *Nova revija* 19, 2000, št. 213–214, str. 292–298.

³³ Glej opombo 23.

³⁴ Urbančič Ljenko, Pri oblikovalcih naše kulture: Pri Narteju Velikonji. *Jutro* 24, 1944, št. 84, 13. 4., str. 2.

³⁵ AS 1912, Informativni urad, fasc. 115, št. 66079-66082.

³⁶ *Malikovanje zločina*, str. 22–30.

³⁷ Čepe Mitja, Domobranske propagandne akcije. *Ljubljana v ilegali* IV, Ljubljana 1970, str. 303.

ter na dolžnosti, ki jih ima inteligenca do svojega naroda, a jih seveda ni izpolnila. Posebej tipičen in tudi najbolj konkreten je bil članek v *Slovincu* z naslovom *Zvodnik bila je knjiga in nje pisec*.³⁸ V njem se poimensko navajajo pripadniki dveh skupin piscev, ki so uveljavljali t. i. kulturni boljševizem. V prvi skupini so bili naštetih »pristni kulturni boljšeвики«, v drugi pa »literati, ki sami sprva morda niso bili komunisti, pa so pomagali širjenju kulturnega boljševizma s svojim molkom ali celo z vidnimi simpatijami«. V nobenem od seznamov Koblarjevo ime ni bilo omenjeno.

Omenjena predavanja po ljubljanskem radiu je organiziral propagandni odsek Rupnikove pokrajinske uprave. Velikonja je imel pet predavanj, aprila 1944 pa je nemški svetovalec pri Rupnikovi upravi dovolil – očitno po dolgotrajnih pogajanjih in prošnjah s slovenske protikomunistične strani – da je založba Luč, ki jo je omenjeni odsek ustanovil posebej za objavo propagandnih besedil, lahko ta predavanja izdala v obliki brošure. Po prvih dveh predavanjih, ki so ju v knjižni objavi sicer prenaslovili, so jo naslovili kot *Malikovanje zločina* in je bila tudi priložena k drugim knjigam kot možni dobitek na knjižni tomboli Zimske pomoči.³⁹

Vsekakor je znotraj protipartizanskega oziroma protikomunističnega tabora Velikonja, če seveda odmislimo njegovo vodenje *Zimske pomoči*, postal izrazito izpostavljena osebnost prav zaradi omenjenih predavanj oziroma brošure. Ob tem se postavlja vprašanje, kako visoko je sploh bil v hierarhiji tega tabora. V obdobju pred kapitulacijo Italije je bil seveda le eden izmed mnogih, ki so občasno podali kakšno protikomunistično izjavo ali objavili kakšen manjši članek. Položaj se je spremenil po septembru 1943, ko sta Rupnik in njegov krog pričela s silovito propagandno ofenzivo, v sklopu katere je vedno bolj intenzivno deloval tudi Velikonja. Glede mesta v omenjeni hierarhiji je vsekakor pomembno, da Velikonje ni bilo med prvimi, javnimi podpisniki božične protikomunistične spomenice leta 1943, kar bi pomenilo, da znotraj tabora še ni bil dovolj pomemben, da bi objavili njegovo ime pod spomenico.⁴⁰ Namen spomenice je bil ustvariti vtis, da novo Rupnikovo upravo podpira široka, tudi strokovna javnost in je bilo seveda samoumevno, da jo je sicer podpisal tudi Velikonja. V letu 1944 pa se je po tej lestvici nedvomno povzpел, sklepali bi lahko po banalnem dejstvu, namreč po sedežnem redu povablencev ob proslavi prve obletnice Rupnikove uprave v dvorani Union 24. septembra 1944. Povabljeni so zasedali prvih šest vrst sedežev, s tem da je bil Velikonji dodeljen prvi sedež v četrti vrsti.⁴¹

³⁸ *Zvodnik bila je knjiga in nje pisec. Slovenec* 72, 1944, št. 246, 26. 10., str. 6; Gabrič Aleš, *Kulturni molk. Prispevki za novejšo zgodovino* 29, 1989, št. 2, str. 389.

³⁹ AS 1912, Informativni urad, fasc. 115, št. 66078, Poročilo o izvršenem propagandnem delu.

⁴⁰ Slovenski narod si je izbral svojo pot. Zgodovinska spomenica, ki je zbrala okrog slovenskega narodnega programa vse slovenske ljudske predstavnike v neizprosno borbo proti komunizmu. *Slovenec* 71, 1943, št. 293, 25. 12., str. 3.

⁴¹ AS 1912, Informativni urad, fasc. 115/I, Sedežni red na proslavi obletnice Slovenske uprave v nedeljo 24. sept. v Unionu.

Ob vsem tem velja dodati še zanimivo dejstvo, da je Velikonjev sin Jože vstopil v vrste primorskih domobrancev, postal častnik in poveljeval domobranski četi v Vipavski dolini. Med opravljanjem svojih dolžnosti je pogosto zašel tudi v kraje mladosti svojega očeta.⁴² Podobnih primerov je bilo tedaj kar nekaj, in sicer da so sinovi primorskih emigrantov iz časa med obema vojnama, v času vojne odšli na Primorsko, da pomagajo pri ponovni emancipaciji in osvoboditvi primorskih rojakov. Take primere smo imeli predvsem v vrstah partizanskega tabora, pa tudi v vrstah nasprotnega, domobranskega.

Ob koncu vojne se ni umaknil v tujino, seveda tudi zaradi svoje invalidnosti, za razliko od več svojih otrok, čeprav seveda ni mogel pričakovati nič dobrega od novih oblasti. Aretiran je bil že v noči na 11. maj in prepeljan v zapore.⁴³ V zaporniški knjigi je naveden pod zaporedno številko 107, pri čemer dodajmo, da so v prvo knjigo vpisani priporniki do št. 1046, zajema pa aretirance zgolj za dneve do 15. maja.⁴⁴ Velikonja je bil prvič zaslišan 15. maja in nato 12. junija odveden na sodišče, ker so se pričele priprave na proces. Proces proti njemu in desetim soobtožencem se je odvijal 23. in 24. junija 1945 pred vojaškim sodiščem, sicer v ljubljanski sodni palači. To zasedanje vojaškega sodišča je potekalo le deset dni pred pričetkom delovanja t. i. sodišč narodne časti, pri čemer bi glede na značaj Velikonjevega delovanja med vojno pričakovali, da bi ga obravnavali prav pred takim sodiščem. Na zatožno klop so poleg njega posadili še nekaj kulturbundovcev, domobrancev in nekaj oseb, obtoženih ovaduštva.⁴⁵ To je bil prvi javni povojni proces v Ljubljani, ki je zaradi propagandne pomembnosti potekal tako, da je bilo v dvorani izbrano občinstvo, na ulicah pa so bili razporejeni zvočniki. Velikonja se je zagovarjal dosledno in v skladu s svojimi medvojnimi stališči, v bistvu z argumenti, ki jih je že objavil v *Malikovanju zločina*. Izkazalo se je sicer, da za marsikaj, kar se je dogajalo med vojno, on ni vedel, na vprašanje, če prizna, da se je motil v svoji ideologiji, je odgovoril, da se v ideologiji ni motil, temveč le v svoji taktiki. Zaključil je z vzklikom »Živel Kristus kralj!«⁴⁶ Obstajajo ocene, da s svojim neomajnim stališčem, upoštevajoč tedanje vzdušje, sodnikom niti ni dal možnosti, da bi ga obsodili na zaporno kazen.⁴⁷ Vsekakor je bilo pomembno dejstvo, da je bil to prvi, eksemplarični proces, na kar je kazalo tudi dejstvo, da

⁴² Velikonja Jože, ustna izjava 22. 10. 2004; Černigoj Franc, Dolčan Lenarte Bevkov. *Primorska srečanja* 1992, 17, št. 134–135, str. 411.

⁴³ Velikonja Meta, Petdesetletnica. *Zaveza* 5, 1995, št. 17, str. 42–44.

⁴⁴ AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov, knjiga 1.

⁴⁵ Krvniki slovenskega naroda pred sodiščem. *Slovenski poročevalec* 6, 1945, št. 55, 23. 6., str. 2; Narte Velikonja. *Palme mučeništva*, Celje 1994, str. 392–294.

⁴⁶ Nadaljevanje razprave proti vojnim zločincem. *Ljudska pravica* 6, 1945, št. 54, 26. 6., str. 5; Debeljak Tine, Ob desetletnici smrti Narteja Velikonje. *Zbornik Koledar Svobodne Slovenije*, Buenos Aires 1955, str. 50.

⁴⁷ Černigoj Franc, Dolčan Lenarte Bevkov. *Primorska srečanja* 17, 1992, št. 134–135, str. 412; Velikonja si je pisal sodbo sam. *Slovenski poročevalec* 6, 1945, št. 57, 26. 6., str. 3; Obsodba je izrečena. *Slovenski poročevalec* 6, 1945, št. 57, 26. 6., str. 2; Pirjevec Dušan, Sodba. *Ljudska pravica* 6, 1945, št. 54, 26. 6., str. 1.

je sodni senat pod predsedstvom dr. Bogomira Bogataja (glavni tožilec je bil dr. Jernej Stante) po enourni seji obsodil na smrt vseh enajst obtožencev, kar je še istega dne potrdilo tudi višje vojaško sodišče.

Obsodba je bila izvršena naslednjega dne, to je 25. junija, na ljubljanskem strelišču. Nekateri so ga še videli na dvorišču ob vkrcavanju na kamione.⁴⁸ Nadaljnjo pot do njegove smrti pa lahko sledimo po anonimnem pričevanju enega od stražarjev, ki ga je leta 1990 poslal novinarki Alenki Puhar. Med obsojenci je bila tudi ženska, to pa je kazalo, da so Velikonjevi skupini priključili še drugo, ki je bila obsojena tik pred tem na nejavnem sojenju ali celo brez njega. Vsekakor je pri Velikonji v zaporniški knjigi v pripisu o obsodbi oznaka »I. Sod. 2/45«. ⁴⁹ Prisotnemu častniku je Velikonja dejal, da naj mu naredi uslugo in prebere njegovo knjigo *Višarska polena*, kar je častnik obljubil. Ko je prišel k jami na vrsto za streljanje, je človeku, ki ga je spremljal, ponudil svoja očala, a jih je slednji vrgel v jamo. Pričevalec pravi, da »po obnašanju tega sem opazil, kako ga je to pretreslo bolj kot bližnja smrt«. ⁵⁰

V povojnem času je bila usoda Velikonjevih del in gledanja na njegovo osebnost v domovini seveda predvidljiva. Ne le zaradi tega, ker se ni držal t. i. kulturnega molka, ki ga je zaukazal kulturni plenum OF v začetku leta 1942, temveč predvsem zaradi njegove izpostavljenosti v protikomunističnem boju so se tudi njegova dela v celoti znašla na seznamu leposlovnih in tudi drugih knjig, ki naj bi jih trajno izločili iz knjižnic. Ustrezni spisek oziroma odlok je julija 1945 sestavil oddelek za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto. Temu sta sicer sledila še dva spiska. ⁵¹ Zaradi tega in seveda predvsem zaradi obsodbe je posledično to tudi pomenilo, da se njegovo ime v javnosti ni smelo več niti omenjati. Zanimivo bi bilo ob tem tudi vedeti, ali je omenjeni častnik po njegovi usmrstitvi resnično prebral *Višarska polena*. Vsekakor je imel težave, če je to hotel storiti po tedanji legalni poti.

V emigraciji je bilo seveda vse drugače, za kar je skrbel predvsem njegov prijatelj in sodelavec Tine Debeljak, ki je v naslednjih desetletjih skrbel za primerno obeležitev njegovih obletnic – predvsem obletnic njegove smrti. Že leta 1946 je v italijanskem taborišču izdal dvojno številko taboriščne revije *Svet in dom*, posvečeno prav Velikonji. V Buenos Airesu so kasneje izdali dvoje zbirk njegovih novel, Slovenska kulturna akcija je podeljevala tudi Velikonjevo literarno nagrado. ⁵² Zanimivo je, da pa so v primorskem in koroškem zamejstvu na Velikonjo kar pozabili, čeprav jim nihče ni mogel prepričati, da se ga ne bi javno spominjali ali ga omenjali. Prej je prišlo do njegove, da tako rečemo, literarne

⁴⁸ *Primorski slovenski biografski leksikon*. 17. snopič, Gorica 1991, str. 252.

⁴⁹ Glej opombo 44.

⁵⁰ Puhar Alenka, Pričevanje. Pisateljeva drža na morišču. *Delo* 32, 1990, št. 160, 12. 7., str. 6; »Erjavec«, Spoštovana tov. Alenka! 2. 7. 1990, kopija pisma pri avtorju.

⁵¹ Gabrič Aleš, Kulturni molk. *Prispevki za novejšo zgodovino* 29, 1989, št. 2, str. 410–411; Pibernik France, Brezplodna zavrženost neke literature. *Primorska srečanja* 17, 1992, št. 134–135, str. 416–420.

⁵² Smersu Rudolf, Kdo se ni pravilno orientiral? *Vestnik* 17, 1966, št. 6–7, str. 128–131.

rehabilitacije v domovini. France Koblar, ga je, kot omenjeno, še v negativnem smislu omenjal v svojih spominih leta 1967, toda prav on je o Velikonji leta 1982 napisal članek za 13. snopič Slovenskega biografskega leksikona, in to na nevtralen, če ne celo naklonjen način.⁵³ V svojih slovstvenih zgodovinah so ga sicer že pred tem omenjali Lino Legiša, Jože Pogačnik in Anton Slodnjak. Slednji ni ostajal samo pri literarnih oznakah, ampak ga je označil za »nesrečnega in bolj nespretnega kakor nevarnega nasprotnika komunizma« in dodatno, da je na koncu postal žrtev »neizprosnihih okoliščin«.⁵⁴ Seveda pa pri tem procesu »normalizacije« pojavljanja Velikonje v slovenski javnosti ni šlo brez političnih ovir. Ko je leta 1986 Bogo Grafenauer v spremni besedi k Rebulovi knjigi *Vrt bogov* zapisal, da je bila Velikonjeva usoda tragična in razložljiva le s takratno »evforijo zmagovitosti«, je takoj doživel kritiko s strani še vedno vplivnega revolucionarja Mitje Ribičiča.⁵⁵

Bistveni prelom je seveda nastopil leta 1990, najprej s pisanjem Alenke Puhar v Delu, strokovno obravnavo pa sta mu namenila Miran Hladnik ter Tatjana Možina-Božič v svoji diplomski nalogi.⁵⁶ Sledile so še druge strokovne in laične objave, začeli so izhajati tudi ponatisi njegovih del ali na novo zasnovane zbirke, vse do *Humoresk in satir*, ki so izšle v Celju.⁵⁷ Večino teh novih izdaj so spremljale poglobljene študije, v glavnem izpod peresa Helge Glušič in Franceta Pibernika. Ob stoletnici rojstva so na njegovi rojstni hiši na Predmeji odkrili spominsko ploščo. Govornik ob tej priliki je bil pesnik Dane Zajc, zbralo se je veliko ljudi, toda domačini so slovesnost v precejšnji meri bojkotirali.⁵⁸ Sledilo je še strokovno srečanje novembra 1991 v Ajdovščini, v organizaciji Slavističnega društva Nova Gorica in Zavoda RS za šolstvo in šport, organizacijska enota Nova Gorica.⁵⁹ Presodimo lahko, da so bile v vsem tem dogajanju leta 1990 oziroma 1991 najpomembnejše besede Daneta Zajca ob omenjeni slovesnosti: »Pisatelj Narte Velikonja, sprejemamo te nazaj v deželo, ki je tvoja dežela. V tisto deželo, iz katere si bil izgnan in izbrisan« in še »Zato, Narte Velikonja, ostani z nami, odslej te v naših zemeljskih in duhovnih krajih ne bo nihče več preganjal«.⁶⁰

⁵³ *Slovenski biografski leksikon*. 13. snopič, Ljubljana 1982, str. 390–391.

⁵⁴ Slodnjak Anton: *Obrazi in dela slovenskega slovstva: zgodovina slovenskega slovstva od začetka do osvoboditve*. Ljubljana 1975, str. 177–178, 337.

⁵⁵ Rebula Alojz: *Vrt bogov: koloradski dnevnik*. Ljubljana 1986, str. 319; Smo še v šolskih klopeh demokracije. Pogovor z Mitjo Ribičičem je pripravil Mile Šetinc. *Delo* 28, 1986, št. 304, 31. 12., str. 16; Rebula Alojz, »Smo v šolskih klopeh demokracije«. *Delo* 29, 1987, št. 25, 31. 1., str. 26.

⁵⁶ Puhar Alenka, Narte Velikonja (1891–1945). *Delo* 32, 1990, št. 149, 28. 6., str. 19; Miran Hladnik, *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana 1990; Tatjana Možina-Božič: *Narte Velikonja in njegova kratka proza*. Ljubljana 1990.

⁵⁷ Velikonja Narte: *Humoreske in satire*. Celje 2004.

⁵⁸ Pesnikov poklon pisatelju. *Delo* 33, 1991, št. 137, 14. 6., str. 7; Černigoj Franc, Dolčan Lenarte Bevkov. *Slovenski koledar* 40, Ljubljana 1993, str. 154.

⁵⁹ *Primorska srečanja* 17, 1992, št. 134–135, str. 405–426.

⁶⁰ Sprejemamo te, pisatelj Narte Velikonja. *Družina* 40, 1991, št. 24, 16. 6., str. 8.

TRAGISCHE BEGEGNUNG MIT DER REVOLUTION DER FALL NARTE VELIKONJA

Zusammenfassung

Narte Velikonja steht für einen jener nicht geringen Zahl an Fällen slowenischer Kulturschaffender, unter diesen sogar Schriftsteller, die in der Zeit des revolutionären Umbruchs nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs aus dem öffentlichen Gedächtnis verbannt und zur persona non grata erklärt wurden. Im Fall von Velikonja ging es bis zur buchstäblichen physischen Vernichtung, da er unmittelbar nach dem Krieg zum Tode verurteilt und erschossen wurde. Von seiner Ausbildung her war Velikonja Jurist, der sich am Ende des Ersten Weltkriegs, zum Zeitpunkt des Abschlusses seiner Studien, in Wien Anton Korošec und dessen Kreis anschloss, in dem die bekannte Maideklaration des Jahres 1917 entwickelt wurde. Er blieb Korošec' Mitarbeiter und war diesem vor allem freundschaftlich verbunden. Dies galt für den gesamten Zeitabschnitt des ersten Jugoslawiens. Selbst schlug er eine Karriere als Beamter der Regionalverwaltung ein, die ihn in die Funktion eines Rates (svetnik) führte. Gleichzeitig entfaltete er eine rege Tätigkeit als Kulturschaffender, wobei sein Augenmerk vor allem dem Ausbau der katholischen Volksbildung galt. Im Besonderen war er jedoch als Schriftsteller bekannt, wozu auch seine Zugehörigkeit zu jenem einflussreichen Kreis beitrug, der die katholische Literaturzeitschrift „Dom in svet“ herausgab. Zudem war er auch Mitglied des slowenischen Pen-Clubs.

Eine schwere Krankheit Mitte der 1930er-Jahre, die ihn fast das Leben gekostet hätte und zu einer halbseitigen Lähmung geführt hatte, beeinflusste in besonderer Weise seinen psychischen Zustand, festigte in ihm jedoch auch die fast mystische Überzeugung einer besonderen Sendung, die er in seinem weiteren Leben zu erfüllen habe. Aus dieser Überzeugung heraus wurde er während des Krieges zu einem Mahner vor der Gefahr des Kommunismus und schließlich zu dessen unerbittlichen Gegner. In seiner Haltung wurde er durch die Aktionen der Partisanen bestärkt, die unter Einfluss bzw. Führung der Kommunisten standen. Die kommunistischen Attentate und die tragischen Auswirkungen von Handlungen der Widerstandsbewegung, die ihrerseits ihren Grund in der Herrschaft der faschistischen Besatzer hatten, festigten seine Überzeugung eines antikommunistischen Kampfes ohne Zaudern und Taktieren. Seine Propagandatätigkeit umfasste insbesondere Rundfunkansprachen, die in der Broschüre „Malikovanje zločina“ zusammengefasst wurden.

Das neue revolutionäre System verurteilte ihn im ersten öffentlichen Nachkriegsprozess zum Tode und richtete ihn hin, seine Werke wurden aus den Bibliotheken entfernt, seine Name durfte nicht genannt werden, außer natürlich im Zusammenhang mit nationalem Verrat.

In Kreisen der politischen Emigranten und zum Teil im slowenisch(sprachig)en Ausland war es anders: Mit Respekt hielt man sein Andenken hoch und gab seine Werke heraus, wofür sich vor allem sein Freund und Mitarbeiter aus der Zwischenkriegszeit Tine Debeljak einsetzte. Die Rückkehr in eine breitere öffentliche Wahrnehmung, sozusagen ins kollektive nationale Gedächtnis, durch die Herausgabe seiner Werke, durch ein wissenschaftliches Symposium und durch die Enthüllung einer Gedenktafel an seinem Geburtshaus war erst zu Beginn der 1990er-Jahre möglich, nachdem Slowenien zur Demokratie und einem unabhängigen Staat geworden war.

Gospodarstvo v ptujski občini v osemdesetih

Aleksander Lorenčič*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 338.012(497.12Ptuj)"198"

Aleksander Lorenčič: Gospodarstvo v ptujski občini v osemdesetih. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 68–77

Avtor v članku obravnava gospodarstvo v ptujski občini v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Uvodni del članka predstavi gospodarsko krizo, v kateri se je znašla Slovenija v osemdesetih. Osrednji del članka obravnava ptujsko občino, njene gospodarske načrte, gospodarski razvoj in pomembnejša ptujška podjetja v osemdesetih. V zaključku avtor navaja določene sklepe in ugotovitve na temo članka.

1.01 Original Scientific Article

UDC 338.012(497.12Ptuj)"198"

Aleksander Lorenčič: The Economy in the Ptuj Municipality during the Eighties. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 68–77

In this paper, the author treats the economy in the Ptuj Municipality during the eighties of the 20th century. In the introductory part he depicts the economic crisis, in which the economy of Slovenia found itself at that time. The central part of the article is devoted to the Ptuj Municipality, its economic plan, economic development, and the major Ptuj enterprises in the eighties. In the final part the author establishes certain conclusions and findings pertaining to the topic of the article.

Gospodarska kriza v Sloveniji v osemdesetih

Slovenija je v sedemdesetih in na začetku osemdesetih let gospodarila previdneje in boljše kot druge republike. Svoje kredite je odplačevala, previdneje je

* Aleksander Lorenčič, univerzitetni diplomirani zgodovinar, Krčevina pri Vurberku 41, 2250 Ptuj, sandolster@gmail.com.

najemala nove, bolj se je opirala na svoje sile in na svoje vire. Kljub temu pa je gospodarska kriza ni zaobšla, temveč jo je na nekaterih področjih prizadela celo močneje kot ostale dele države.¹ Slovenija ni več zmogla igrati *lokomotive*, ki bi celotno jugoslovansko gospodarstvo potegnila iz krize, ker se je gospodarska politika v Beogradu ravnala po večinskem manj razvitem in nerazvitem *jugu*.² Slovensko gospodarstvo je že leta 1984 v bistvu stagniralo, potem pa ga je v prvih mesecih leta 1985 poleg polarnega zraka zajel tudi leden gospodarski *tuš*: proizvodnja je močno upadla, izvoz je bil počasnejši od uvoza, cene in plače so rasle. Jesenski meseci tega leta so prinašali vse bolj *mračno* podobo gospodarjenja v naši republiki. Uspehi pri vzpostavljanju ravnotežja med proizvedenim in razpoložljivim produktom so se razblinjali, industrijska proizvodnja je stagnirala, rast osebnih dohodkov se je spreminjala v *kaotično dirko prebitevanj in dohitevanj*, cene so naraščale, kmetijska priraja in pridelava sta zaradi slabe letine izjemno upadli, presežek slovenske trgovinske bilance se je zmanjšal na 46 milijard dolarjev. Tudi v letih 1986 in 1987 je slovensko gospodarstvo nazadovalo, saj so bile stopnje rasti družbenega proizvoda, industrijske proizvodnje in naložb v osnovna sredstva negativne. Padajoča gospodarska rast se v naslednjih letih ni zaustavila, temveč je zajela tudi podjetja, kot so bila Iskra, Tam, Litostroj, Slovenske železarne, SCT, Strojne tovarne Trbovlje, ki so bila gonilna sila slovenskega razvoja in nadpovprečni izvozniki. Razvojno krizo ter upadanje gospodarske dejavnosti so spremljali še drugi negativni pojavi: nizka storilnost, devizna nelikvidnost, in naraščanje obremenitev gospodarstva; med šestdesetimi različni prispevki in davki so se najbolj povečale obveznosti v zvezne sklade. Našteti negativni pojavi so povečali spore pri delitvi dohodka, otežili vstopanje tujemu kapitalu, povzročili so visoke izgube, stečaje, rast nezaposlenosti in življenjskih stroškov, znižali so obseg in učinkovitost investiranja ter zelo upočasnili kakovostno gospodarsko preobrazbo. V naši republiki se je krepilo spoznanje, da vedno bolj zaostajamo za razvitim svetom. V drugi polovici leta 1990, torej že po političnih spremembah v Sloveniji, se položaj slovenskega gospodarstva ni popravil. Industrijska proizvodnja je porasla le septembra in oktobra, novembra pa se je znova zaustavila kot tudi druge gospodarske dejavnosti. Izvoz je vseskozi upadal, uvoz je naraščal, upadale so investicije, brezposelnost pa je rasla. Septembra 1990 so začele naraščati cene, oktobra so se zaradi prevelikega trošenja javnega sektorja začele težave na finančnem področju, ki se jim je novembra – tudi zaradi *napada* prebivalstva na devizne depozite – priključila splošna dinarska nelikvidnost.³

¹ Jože Prinčič, Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije (1986–1991). *Slovenska osamosvojitve 1991*. Pričevanja in analize, Simpozij Brežice, Zbornik, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor, 2002, str. 33–56 (dalje: Prinčič, *Gospodarski vidiki*).

² Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana, Modrijan, 2002.

³ Prinčič, *Gospodarski vidiki*. Str. 34–36.

Ptujska občina v osemdesetih

V obdobju po letu 1980 se je Občina Ptuj razprostirala na 645 kvadratnih kilometrih in je skoraj s 69.000 prebivalci sodila med največje slovenske občine. Severni (Slovenske gorice) in južni del (Haloze) občine sta bila gričevnata in sta predstavljala okrog dve tretjini površine, katere značilnost je bila slabša ekonomska in socialna razvitost ter demografsko nazadovanje v vsem povojnem obdobju. Ravninski, tj. razvitejši del občine sta predstavljala Dravsko in Ptujsko polje, kjer je živelo na tretjini površine občine kar dve tretjini vsega prebivalstva. Na sredini tega območja je mesto Ptuj, upravno in gospodarsko središče občine, ki je štelo s primestnimi naselji okrog 18.000 prebivalcev. Drugo največje naselje ptujске občine, nastalo po vojni ob izgradnji Tovarne glinice in aluminija, je bilo Kidričevo z okrog 1.500 prebivalci; sicer pa je imela ptujсka občina 217 naselij in zaselkov, povezanih z najgostejšo cestno mrežo v Sloveniji.⁴ Upoštevaеe naravne danosti (40.000 ha kmetijskih površin, od tega 17.500 ha njiv), je imela občina vsa povojna leta izrazito kmetijsko obeležje, saj je bil tudi velik del industrije vezan na kmetijstvo. Ptujсka občina je imela (preden je postala Mestna občina Ptuj) skupaj 35 krajevnih skupnosti, od tega Ptuj s primestnimi naselji 11.⁵

Gospodarski načrti občine v osemdesetih

Ob upoštevanju temeljnih skupnih interesov in ciljev družbenega plana, ki poudarjajo krepitev družbenega in materialnega položaja delovnih ljudi in občanov kot temeljni razvojni cilj, ter upoštevaеe možnosti in pogoje razvoja občine Ptuj v tekočem srednjeročnem obdobju je bilo temeljnih ciljev družbenega plana za obdobje druge polovice osemdesetih veliko. Posebna pozornost je bila namenjena razvoju in poglobljanju samoupravnih odnosov. Krepilo naj bi se dolgoročno zasnovano združevanje dela ter inovacijske sposobnosti skupnih razvojnih ciljev. Eden od ciljev je predvideval hitrejši in stabilnejši gospodarski razvoj na kakovostnih temeljih s popolnejšim izkoriščanjem vseh obstoječih zmogljivosti in pospešenim spreminjanjem gospodarske strukture. Predviden je bil dvig kakovosti na vseh ravneh, več vlaganja v vzgojo in usposabljanje strokovnjakov, tehnološko prestrukturiranje gospodarstva in nadaljnji razvoj poslovanja in upravljanja. Cilj je bilo usmerjanje socialne politike v spreminjanje družbeno-ekonomskih odnosov, v spodbujanje vsestranskega razvoja družbe, osebnosti ter doseganje materialnih in socialnih ciljev. Cilj je bil tudi skladnejši razvoj občine, kar je pomenilo, da bi se predvsem območji Haloz in Slovenskih goric razvijali hitreje. Za izboljšanje življenjskih razmer je bilo treba sprejeti številne ukrepe na področju socialne in gospodarske politike. Eden od ciljev je predvideval usmer-

⁴ Ptuj, *Monografija o gospodarskem in družbenem razvoju ptujске občine po drugi svetovni vojni*. 1992. Ptuj, Perutnina; Kidričevo, Tovarna aluminija (dalje: *Ptuj, Monografija*).

⁵ *Družbeni plan občine Ptuj 1986–1990*. 1989. Dopolnjeno 1989. Ptuj, Mestna občina Ptuj.

janje razvoja v prostoru tako, da bi bile potrebe razvoja dejavnosti in poselitev v prostoru usklajene z rabo zemljišč. Cilj razvoja je bil tudi ohranjanje zdravega okolja in varovanje ekološkega ravnotežja. V drugi polovici osemdesetih naj bi bil sklenjen poseben samoupravni sporazum za financiranje programov iz občinskih skladov za intervencije v kmetijstvu. Prednostno naj bi obravnavali razvoj zdraviliškega turizma in uskladili obseg izvajanja vzgojno-izobraževalnih programov, stanovanjske izgradnje, komunalne in cestne infrastrukture, krajevnih skupnosti in požarne varnosti. Eden od ciljev je bil tudi krepitev sodelovanja z bratskimi občinami in iskanje možnosti za nadaljnje povezovanje v okviru posameznih dejavnosti.

Tabela 1: *Osnovni materialni okviri razvoja v obdobju 1986–1990 (poprečne letne stopnje rasti v odstotkih)*

KAZALCI	OBČINA	SRS
Prebivalstvo	0,2	0,8
Družbeni proizvod – skupni	4,0	3,5
Industrijska proizvodnja	4,5	4,0
Kmet. proizvodnja	4,2	2,5
Zaposleni v združenem delu	1,5	1,2
Produktivnost dela v gos.	2,5	2,3
Izvoz blaga in storitev	11,0	5,8
Uvoz blaga in storitev	10,0	5,2
Investicije v osnovna sredstva	7,3	4,8
Realni osebni dohodki na zaposlenega	1,7	1,0

Na podlagi tabele 1 je razvidno, da so bili osnovni materialni okviri razvoja za obdobje 1986–1990 zamišljeni takole:

Na osnovi gibanja prebivalstva v zadnjih letih se je ocenjevalo, da naj bi bil skupni prirastek prebivalstva v tem srednjeročnem obdobju okrog 0,2 % poprečno letno. Delež kmečkega prebivalstva naj bi ostal nespremenjen (okrog 22 %). Družbeni proizvod celotnega gospodarstva naj bi v globalu porasel za 4 % poprečno letno. To naj bi bilo doseženo na osnovi boljšega izkoriščanja proizvodnih kapacitet, s povečanjem obsega izmenskega dela, izboljšanjem kakovosti in asortimana proizvodnje ter investicij, ki bodo morale ob izboljšanju učinkovitosti investiranja omogočiti povečanje zlasti izvozne proizvodnje, ki bo konkurenčna na tujih trgih in ki bo dajala večji dohodek na delavca in na vložena sredstva. Osnovni nosilec gospodarske rasti naj bi bila industrija, katere poprečna letna rast naj bi bila okrog 4,5 %, kmetijska proizvodnja pa naj bi naraščala za okrog 4,2 % letno, od tega družbeno organizirana tržna proizvodnja za 4,7 % letno.

Nadpovprečni razvoj naj bi na osnovi predvidenih ukrepov imelo tudi drobno gospodarstvo.

Zaradi predvidenih stopenj rasti se je predvidevalo, da bodo nastali v letih 1985–1990 naslednji premiki v gospodarski strukturi občine Ptuj:

Tabela 2: *Struktura družbenega proizvoda po področjih (v odstotkih)*

	1985		1990	
	Občina	SRS	Občina	SRS
SKUPAJ	100	100	100	100
V tem: – združeno delo	87,4	91,2	87,4	91,3
– samostojno osebno delo	12,6	8,8	12,6	8,7
Industrija	44,8	49,3	45,9	50,7
Kmetijstvo	16,0	6,5	16,2	6,1
Gozdarstvo	0,8	1,1	0,6	0,9
Vodno gospodarstvo	0,8	0,2	0,8	0,2
Gradbeništvo	5,7	5,9	5,4	5,9
Promet in zveze	6,1	6,6	6,1	6,6
Trgovina	15,4	17,7	15,1	16,5
Gostinstvo in turizem	1,9	3,0	1,9	3,0
Obrt in storitve	7,3	5,4	6,9	6,2
Druge dejavnosti	1,2	4,3	2,4	3,9

Iz tabele 2 je razvidno, da so bili glavni cilji na področju gospodarske strukture v letih 1985–1990 naslednji:

Na osnovi produktivnega zaposlovanja naj bi bila dosežena 1,5 % letna rast zaposlenosti v združenem delu in 2,5 % letna rast produktivnosti. Tako bi ob predvideni gospodarski rasti dosegli okrog 60 % udeležbo produktivnosti dela v ustvarjenem družbenem proizvodu združenega dela. Večji izvoz, predvsem pa trajnejša naravnost gospodarstva izvozu na konvertibilno področje, je ena najpomembnejših nalog gospodarstva občine. Izvoz naj bi povečali po okrog 11 % poprečni letni stopnji, glavni nosilec izvoza pa bodo proizvodni programi v občini. Boljši ekonomski rezultati bodo doseženi z izvozom proizvodov višje stopnje predelave. Trajnejšo izvozno usmeritev naj bi pogojevale tudi povečane potrebe po uvozu opreme za izvedbo modernizacije proizvodnje primarnega aluminija ter potreben uvoz nekaterih surovin in repromaterialov za proizvodnjo aluminija in izdelavo ustreznih krmnih mešanic za potrebe kmetijstva. Tako bi uvoz blaga in storitev rasel po poprečno okrog 10 % letno. Stopnja pokritja uvoza z izvozom naj bi znašala okrog 96 %. Z investicijami, racionalnim gospodarjenjem in večjim varčevanjem pri materialnih stroških, ob upoštevanju realnega vrednotenja energetskih in surovinskih vložkov je bil cilj zaustaviti poslabšanje ekonomičnosti poslovanja, to bi omogočalo v globalu okrog 4 % letno rast bruto

dohodka v gospodarstvu. V delitvi dohodka je bil cilj okrepitev deleža sredstev za akumulacijo. Tako naj bi v dohodku delež sredstev za akumulacijo porasel od okrog 6,6 % v letu 1985 na okrog 17,3 % v letu 1990. Načrtovali so, da bodo sredstva za osebno in skupno porabo rasla počasneje od rasti doseženega dohodka, realni osebni dohodki na zaposlenega v gospodarstvu pa v okviru rasti produktivnosti dela.⁶

Tabela 3: Dejansko stanje deleža (v odstotkih) družbenega proizvoda pomembnejših gospodarskih dejavnosti leta 1980 in leta 1990

DEJAVNOST	1980	1990
Industrija	41,7	56,8
Kmetijstvo	14,5	18,7
Trgovina	18,5	11,1
Gradbeništvo	7,7	2,8

Če primerjamo predvideno in dejansko stanje deleža družbenega proizvoda ptujске občine za leto 1990 posameznih gospodarskih dejavnosti ugotovimo, da so industrija, kmetijstvo in trgovina celo presegle načrtovan delež. Leta 1989 in 1990 se je industrijski delež družbenega proizvoda povzpел celo nad 55 %. Edina pomembnejša gospodarska dejavnost, ki *ni zadovoljila* pričakovanj, je bilo gradbeništvo.⁷

Večja in pomembnejša podjetja po posameznih gospodarskih panogah v osemdesetih

Industrija:

- Tovarna glinice in aluminija Kidričevo,
- Tovarna avtoopreme Ptuj,
- Tovarna volnenih izdelkov Majšperk,
- Delta Ptuj,
- Sigma Ptuj.

Kmetijstvo:

- Kmetijski kombinat Ptuj,
- Perutnina Ptuj,
- Veterinarska postaja Ptuj,
- Živinorejsko veterinarski zavod Ptuj.

⁶ Družbeni plan občine Ptuj 1986–1990. 1989. Dopolnjeno 1989. Ptuj, Mestna občina Ptuj.

⁷ Ptuj, Monografija, str. 18–24.

Gozdarstvo:

- Temeljna organizacija združenega dela⁸ Gozdarstvo Ptuj.

Gradbeništvo:

- Gradbeno podjetje *Drava* Ptuj,
- Gradnje Ptuj.

Promet:

- Agrotransport Ptuj.

Trgovina:

- Merkur Ptuj,
- Izbira Ptuj,
- Les, lesno industrijsko in trgovsko podjetje Ptuj,
- Mercator – TOZD Panonija Ptuj.

Obrt:

- Proizvodno podjetje Olga Meglič Ptuj.

Komunalna in stanovanjska dejavnost:

- Komunalno podjetje Ptuj.⁹

Pregled razvojnih dosežkov na področju gospodarstva v osemdesetih

V gospodarstvu je bilo leta 1990 zaposlenih 15.680 ljudi, v negospodarstvu pa 3.152. Industrija v občini je imela vsa leta po 1955 glavni delež v družbenem proizvodni. Svoj vrh (57 %) je dosegla proti koncu osemdesetih let ob aktiviranju nove elektrolize C v Tovarni glinice in aluminija Kidričevo, kjer je znašala skupna proizvodnja 85.000 ton, delež te tovarne pa je presegal polovico obsega vse industrije v občini. Velik delež v industriji sta predstavljala še proizvodnja krmil (Perutnina Ptuj in Kmetijski kombinat) ter predelava mesa v Perutnini Ptuj. Nosilec v kovinski proizvodnji je bil Agis Ptuj. Kmetijstvo je kljub zmanjševanju števila kmečkega prebivalstva (leta 1991 le še 16 %) ustvarjalo preko 18 % družbenega proizvoda, in sicer predvsem po zaslugi živinoreje (farme v Perutnini Ptuj in Kmetijskem kombinatu) in kooperantske vzreje (pitancev in piščancev). Okrog 6.000 ha melioriziranih površin v občini (Pesnica, Polskava) je dajalo pogoje za visoke hektarske pridelke poljščin in travnatih površin. Trgovina je ustvarjala dobrih 11 % družbenega proizvoda. Nosilci so bili Mercator, Izbira Panonija, Emona-Merkur in še preko 150 zasebnih prodajal in podjetij,

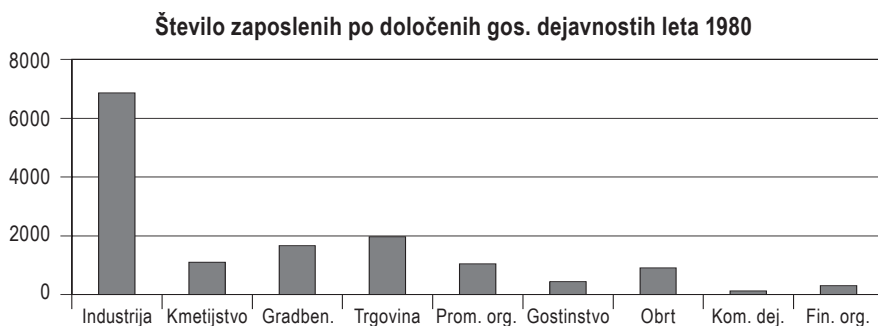
⁸ Temeljna organizacija združenega dela (dalje: TOZD).

⁹ *Zgodovinski arhiv Ptuj*, Skupščina občine Ptuj, šk. 8/ 023 – 6/75 – 2.

nastalih po letu 1989. Druge dejavnosti (gradbeništvo in promet) so imele do leta 1980 vidnejše mesto v deležu družbenega proizvoda, nato se je ta delež močno zmanjšal, krepiti pa sta se začela deleža obrti in gostinstva. Vzporedno z razvojem gospodarstva oziroma celo hitreje so se v občini razvijale družbene dejavnosti, predvsem zdravstvo, šolstvo in otroško varstvo. Reševanje prostorskih problemov je bilo posebej učinkovito z uvedbo občinskega samoprispevka (1976) in krajevnih samoprispevkov.¹⁰

Stabilizacijski ukrepi v osemdesetih letih so vplivali na razvoj gospodarstva in družbenih dejavnosti v ptujski občini. Kljub temu lahko naštejemo nekaj pomembnih dosežkov na področju vlaganj v gospodarske in negospodarske dejavnosti. V kmetijstvu je bilo v teh letih vloženi precej sredstev za usposabljanje in pridobivanje zemljišč v družbenem in zasebnem sektorju. V tem času je bilo zgrajenih več objektov. Med najpomembnejše so sodili: rekonstrukcija in s tem razširitev proizvodnih zmogljivosti v tovarni močnih krmil v Kmetijskem kombinatu, zgrajen je bil kompleksni reprodukcijski center v Mesokombinatu Perutnina, dograjene so bile proizvodne zmogljivosti za dodatnih 30.000 prašičev v Kmetijskem kombinatu; v istem kombinatu je bil dograjen center za prede-lovanje grozdja; zgrajena pitališča za govejo živino; zgrajeni proizvodno-poslovni prostori temeljne organizacije Elekronika Gorenje; dograjeni proizvodni prostori tovarne zavor Tovarne avtomobilov Maribor.¹¹

Število zaposlenih v posameznih gospodarskih dejavnostih je vsekakor eden od pokazateljev razvitosti oziroma nerazvitosti le-teh. Veliko število zaposlenih v industriji je predstavljalo stopnjo razvitosti industrije same in lokalne skupnosti. Vsaka lokalna skupnost si je prizadevala razviti industrijo zaradi možne zaposlitve večjega števila aktivnega prebivalstva. Industrijo je tako razvijala tudi ptujska občina, ker je bilo možno zaposliti večje število prebivalstva kot v drugih dejavnostih, čeprav je imela občina tudi druge primerjalne prednosti za razvoj posameznih gospodarskih dejavnosti.

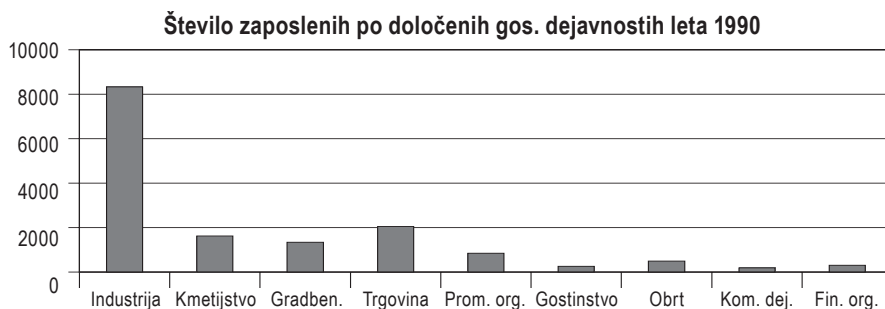

Graf 1: Število zaposlenih po določenih gospodarskih dejavnostih leta 1980

¹⁰ *Družbeni plan občine Ptuj 1986–1990*. 1989. Dopolnjeno 1989. Ptuj, Mestna občina Ptuj.

¹¹ *5. ptujski zbornik*. 1985. Ptuj, Skupščina občine Ptuj, str. 18.

Leta 1980 je največje število ljudi v gospodarstvu zaposlovala industrija, in sicer 6864 ljudi; 1959 ljudi je bilo zaposlenih v trgovinskem sektorju, 1665 v gradbeništvu, 1104 v kmetijstvu, 1049 v prometnih organizacijah, 912 ljudi je zaposlovala obrt, 442 gostinstvo, 307 finančne organizacije ter 124 komunalna dejavnost.

Graf 2: Število zaposlenih po določenih gospodarskih dejavnostih leta 1990

Leta 1990 je največje število ljudi v gospodarstvu zaposlovala industrija, in sicer 8335 ljudi; 2054 ljudi je bilo zaposlenih v trgovinskem sektorju, 1332 v gradbeništvu, 1625 v kmetijstvu, 851 v prometnih organizacijah, 859 ljudi je zaposlovala obrt, 270 gostinstvo, 306 finančne organizacije ter 190 komunalna dejavnost.¹²

Ob bežnem pogledu na razgibanost in krajinske značilnosti ptujske občine bi morda prenekateri ocenjevalec sklepal, da je to bila občina z močnim agrarnim značajem, kjer je kmetijstvo vodilna panoga. Vendar pa to ne drži. Najmočnejša gospodarska panoga je industrija. Prav tako je bila na področju zaposlovanja najmočnejša gospodarska panoga industrija. Tako je leta 1984 zaposlovala že 47,8 % zaposlenih v gospodarstvu.¹³

Literatura in viri

Družbeni plan občine Ptuj 1986–1990. 1989. Dopolnjeno 1989. Ptuj, Mestna občina Ptuj.

5. ptujski zbornik. 1985. Ptuj, Skupščina občine Ptuj.

PRINČIČ, Jože, 2002: Gospodarski vidiki osamosvajanja Slovenije (1986–1991). *Slovenska osamosvojitvev 1991*. Ljubljana, Državni zbor, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Ptuj, Monografija o gospodarskem in družbenem razvoju ptujske občine po drugi svetovni vojni. 1992. Ptuj, Perutnina; Kidričevo, Tovarna aluminija.

REPE, Božo, 2002: *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana, Modrijan.

Zgodovinski arhiv Ptuj, Skupščina občine Ptuj, šk. 8/ 023 – 6/75 – 2.

¹² *Ptuj, Monografija*, str. 18–24.

¹³ *5. ptujski zbornik*. 1985. Ptuj, Skupščina občine Ptuj, str. 21.

DIE WIRTSCHAFTLICHEN VERHÄLTNISSE IN DER GEMEINDE PETTAU/PTUJ IN DEN ACHTZIGERJAHREN DES 20. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Die Wirtschaftskrise in Slowenien in den 1980er-Jahren betraf auch an die Gemeinde Pettau/Ptuj. Besonders problematisch war die Situation in der zweiten Hälfte dieses Zeitabschnitts. Absatzmöglichkeiten gingen zurück, der Import an Waren war größer als die Ausfuhr, Preise und Löhne stiegen an. Die Industrieproduktion stagnierte, Erzeugnisse der Landwirtschaft gingen zurück. In der Gemeinde beeinflussten und unterstützten stabilisierende Maßnahmen die wirtschaftliche und genossenschaftliche Tätigkeit. Trotz der Krise gab es in den 80er Jahren mehrere Unternehmen mit wachsender Produktion, so die Produktionsstätte der Marburger Automobilfabrik in Tovarna, die Produktions- und Geschäftsstelle der Elektrofirma Gorenje, mehrere Objekte landwirtschaftlicher Kombinate, die Elektrolyse C in Tovarna und ein Aluminiumwerk. Die große Zahl an Beschäftigten in den verschiedenen Wirtschaftszweigen zeigt die Entwicklung der Wirtschaft im Allgemeinen. Die größte Beschäftigungszahl wies von allen Wirtschaftszweigen die Industrie auf. 1980 waren es 6.864, 1990 8.335 Beschäftigte. Dass die Industrie in Pettau in den 1980er-Jahren der bedeutendste Wirtschaftszweig war, ist auch daran abzulesen, dass etwa 1984 47,8 % aller in der Wirtschaft Beschäftigten in der Industrie tätig waren. Zudem kam der Industrie in der Gemeinde auch der Hauptanteil an Erzeugnissen aus genossenschaftlicher Produktion zu. Nach der Inbetriebnahme der neuen Elektrolyse C in Tovarna und des Aluminiumwerks am Ende der Achtzigerjahre lag der Anteil der genossenschaftlichen Produktion bei 57 %. Mehr als die Hälfte der gesamten industriellen Produktion bestritten die Elektrolyse in Tovarna und das Aluminiumwerk. Bedeutende Anteile an der Pettau-Industrie kamen noch der Futtermittelproduktion (Perutnina Ptuj) und der landwirtschaftlichen Kombinat (Perutnina Ptuj) zu. Neben Industrie und Landwirtschaft war der Handel der bedeutendste Wirtschaftszweig in Pettau. Sein Anteil lag bei rund elf Prozent der genossenschaftlichen Produktion. Während der Anteil von Bauwirtschaft und Verkehr an der Gesamtwirtschaft in den 1980er-Jahren zurückging, stiegen die Anteile von Gewerbe und Gastgewerbe. Rasch entwickelten sich in der Gemeinde Unternehmungen auf genossenschaftlicher Basis.

Der darauf folgende Zeitabschnitt des Übergangs und der politischen Transformation beeinflusste selbstverständlich auch die Wirtschaft in der Gemeinde Pettau und bedeutete zudem das Ende für zahlreiche Unternehmen und Organisationen. Viele Unternehmungen mussten bereits unmittelbar nach ihrer Privatisierung liquidiert werden, da sie aufgrund ihrer schlechten wirtschaftlichen Lage konkursreif waren.

Pojmi pri zgodovini v osnovni šoli

Borut Zidar*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 37.016:94(047.31)

Borut Zidar: Pojmi pri zgodovini v osnovni šoli. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 78–96

Avtor predstavlja štiri različne raziskave o učenju zgodovinskih pojmov, ki so bile izvedene v Sloveniji, Španiji, Italiji in ZDA. S preizkusom razumevanja izbranih pojmov pri zgodovini v 7. in 8. razredu osnovne šole pa ugotavlja, da imajo učenci precejšnje težave pri razumevanju pojmov, saj le ok. 30–40 % učencev razume abstraktne pojme in da učno uspešni učenci bolj razumejo abstraktne pojme kot učno manj uspešni učenci. Zato avtor predlaga sistematično preučevanje rezultatov poučevanja abstraktnih zgodovinskih pojmov na vseh stopnjah šolanja, še posebej pa v 6. razredu osnovne šole, kjer se učenci prvič srečajo s samostojnim predmetom zgodovina.

1.01 Original Scientific Article

UDC 37.016:94(047.31)

Borut Zidar: Concepts in the Subject of History in Elementary School. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 78–96

The author presents four different investigations on the study of historical notions, which were carried out in Slovenia, Spain, Italy and the USA. By a test of comprehension of chosen concepts in the subject of history in the 7th and 8th grade of elementary school, he finds that pupils have considerable difficulties at the comprehension of concepts, as approx. 30–40% of them comprehend abstract concepts; academically more successful pupils comprehend better abstract concepts in comparison to academically less successful ones. Thus, the author proposes a systematic study of the findings of the teaching of abstract historical concepts at all levels of education, but particularly in the 6th grade of elementary school, when pupils first meet the independent subject of history.

* Borut Zidar, profesor zgodovine in univerzitetni diplomirani pedagog, Blanca 58, 8283 Blanca, borut.zidar@gmail.com

Zgodovinski pojmi in pouk zgodovine

Tudi za pouk zgodovine veljajo splošne prednosti učenja pojmov, ki jih izpostavlja pedagoška psihologija. Pojmi omogočajo šolsko učenje, prenašanje izkušenj in znanstvenih spoznanj med generacijami. Vnašajo red in organizacijo v svet občutkov. Kompleksnost in raznolikost pojavov pa se nadomesti z določenim številom simbolov. Pojmi omogočajo uporabo jezika, saj pomagajo prepoznati predmete in pojave. V življenje in učenje pa vnašajo tudi ekonomičnost in zmanjšujejo potrebo po neprestanem novem učenju.¹

Vid Pečjak pojmuje razvijanje pojmov kot poseben primer človekove težnje po redu, da uredi vtise v sistem, jih organizira in medsebojno čim bolj poveže. Vzroki za klasificiranje procesov, objektov in vtisov v pojme izhajajo iz človekove potrebe po varnosti. Človek naj bi se bal nereda, ki nanj deluje kot frustracija, urejenost med vtisi pa naj bi mu nudila osnovo za varnost in orientacijo v okolju.²

Odgovor na vprašanje, kdaj je najprimernejša starost za učenje določenih zgodovinskih pojmov, ni niti enostaven niti enoznačen. Povezan je s sestavljanjem učnih načrtov in pisanjem učbenikov. Dejstvo je, da se mora učenec z najpomembnejšimi zgodovinskimi pojmi na različnih razvojnih stopnjah srečati večkrat. Tako pojmi postajajo vse bogatejši, ustrežnejši in abstraktnejši.³ Ker je velika večina zgodovinskih pojmov abstraktnih, se učenci z njimi sistematično srečajo šele v obdobju, ko jih lahko razumejo. V Sloveniji je še premalo izkušenj na področju *zgodnjega* učenja zgodovine (učenje zgodovine pri enajstih letih), da bi se lahko kritično ovrednotila kakovost znanja novih abstraktnih zgodovinskih pojmov, ki jih predvidevajo učni načrt in učbeniki za šesti razred devetletke. Odprto ostaja vprašanje, ali se lahko učenci na stopnji konkretnega mišljenja v osnovni šoli naučijo abstraktnih pojmov.

Pri pouku zgodovine je učna snov razvrščena kronološko, pomembni zgodovinski pojmi pa se ciklično ponavljajo v učnih načrtih za osnovno in srednjo šolo. Tako je upoštevano dejstvo, da se pojmi razvijajo postopno in skozi daljše obdobje. V osnovni šoli se pri pouku zgodovine predela celotna obča in nacionalna zgodovina od prazgodovine do sodobnosti. V srednji šoli (npr. v splošnoizobraževalni srednji šoli – gimnaziji) pa se celotna učna snov iz osnovne šole (še enkrat) obdela od začetka do konca – seveda v poglobljeni in bolj abstraktni obliki.

V nadaljevanju so predstavljene raziskave o učenju pojmov pri pouku zgodovine v štirih različnih državah, in sicer v Sloveniji, Španiji, Italiji in ZDA ter preizkus razumevanja izbranih zgodovinskih pojmov iz učbenikov za 7. in 8. razred osnovne šole v Sloveniji.

¹ Marentič Požarnik, B. (2000b). *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS. Str. 52.

² Pečjak, V. (1975). *Psihologija spoznavanja*. Ljubljana: DZS. Str. 294.

³ Marentič Požarnik, B. (2000). Str. 57.

Raziskave o učenju zgodovinskih pojmov

Slovenija

V Sloveniji je raziskavo o razumevanju abstraktnih pojmov pri pouku zgodovine izvedla Melita Puklek. Njena raziskava je imela zgolj sondažni značaj, saj je bilo intervjuvanih samo devet učencev 6. razreda osemletke (starost današnjega 7. razreda devetletke). Namen raziskave je bil ugotoviti sposobnost abstraktnega in hipotetičnega mišljenja šestošolcev (učencev na prehodu s stopnje konkretnih miselnih operacij na stopnjo formalnih miselnih operacij) in primerjati razumevanje abstraktnih pojmov pri učno uspešnih in učno manj uspešnih učencih. V vzorcu so bili štiri učno neuspešni in pet učno uspešnih učencev. V kategorijo učno (ne)uspešnih učencev so bili vključeni glede na ocene pri matematiki in zgodovini. Učenci so v neformalnem pogovoru s svojimi besedami razlagali stavke, v katere so bili vključeni abstraktni zgodovinski pojmi, besede v prenesenem pomenu in količinski pojmi: *cvetoče gospodarstvo*, *močno ladjevje*, *politične pravice* in *plemstvo v razmerju do vladarja*.⁴

Učenci so razlagali naslednje stavke iz zgodovinske čitanke za 6. razred:

- Kartažani so razvili *cvetoče poljedelstvo in obrt*, imeli so *močno ladjevje*.
- Po drugi strani so nekateri plebejci tudi bogateli, še vedno pa niso imeli nobenih *političnih pravic*.
- Na Poljskem je bilo *plemstvo v razmerju do vladarja* zelo močno.⁵

Tabela 1: Razumevanje besed v prenesenem pomenu (*cvetoče gospodarstvo* in *močno ladjevje*).

	UČNO NEUSPEŠNI UČENCI (N = 4)	UČNO USPEŠNI UČENCI (N = 5)
POPOLNOMA RAZUMLJEN	0	1
DELNO RAZUMLJEN	2	3
POPOLNOMA NERAZUMLJEN	2	1

Rezultati razumevanja besed v prenesenem pomenu (*cvetoče gospodarstvo* in *močno ladjevje*) so prikazani v tabeli 1. Melita Puklek je ugotovila, da niti enemu učno neuspešnemu učencu ni popolnoma uspelo razumeti besed v prenesenem pomenu. Le dva od štirih sta jih delno razumela. Od petih učno uspešnih učencev je presenetljivo le eden besede razumel popolnoma pravilno, večina pa le delno. Napake pri razumevanju besed v prenesenem pomenu, ki so se pri pouku zgodovine pojavile v zgodovinskem kontekstu, se kažejo pri tolmačenju *cvetočega gospodarstva* kot veliko rož in sadovnjakov, *cvetoče drevo* ali obdelovanje cvetic. *Cvetoče poljedelstvo* je v tem zgodovinskem kontekstu pomenilo uspešno rast

⁴ Puklek, M. (1996). Učenje pojmov in učbeniki na prehodu s konkretnologične na formalnologično stopnjo mišljenja. V: *Sodobna pedagogika*, 48, št. 5–6, str. 291–305.

⁵ Prav tam, str. 298.

in uspešen razvoj kartažanskega poljedelstva. Učenci so imeli težave tudi pri razumevanju prenesenega pomena besedne zveze *močno ladjevje*, ki je v tem konkretnem zgodovinskem kontekstu pomenila razvito ladjevje, ki uspešno opravlja svoje funkcije (npr. uspešno v pomorskih bitkah). Učenci so si pojem močan razlagali konkretno (močan kot nekaj trdnega, stabilnega). Pogosta je bila opredelitev, da *močno ladjevje* predstavlja ladje, ki so zgrajene iz dobrega materiala.⁶

Tabela 2: Razumevanje abstraktnega pojma politične pravice

	UČNO NEUSPEŠNI UČENCI (N = 4)	UČNO USPEŠNI UČENCI (N = 5)
POPOLNOMA RAZUMLJEN	0	4
DELNO RAZUMLJEN	3	1
POPOLNOMA NERAZUMLJEN	1	0

V tabeli 2 so prikazani rezultati razumevanja abstraktnega pojma *politične pravice*. Nihče izmed učno neuspešnih učencev pojma ni povsem razumel, vendar je večina teh učencev pojem vsaj delno razumela. Izmed učno uspešnih učencev so štirje od petih pojem razumeli pravilno. Pojem *politične pravice* je v tem zgodovinskem kontekstu razumljen kot možnost sodelovanja v družbenopolitičnem življenju in pri izvrševanju javne oblasti. Učenci, ki so pojem razumeli delno ali povsem napačno, so ga razumeli zelo konkretno in personificirano: biti sodnik, politik, kralj ali vladar. Pojem *politične pravice* so razumeli na izkustveni ravni, saj so predvidevali, da so politične pravice rezervirane le za posameznike, ki vladatajo.⁷

Tabela 3: Razumevanje količinskega pojma (v razmerju do)

	UČNO NEUSPEŠNI UČENCI (N = 4)	UČNO USPEŠNI UČENCI (N = 5)
POPOLNOMA RAZUMLJEN	0	1
DELNO RAZUMLJEN	0	1
POPOLNOMA NERAZUMLJEN	4	3

V tabeli 3 so prikazani rezultati razumevanja količinskega pojma (v razmerju do). Učenci pojma *v razmerju do* niso pravilno razumeli. Zamenjevali so ga z razmerami in okoliščinami. Stavek (pojem) so tolmačili kot naporno razmerje pri vladarju, čaščenje vladarja ali moč vladarja. Ta primer je pokazal, da pri učencih še ni razvito abstraktno mišljenje, saj pojma plemstvo, ki ga še niso poznali, niso vključili v razlago pojma, čeprav je za pravilno razumevanje stavka bistven.⁸

Pri omenjenih primerih v raziskavi niti eden od učno neuspešnih učencev ni povsem razumel abstraktnih pojmov, ki so bili vzeti iz zgodovinske čitanke,

⁶ Prav tam, str. 301.

⁷ Prav tam, str. 302.

⁸ Prav tam, str. 301.

namenjene njihovi starosti. Raziskava je pokazala, da imajo tudi učno uspešni učenci težave pri razumevanju abstraktnih pojmov.⁹

Italija

V Italiji poteka sistematičen pouk zgodovine že od 3. razreda dalje. Anna Emilia Berti je proučevala razumevanje pojmov neposredno po prvi izkušnji z zgodovino in zgodovinskimi pojmi ter jih primerjala s kasnejšim dojetanjem oziroma razumevanjem zgodovinskih pojmov. Raziskovala je na primeru razumevanja zgodovinskih pojmov: *država*, *vladanje*, *podjarmljenje*, *gospostvo (vladavina)*, *združitev* in *delitev*. Osnova za izbor teh pojmov je bila analiza učbenikov za 3. razred. Za pojem *država* in druge navedene pojme se je predpostavljalo, da so povsem jasno razloženi in učencem predstavljeni na razumljiv način. Dodatnih razlag oziroma definicij za pojme ni bilo. Tudi pomožne pomoči za razumevanje pojmov iz konteksta so bile zelo redke.¹⁰

Kratka raziskava s 50 tretješolci je po uporabi enega izmed teh učbenikov pri pouku zgodovine pokazala prepričljive rezultate: pojmi so ostali popolnoma nejasni. Reakcija *ne vem* je bila navzoča pri eni do dveh tretjinah učencev. Poleg tega je bilo 54–58 % danih odgovorov napačnih. Primerjavi učinkov uspešnosti poučevanja po dveh povsem različnih učbenikih (N = 96) je pokazala, da so rezultati veliko boljši, če imajo zgodovinski pojmi (kot so *država*, *vlada*, *demokracija* ...) v učbenikih dovolj široko razlago ter so poleg razlage dodatno izpisane še definicije pojmov. V takšnih primerih je več smiselnih ali vsaj delno pravih odgovorov. Pri pojmu *država* je bilo v primeru učbenika, ki je imel dovolj široko razlago pojma, podkrepljeno še z dodatno definicijo le 33 % odgovorov *ne vem*, medtem ko je bilo pri drugem učbeniku 75 % odgovorov *ne vem*. To je bilo v skladu s pričakovanji, toda pokazal se je še vedno nepredvidljivo visok odstotek neuspešnih.¹¹

Lahko bi pričakovali, da se bo raziskava s temi zaključki ustavila. Toda tu se je šele začel njen najbolj razburljiv del. Začeli so primerjati odgovore različnih starostnih skupin. Primerjali so predvsem kompleksnost odgovorov naslednjih pojmov: *ustanovitev države* in *razpad (delitev) države*.

Najprej so napisali nova (boljša) besedila na temo *Združitev Egipta pod Menesom* ter jih uporabili v 2., 3., 5. in 8. razredu. Odgovori učencev so se lahko razdelili v tri kategorije (glede na koncept oziroma način razumevanja pojma *ustanovitev države*) in sicer na *preselitev prebivalcev*, *povezovanje prebivalcev in politična unija*. Klasifikacija odgovorov posameznih starostnih skupin je pokazala osupljivo jasno razdelitev, ki je predstavljena v tabeli 4.

⁹ Prav tam, str. 304.

¹⁰ Von Borries, B. (2002 a). Lehr-/Lernforschung in europäischen Nachbarländern – ein Stimulus für die deutsche Geschichtsdidaktik?. V: Bernd, H. (Ur.): *Methoden geschichtsdidaktischer Forschung*. Münster, str. 13–49. Str. 17.

¹¹ Prav tam, str. 18.

Tabela 4: *Združitve Egipta pod Menesom (v %)*¹²

Stopnja	2. razred	3. razred	5. razred	8. razred
PRESELITEV PREBIVALCEV	83	70	43	27
POVEZOVANJE PREBIVALCEV	17	15	24	3
POLITIČNA UNIJA	0	15	33	70

Geografsko nerazumevanje, ki v 2. in 3. razredu še močno prevladuje, je posledica otroške konkretnosti. Poučevati učne snovi, ki ne izvira iz direktnega odnosa (face to face), na tej stopnji mišljenja otrok, po Von Borriesu, še ne moremo. Prehod na abstraktno stopnjo mišljenja se izvaja sorazmerno počasi z vmesno stopnjo, ki prav tako temelji na povezavi s konkretnim. Pomembno je predvsem to, da je velik odstotek napačnih predstav o pojmu politične združitve Egipta mogoče opaziti pri 30 % osmošolcev (trinajstletnikov, ki so tik pred zaključkom obveznega šolanja). Pri njih je napačno razumevanje pojma nesprejemljivo. Predvidena je bila možnost, da so učenci osmega razreda do napačnega odgovora prišli zaradi besedila samega, ki bi jih lahko s konkretnim primerom nevarnosti poplavljanja Nila in morebitnim preseljevanjem ljudstva napeljal na napačen koncept razmišljanja. Toda nadaljnje kontrolne raziskave so potrdile primarne ugotovitve, da ima 30 % osmošolcev napačno predstavo o pojmu. Poudariti moramo tudi to, da prepoznanje pojma *ustanovitev države* kot *politična unija* samo po sebi še ne pomeni zadostnega razumevanja pojma *država*.¹³

Tabela 5: *Ustanovitev države v predstavljenem kontekstu (N = 20)*¹⁴

Stopnja	3. razred	5. razred	8. razred
VZPOSTAVITEV PROSTORSKE ENOTE	10	4	1
PROSTORSKA ZVEZA IN ENOTNA VLADA	9	5	2
OBLAST IN HIERARHIJA	1	11	17

Te rezultate so primerjali s pomočjo paralelnega poskusa *politične združitve štirih hipotetičnih malih kraljestev (N = 60)*. Tokrat (tabela 5) so se pokazali trije povsem podobni koncepti s podobno razdelitvijo. Samo na tretji stopnji, ki se večkrat pojavi v 5. razredu in se večinsko doseže v 8. razredu, sta pojma oblast in hierarhija precej jasna – nista več regionalno odvisna. Kot dodatno kontrolo so z drugimi učenci raziskovali, kako si predstavljajo odcepitev nekega kraljestva od večjega kraljestva (N = 60). Kategorije in razdelitve pri razumevanju pojma *odcepitev države* so podobne kategorijam in stopnjam pri razumevanju pojma *ustanovitev države*. Razlika je le v tem, da se učenci v tem primeru težje ločijo od fizične interpretacije (tabela 6).¹⁵

¹² Carretero/Voss (1994). V: Von Borries, B. (2002 a), str. 19.

¹³ Von Borries, B. (2002 a), str. 19.

¹⁴ Carretero/Voss, (1994). V: Von Borries, B. (2002 a), str. 19.

¹⁵ Prav tam, str. 20.

Tabela 6: *Državna secesija (odcepitev dela države – navadno od večjega dela) v predstavljenem zgodovinskem kontekstu (N = 20)*¹⁶

Stopnja	3. razred	5. razred	8. razred
FIZIČNA LOČITEV	13	6	1
FIZIČNA LOČITEV IN POLITIČNI ASPEKTI	6	7	8
POLITIČNA LOČITEV	1	7	11

Intervjuji so obenem pokazali na številna napačna tolmačenja pojmov pri učencih: največ je bilo prenesenih odnosov iz sedanjosti kar neposredno v procese preteklosti. Raziskovalci so razumevanje pojmov preizkusili tudi na primeru iz sodobne zgodovine: *združitev* (združitev Nemčije, integracija EU) in *razpad države* (razpad Jugoslavije) (N = 60). Tudi v tem primeru so se ponovili prej opisani problemi. Kot neovrgljivo je bilo sprejeto dejstvo, da je učenje zgodovinskih pojmov zelo kompleksen proces, ker se pri velikem delu pojmov zapleta že pri predstavah o sodobnem pojmu z istim imenom. Še bolj pomembna pa se zdi končna ocena in razmislek o konsekvencah. Ana Emilia Berti se sprašuje (po ugotovitvi odločilnega preobrata med 3. in 5. razredom), od kod sploh izvirajo bistvene razlike med razumevanjem pojmov: ali iz šolskega poučevanja ali iz splošnega osebnostnega razvoja. Nikakor ne pristaja na kakršno koli radikalno teorijo razvoja, trdi pa, da se mora v prihodnosti večjo pozornost namenjati razumljivosti učbenikov.¹⁷

Borries dopolnjuje Bertijevo in zapiše, da se mu zdi presenetljivo, kaj vse se piscem učbenikov zdi samoumevno za učence 6. razreda. Meni namreč, da so za vpogled v fenomene (pojme), kot so *vladavina*, *osvajanje*, *država* ... pomembne zmogljivosti abstrakcije, ki jih pri učencih niti na silo ne bomo mogli priklicati. Kar pa je še bolj zanimivo: teh zmožnosti abstrakcije v vsakdanjem življenju celo pri velikem številu odraslih ne moremo prepoznati.¹⁸ Borries ugotavlja (podobno kot Bertijevo), da so koncepti odraslih o pojmih velikokrat podobni napačnim predstavam otrok o določenem pojmu, ki jih odrasli le še predelajo tako, da jih korigirajo z *zdravorazumskim* premislekom. Sklep teh raziskav je po Borriesovem mnenju ta, da od otrok zgodovinskega vpogleda v pojem ne moremo pričakovati pred določeno starostno stopnjo.¹⁹ Menimo, da je ta starostna meja nekje na prehodu iz konkretnologične na abstraktnologično stopnjo mišljenja.

Španija

Italijanski rezultati se dopolnjujejo z več paralelnimi raziskavami. Ena takšnih je španska raziskava Liliane Jacott, ki je raziskovala razumevanje pojma

¹⁶ Berti, Carretero/Voss, 1994. V: Von Borries, B. (2002 a), str. 21.

¹⁷ Prav tam, str. 22.

¹⁸ Prav tam, str. 23.

¹⁹ Prav tam, str. 24.

odkritje Amerike. Z namenom, da prepozna kavzalne razlage v zgodovinskem mišljenju/zavedanju učencev, je intervjuvala po 20 učencev 6., 8. in 10. razreda; študentov psihologije in študentov zgodovine. Glede na odgovore iz intervjujev na temo *odkritja Amerike* je razumevanje učencev in študentov razdelila glede na akterje odkritja Amerike (individualni, individualni in socialne skupine, socialne skupine) in motive za odkritje Amerike (posameznikovi, ekonomski, politični, ideološki ...).²⁰

Tabela 7: Akterji odkritja Amerike ($N =$ vedno 20)²¹

Akterji	6. razred	8. razred	10. razred	Študenti psihologije	Študenti zgodovine
SAMO POSAMEZNIKI (KOLUMB)	20	19	13	8	4
POSAMEZNIKI/SKUPINE (KRALJ, ŠPANIJA)	0	1	5	9	2
SAMO SKUPINE (KRALJEVINA, CERKEV)	0	0	2	3	14

Tabela 8: Motivi za »odkritje« Amerike ($N =$ vedno 20)

*Možno je bilo izpostaviti več motivov hkrati.*²²

Motivi	6. razred	8. razred	10. razred	Študenti psihologije	Študenti zgodovine
VESELJE DO RAZISKOVANJA	18	12	6	2	1
OSEBNI MOTIVI	2	3	2	2	1
POLITIČNI MOTIVI	0	1	2	6	14
GOSPODARSKI MOTIVI	0	4	11	16	17
ZNANSTVENI MOTIVI	1	4	2	3	0
RELIGIOZNI MOTIVI	0	0	1	0	1

Liliana Jacott je ugotovila, da so mlajši navajali le posameznike. Starejši (predstavljala jih je skupina študentov psihologije) so večkrat navajali tudi skupine. Študentje psihologije so se za posameznike odločili največkrat zaradi pustolovstva in zaslužka. Skupina študentov zgodovine je v tej raziskavi predstavljala posebno skupino, saj so predstavljali odrasle eksperte, zato jih ni mogoče primerjati z drugimi odraslimi. Ta raziskava je pokazala, kako zelo se učbeniki trudijo prikazati zgodovinske procese oziroma pojme s strukturnimi razlagami. Mlajšim učencem naj bi se v učbenikih ponudilo več razlage.²³

²⁰ Prav tam, str. 26. Starost učencev 6. razreda je 12 let, starost učencev 8. razreda je 14 let in starost učencev 10. razreda je 16 let.

²¹ Jacott. V: Von Borries, B. (2002 a), str. 26.

²² Jacott. V: Von Borries, B. (2002 a), str. 27.

²³ Prav tam, str. 27.

Španska raziskava želi preseči enostranskost pristopov pri poučevanju pojmov. Na eni strani so ugotovitve razvojne psihologije, na drugi pa jasne posledice *socializacije* (televizija, knjige, razstave ...). Ekonomske interpretacije so danes v španski družbi bolj prisotne, kot so bile, na primer, v času Franca. Liliana Jacott meni, da bi takrat najbrž dobili povsem nasprotno rezultate, saj so bili v ospredju javnosti ideološko-religiozni motivi, ki jih danes skorajda ni zaznati.²⁴

ZDA

Če upoštevamo definicijo Barice Marentič Požarnik, da so pojmi skoraj vse besede v našem sporazumevanju, z izjemo lastnih imen (Ivan Cankar, Južna Amerika, Celje),²⁵ ne moremo mimo dejstva, da imajo tudi lastna imena pri pouku zgodovine izjemno velik vpliv na razumevanje določene snovi. V didaktiki zgodovine so kot pojmi obravnavane vse nove besede, ki jih učenci spoznajo pri posamezni učni enoti. Tako lahko v učnem načrtu za pouk zgodovine zasledimo tudi pojme, ki – glede na dano definicijo – to ne morejo biti (Vojna Krajina, Luther, Trubar).²⁶ Ob upoštevanju te specifikke lahko predstavimo ameriško raziskavo Isabel L. Beck in Margareth G. McKeown,²⁷ ki je pokazala na pomen poznavanja teh pojmov (geografskih in političnih lastnih imen) za razumevanje zgodovinskega dogajanja. Njuno izhodišče je bila teza (ki se je po raziskavi potrdila), da so učbeniki z vidika učencev (ti vsebine še ne poznajo) absolutno nerazumljivi. Prepričljiv dokaz za to je naslednje besedilo:

»**Langursko-pitoška vojna.** Leta 1367 so Marainci in njihove kolonije končali sedemletno vojno s Langurci in Pitoki. Kot rezultat te vojne je bil langurijski umik iz vzhodnega Bacota. Marainci so zavladali Lamanu in ozemljem, ki so prej pripadala Languriji. To je bakoškim kolonijam prineslo mir. Leta 1367 so bili Bakolijci zadovoljni, da so del Maraina. Vendar so se čez nekaj let ti isti ljudje zapletli v vojno za neodvisnost z Marainci. Zavračali so vladavino Maraina. Ta vojna se je imenovala vojna za neodvisnost ali bakolijška revolucija. Revolucija spremeni tip vladavine ali način mišljenja in ga zamenja z drugim.«²⁸

Najbrž se zdi zgornje besedilo nesmiselno, če besede Languria ne zamenjamo z besedo Francija, besedo Pitoki z Indijanci in tako dalje. Potem se besedilo glasi nekako takole:

»**Francosko-indijanska vojna.** Leta 1763 so Britanci in njihove kolonije končali sedemletno vojno s Francozi in Indijanci. Rezultat te vojne je bil francoski umik iz Severne Amerike. Britanci so zavladali Kanadi in ozemljem, ki so prej pripadala Franciji. To

²⁴ Prav tam, str. 33.

²⁵ Marentič Požarnik, B. (2000), str. 51.

²⁶ *Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli*. MŠZŠ in ZRSŠ 2002.

²⁷ V: Von Borries, B. (2002 b) *Angloamerikanische Lehr-/Lernforschung – ein Stimulus für die deutsche Geschichtsdidaktik?*. V: Demantowski (Ur.). *Neue geschichtsdidaktische position*. Bochum. Str. 65–91.

²⁸ Prav tam, str. 65.

je ameriškim kolonijam prineslo mir. V letu 1763 so bili Američani zadovoljni, da so del Britanije. Vendar so se čez nekaj let ti isti ljudje zapletli v vojno za neodvisnost od Britanije. Zavračali so vladavino Velike Britanije. Ta vojna se je imenovala vojna za neodvisnost ali ameriška revolucija. Revolucija spremeni tip vladavine ali način mišljenja in ga zamenja z drugim.«²⁹

Ker učenci 5. razreda ne vedo bistva vnaprej, se jim drugo besedilo zdi enako absurdno kot prvo. Von Borries predlaga način, kako naj učitelji in pisci učbenikov to trditev preizkusijo v praksi. Pravi, da je potrebno prebrati kakšno besedilo iz svetovne zgodovine o drugem kulturnem okolju (npr. iz območja centralne ali pa jugovzhodne Azije). Tam je namreč na vsaki strani vsaj 10 neznanih krajev, vsaj 10 neznanih imen, vsaj 10 neznanih institucij – vsi pojmi pa izvirajo iz tujih jezikov. Takšna besedila so celo za odrasle, ki se zanimajo za zgodovino, absolutno težko berljiva in težko razumljiva, saj praviloma prinašajo preveč podatkov, ti pa imajo ponavadi premalo časovno-vzročnih povezav. Takšno stanje je za učence pri pouku zgodovine stalnica.³⁰

Glavno vlogo ima v tem primeru kolikostvo razmerje med starim (prej znanim) in novim (dodatno povedanim, prebranim). Če je to razmerje neugodno, učenec ničesar ne razume, obenem pa izgubi še kakršno koli zanimanje za predmet. Prebrano se spremeni v nesmiselne zloge, temu primerna pa je tudi krivulja pozabljanja (po Ebbinghausu). To pomeni izgubo spomina o prebranem/predeletem za 70 % v dveh dneh. Prav to se običajno dogaja učencem pri uporabi običajnih učbenikov v osnovnih šolah, kar dokazuje raziskava Isabel L. Beck in Margareth G. McKeown.³¹

Eden izmed učencev, ki je prebral drugo besedilo, je dogajanje opisal tako: »Prišli so Britanci, prišli so v, ah, oh, um ... Imeli so nekakšno vojno. Imenovali so jo vojna za neodvisnost. Tako je Britanija zmagala. Britanci so jo tako dobili v last.« K tej izjavi dodajmo še izjavo drugega učenca, ki je pomešal prav vse, kar se je pomešati dalo: »No, bila je vojna med Francozi in Indijanci. Indijanci so želeli biti neodvisni, Angleži pa jim tega niso dovolili. Želeli so novo državo. Bila je francosko-indijanska vojna in ameriška revolucija. Indijanci so zmagali in dosegli svobodo.«³²

Tako pomembna kot je manjkajoča redundanca, so tudi prešibke vzročne povezave. Te so bistvene predvsem tako dolgo, dokler učenci nimajo dovolj razvitih logičnih operacij in zmožnosti abstrakcije. Študija Beckove in McKeownove je pokazala, da dajejo učbeniki, ki so pisani izključno z vidika psihologije učenja, veliko boljše rezultate, kot drugi. Seveda tudi pri teh učbenikih ostane del učencev, ki zelenih ciljev ne doseže nikoli, vendar je delež teh učencev bistveno nižji kot pri uporabi konvencionalnih učbenikov.³³

²⁹ Prav tam, str. 66.

³⁰ Prav tam, str. 87.

³¹ Prav tam, str. 88.

³² Prav tam, str. 68.

³³ Prav tam, str. 69.

Drugi del študije je mogoče še bolj zanimiv od prvega. Beckova in McKeownova sta namreč izvedli dolgoročno raziskavo (tokrat le z enim razredom). V njej sta primerjali razumevanje ameriške revolucije po prvi razlagi snovi v 5. razredu in po drugi obravnavi v 8. razredu. Metodično sta to opravili z intervjuji, ki sta jih lahko objektivno in zanesljivo analizirali. Ni presenetljivo, da je bilo poznavanje tematike po vsaki obravnavi boljše kot prej. Manj samoumevno pa je, da se je znanje v teh treh letih med 5. in 8. razredom pri večini učencev izgubilo. Vse kaže, da se isto zgodi tudi med 8. in 11. razredom ter med 11. razredom in 2. letnikom kolidža. Zanimivo je spoznanje, da morajo učitelji zgodovine vedno začeti od začetka.³⁴

V študiji so ugotavljali tri elemente pri poznavanju pojma *ameriška revolucija*: *akterji*, *motivi in cilji* ter *posledice*. Rezultate pred obravnavo in po njej v 5. in 8. razredu prikazuje tabela 9.

Tabela 9: Odstotek učencev, ki pravilno razume pojem *ameriška revolucija* (po posameznih področjih).³⁵

Področje	5. RAZRED		8. RAZRED	
	PRED OBRAVNAVO	PO OBRAVNAVI	PRED OBRAVNAVO	PO OBRAVNAVI
AKTERJI REVOLUCIJE	30	54	35	64
CILJI REVOLUCIJE	30	42	38	60
REZULTATI, POSLEDICE	28	38	28	36

Nič razveseljivo ni spoznanje, ki ga ameriški raziskovalci doživijo pri preštevanju pravih pojmovanj pri *akterjih revolucije* in *ciljih revolucije*, saj število učencev, ki bi ta dva vidika pojma pravilno pojmovalo, nikoli ne preseže dveh tretjin. Še manj razveseljivi pa so rezultati razumevanja rezultatov oziroma posledic ameriške revolucije. Kaj to pomeni, lahko presodimo šele po upoštevanju pomena, ki ga ima pojem *ameriška revolucija* pri pouku zgodovine v ZDA in kakšen pomen ima poznavanje tega področja za državljana ZDA. Pri tem pojmu gre namreč za jedro nacionalne identitete, gre konec koncev za ameriške legende in jedro lojalnosti državljanov do svoje države. Če je pouk zgodovine že pri tej snovi neuspešen, je na drugih področjih gotovo še manj uspešen.³⁶

Slika postane še manj prijetna, ko opazujemo posamezne učence. Takrat se izkaže, da obstajajo različne skupine učencev:

- nekateri vedo nekaj že prej (pred 5. razredom) in k temu nič ali pa le malo dodajo;
- drugi se po obravnavi učne snovi izražajo popolnoma zmedeno;
- samo majhna skupina učencev izboljšuje svoje znanje oziroma poznavanje pojma kontinuirano.

³⁴ Prav tam, str. 70. Starost učencev 5. razreda je 11 let, starost učencev 8. razreda je 14 let in starost učencev 11. razreda je 17 let.

³⁵ Prav tam, str. 71.

³⁶ Prav tam, str. 72.

Za ilustracijo navajamo izjave neke učenke o pojmu *ameriška revolucija*:

- Pred obravnavo v 5. razredu je o *ameriški revoluciji* menila: »Ljudje so se med seboj bojevali. Veliko so se streljali. Bila je velika borba. [Kdo se je bojeval?] Bili smo mi in Kitajska. [Zakaj vojna?] Zato, ker smo mi nekaj hoteli. [In?] Mi smo zmagali.« Po obravnavi v 5. razredu intervju ne prinese bistveno novega: »Bojevali so se zaradi davkov. In tako so prišli v vojno. [Kaj se je zgodilo na koncu vojne?] Podpisali so mirovno pogodbo.«
- Žal tudi pred obdelavo učne snovi 8. razredu ne izgleda nič bolje: »Prišlo je do ameriške revolucije in ljudje so se začeli vojskovati. Ne vem kaj veliko o ameriški revoluciji.« In po obravnavi učne snovi: »Tega se ne spominjam najbolj. Ne vem, zakaj. Vedno se učim o tem in vedno pozabim. Najbrž je zelo pomembno. Najbrž je bila ena kolonija premočna in nekaj se je zgodilo, zaradi česar so šli v vojno. To je trajalo kar nekaj časa in to je le ena od stvari. Ne vem, zakaj si tega ne zapomnim. Sem kar v zadregi.«³⁷

Takšno izražanje (ki ni bilo redko) dokazuje veliko neznanje, nerazumevanje pojma ter veliko izgubo samozavesti, kar vpliva tudi na identifikacijo z ZDA (mi). Zaradi takšnih rezultatov (takšni kot so, lahko ciljem pouka zgodovine bolj škodujejo, kot pa koristijo) postavita Beckova in McKeownova tipologijo neznanja oziroma zmešnjave. Delno neznanje oziroma napačne predstave o pojmu učenci že prinesejo, delno se producirajo splošne (kvaziantropološke) izjave o vojni in miru, oblasti in moči, delno se fenomeni sedanjosti prenašajo v preteklost ali pa se časovno zelo oddaljene epohe oziroma zgodovinski pojmi mešajo (kot npr. ameriška revolucija in ameriška državljanska vojna). Le pri redkih učencih se o določenem pojmu ustvari jasna in pravilna struktura.

Skupni rezultati raziskave so dokaj revni. Izražanje se v 5. in 8. razredu strukturno sploh ne razlikuje. Beckova in McKeownova na osnovi empiričnih rezultatov sklepata, da bi morali pri pouku obdelati manj tem (in posledično manj zgodovinskih pojmov), vendar le-te bolj poglobljeno in na način, ki bi bil učencem dovolj razumljiv.³⁸

Če povzamemo vse štiri raziskave, lahko zaključimo, da imajo učenci v osnovni šoli precejšnje težave pri razumevanju abstraktnih pojmov.

Preizkus razumevanja izbranih zgodovinskih pojmov iz učbenikov za 7. in 8. razred osnovne šole

Raziskovalni problem in cilj raziskave

S preizkusom smo želeli preveriti razumevanje posameznih abstraktnih zgodovinskih pojmov iz učbenikov za 7. in 8. razred devetletke in preveriti, v kolikšni meri je bila obravnavana teh pojmov uspešna.

³⁷ Prav tam, str. 70.

³⁸ Prav tam, str. 89.

S primerjavo odgovorov učno uspešnih in učno neuspešnih učencev smo poskušali ugotoviti, ali učno uspešni učenci bolje razumejo abstraktne pojme in so bolj uspešni pri odgovarjanju na hipotetično vprašanje kot učno neuspešni učenci. S primerjavo pravih odgovorov med 7. in 8. razredom poskušamo ugotoviti, v katerem razredu je bila obravnava novih zgodovinskih pojmov uspešnejša. Raziskava ima zaradi majhnega (priložnostnega) vzorca učencev in majhnega števila abstraktnih pojmov, izbranih iz potrjenih učbenikov za zgodovino, le sondažni značaj.

Metoda

V raziskavi je bila uporabljena analitično-deskriptivna metoda pedagoškega raziskovanja.³⁹ Razumevanje vseh izbranih abstraktnih zgodovinskih pojmov smo po obravnavi dvakrat pisno preverili.

Vzorec

V preizkusu (izveden je bil med šolskim letom 2004/2005) je sodelovalo 14 učencev 7. razreda in 13 učencev 8. razreda. Vsi učenci so bili z ene izmed posavske osnovne šole. V priložnostni vzorec so bili vključeni vsi učenci 7. in 8. razreda izbrane šole. V obeh razredih so bili v skupini učno bolj uspešni, učno manj uspešni učenci in učenci s povprečnim učnim uspehom. Skupino učno neuspešnih učencev predstavljajo učenci, ki imajo pri matematiki in zgodovini nezadostno ali zadostno oceno. Skupino učno uspešnih učencev pa predstavljajo učenci, ki imajo pri obeh predmetih odlično oceno. Kot dodaten kriterij za določanje učne uspešnosti (poleg ocene iz zgodovine), je bila izbrana ocena iz matematike, ki (med drugim) kaže na učenčev sposobnost logično-matematičnega sklepanja.

Postopek

V učbenikih za 7. in 8. razred devetletke⁴⁰ smo izbrali po 3 abstraktne pojme, ki smo jih učencem med poukom zgodovine dobro predstavili. Najprej smo preverili predznanje učencev o vseh pojmi, potem pa smo jim pojme predstavili po različnih metodah. Izbrani abstraktni pojmi so bili iz različnih učnih enot. Pojmi so bili najprej obravnavani v okviru predvidenih (različnih) učnih enot, potem pa pisno preverjeni. Pred obravnavo vsakega zgodovinskega pojma smo pri učencih preverili predznanje (z možgansko nevihto, pisanjem asociacij in

³⁹ Sagadin, J. (1993). *Poglavja iz metodologije pedagoškega raziskovanja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. Str. 13.

⁴⁰ Simonc Mervic, K. (2003). *Stari svet. Zgodovina za sedmi razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Žvanut, M., Vodopivec, P. (2002). *Vzpon meščanstva. Zgodovina za 7. razred osnovne šole. Zgodovina za 8. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

njihovim soočenjem različnih pogledov). Pri obravnavi novih pojmov smo kombinirali različne učne metode in oblike. Spremljali smo spreminjaje pojmovnih mrež učencev pri posameznih pojmi. Naslednjo učno uro (po zaključku poučevanja vseh izbranih abstraktnih pojmov) smo pri vseh učencih pisno preverili znanje in razumevanje izbranih abstraktnih pojmov. V naslednji učni uri smo zopet ponovili vse izbrane pojme (na osnovi rezultatov in pomanjkljivih razlag pojmov prvega pisnega preverjanja). V tej učni uri so učenci nekatere od izbranih pojmov tudi risali. V naslednji učni uri je bil izveden še drugi del pisnega preverjanja znanja izbranih abstraktnih pojmov. Za našo analizo razumevanja abstraktnih pojmov ima največjo težo drugi del pisnega preverjanja znanja. V času drugega pisnega preverjanja so namreč učenci imeli z izbranimi pojmi več izkušenj in so jih lahko že relativno dobro umestili v svoje pojmovne mreže.

Rezultati in interpretacija rezultatov

1 Razumevanje pojma *zasebna lastnina*

V 7. razredu so dobili učenci naslednjo nalogo: V času kovinskih dob je prišlo do velikih sprememb v družbi. Pomembno vlogo je dobila *zasebna lastnina*. Razloži na primeru.

S pojmom *zasebna lastnina* so imeli učenci težave že pri njegovem razumevanju v vsakdanjem smislu. To se je izkazalo pri preverjanju predznanja, kjer so učenci pisali asociacije na pojem *zasebna lastnina*. Največ je bilo asociacij, ki kažejo na zelo prisotno konkretno stopnjo mišljenja: moja soba, moje pisalo, naš avto, naša hiša.

Pojem *zasebna lastnina* je v obdobju prazgodovine izrazito abstrakten, saj označuje nastanek zasebne lastnine po diferenciaciji poklicev v kovinskih dobah, ko so si določene skupine ljudi v blagovni menjavi dobrin in izdelkov zaradi svojega premoženja in moči izborile tudi primat v odločanju o pomembnih družbenih temah.

Kot razumljen je bil upoštevan vsak opis pojma, ki je *zasebno lastnino* povezal z življenjem ljudi v prazgodovini in ki je navajal kakšen pozitiven primer pojma (za obdobje prazgodovine). Opisi, ki so *zasebno lastnino* povezovali zgolj s sedanostjo, niso bili upoštevani kot razumljeni, saj imajo zgodovinski pojmi tudi svojo časovno komponento.

V prvem pisnem preizkusu 85 % učencev ni razumelo pojma *zasebna lastnina*, le 15 % učencev je pojem delno razumelo, nihče pa pojma ni povsem razumel. V drugem pisnem preizkusu je bila situacija ugodnejša. Tokrat pojma ni razumelo 36 % učencev, 28 % učencev je pojem le delno razumelo, 36 % učencev pa je pojem razumelo pravilno.

Učno šibkejša učenca pojma nista razumela niti v drugem preizkusu, medtem ko so vsi trije učno uspešnejši učenci v drugem preizkusu pojem razumeli pravilno.

Analiza napačno napisanih odgovorov pokaže, da pri teh učencih še vedno prevladuje odvisnost mišljenja od konkretne situacije (npr. »bilo je orodje, orožje, nakit ...«; »Moja soba je moja lastnina.«).

2 Razumevanje besedne zveze *Oko za oko, zob za zob*

V 7. razredu so dobili učenci naslednjo nalogo: Kazni v Hamurabijevem zakoniku so bile določene po reku: *Oko za oko, zob za zob*. S svojimi besedami razloži ta rek.

Učenci so morali pisno razložiti rek, ki v danem zgodovinskem kontekstu pomeni, da je Hamurabi določal kazni za kazniva dejanja v sorazmerju s težo kaznivega dejanja. Opisi, ki kažejo na pravilno razumevanje reka, izražajo sorazmernost med težo kaznivega dejanja in kaznijo ter vsebujejo trditev, da so bile kazni tudi telesne.

V prvem pisnem preizkusu reka nihče ni pravilno razumel. Delno ga je razumelo 78 %, 22 % učencev pa reka ni razumelo. Pri drugem preverjanju razumevanja reka je bila situacija le pogojno nekoliko boljša (saj se je povečal odstotek tistih, ki reka ne razumejo): rek je razumelo 21 % učencev, 22 % učencev reka ni razumelo, 57 % učencev pa je rek le delno razumelo.

Pri analizi delno in povsem napačno razumljenega reka opazimo veliko vezanost učencev na konkretne situacije in njihovo reševanje ter nerazumevanje odnosov vzročnosti (*Če ti nekoga ubiješ, potem on ubije tebe.; Če sin udari očeta, mu odrežejo roko.*).

3 Razumevanje pojma *kastni sistem*

V 7. razredu so dobili učenci pisno nalogo: Kaj veš o *kastnem sistemu*?

V tem primeru je šlo za nalogo z odprtim tipom odgovorov. Zgodovinski pojem *kastni sistem* označuje družbeno ureditev indijske visoke kulture, v kateri se prebivalci ločujejo po kastah. Takšna družba pomeni zaprt sistem, kjer prehajanje med kastami ni mogoče. Razumljeni opisi pojma *kastni sistem* vsebujejo krajevno opredelitev pojma in navajajo njegove bistvene značilnosti (ločevanje, statičnost ...).

V prvem pisnem preizkusu je pojem *kastni sistem* razumelo le 7 % učencev, 51 % učencev je pojem razumelo delno, 42 % učencev pa pojma ni razumelo.

V drugem pisnem preizkusu je pojem *kastni sistem* razumelo 36 % učencev, delno ga je razumelo 57 % učencev, 7 % učencev pa pojma ni razumelo.

Pojem *kastni sistem* je sestavljen iz dveh pojmov: (samostalnik) sistem in (pridevnik) kastni. Že sam pojem *sistem* je tako abstrakten, da ga učenci težko razumejo. *Kasta* pa je za učence povsem nova beseda. Pri odgovorih dobimo povsem napačne, ki trdijo, da je *kastni sistem* pisanje ali pa medrečje med rekama Evfrat in Tigris. Kako trdovratno v glavah učencev vztrajajo napačne vsebine pojmov, kaže primer učenca, ki je pojem *kastni sistem* v obeh preverjanjih povezal z vodo (medrečje, zalivanje).

4 Razumevanje pojma *stanovi v odnosu do vladarja*

V 8. razredu so dobili učenci naslednjo nalogo: Skoraj povsod v Evropi so morali vladarji oblast deliti s *stanovi*. Kdo so bili *stanovi* in v kakšnem *razmerju* so bili z vladarji?

Z zgodovinskim pojmom *stanovi* opredeljujemo deželne ali državne stanove, ki so v zgodnjem novem veku omejevali vladarja pri vladanju. Sestavljeni so bili iz predstavnikov mest, visoke duhovščine in plemstva.

Pojem je pri prvem preizkusu znanja pravilno opisalo 31 % učencev, 23 % učencev je pojem opisalo le delno pravilno, 46 % učencev pa pojma ni razumelo. V drugem preizkusu znanja je pojem povsem razumelo 54 % učencev, 31 % delno, 15 % učencev pa pojma ni razumelo.

Največ težav je pojem tudi tokrat povzročal učno manj uspešnim učencem, ker sta v prvem preizkusu dva učenca od treh pojem razumela napačno ali pa si o njem nista nič zapomnila. V drugem preizkusu sta le dva od učno manj uspešnih učencev pojem le delno razumela.

Preizkus je pokazal, da vsi učenci 8. razreda devetletke še vedno ne razumejo pojmov predstavnik ter dobri in slabi odnosi.

5 Razumevanje pojma *Vojna krajina*

V 8. razredu so dobili učenci naslednjo nalogo: Kaj je *Vojna krajina*?

Pojem *Vojna krajina* v zgodovinopisju in pri pouku zgodovine pomeni od 16. stoletja dalje politično in geografsko enoto na delu ozemlja današnje Hrvaške. *Vojna krajina* je bila sistem utrdb s stalno vojaško posadko, ki je skrbel za varnost krščanske Evrope pred Turki.

V prvem preizkusu je pojem razumelo 24 % učencev, 15 % učencev je pojem le delno razumelo, 61 % učencev pa pojma ni razumelo.

V drugem delu preizkusa je 24 % učencev pojem *Vojna krajina* povsem razumelo, 61 % učencev je pojem le delno razumelo, 15 % učencev pa pojma ni razumelo. Zopet se je za pravilno izkazalo naše predvidevanja, da učno šibki učenci abstraktne pojme le s težavo razumejo: trije učno šibki učenci so v (skupaj) šestih opisih le enkrat delno pravilno opisali pojem.

6 Razumevanje pojma *plantažno gospodarstvo*

V 8. razredu so dobili učenci naslednjo nalogo: Kolonisti so v Ameriki razvili *plantažno gospodarstvo*. Opiši ga.

Pojem *plantažno gospodarstvo* v zgodovinopisju in pri pouku zgodovine pomeni obsežno zemljišče, na katerem se gojijo istovrstne rastline. Za plantaže v novem svetu (v obdobju novega veka) je značilno, da jih obdelujejo sužnji. Med Evropo in kolonijami, kjer so obsežne plantaže, je potekala živahna trgovina.

V prvem preizkusu je večina učencev pojem *plantažno gospodarstvo* opisala narobe oziroma ga ni razumela; 77 % učencev pojma ni razumelo, 15 % učencev je pojem le delno razumelo, le 8 % učencev pa je pojem povsem razumelo.

V drugem preizkusu je 39 % učencev pojem *plantažno gospodarstvo* razumelo, 46 % ga je razumelo le delno in 15 % učencev pojma ni razumelo. V drugem preizkusu so pojem povsem razumeli vsi trije učno uspešni učenci, od učno ne-uspešnih učencev pa je le eden od treh učencev delno razumel dani pojem.

Interpretacija rezultatov v luči kritike metodologije

Pri preverjanju razumevanja abstraktnih pojmov (s pisno razlago), smo prišli do naslednjih rezultatov (tabela 10):

- Izbrane abstraktne pojme razume v povprečju 39 % osmošolcev in le 31 % sedmošolcev devetletne osnovne šole.
- Učno uspešni učenci predvidoma pogosteje razumejo abstraktne pojme kot učno manj uspešni učenci.

Tabela 10: Zastopanost učencev, ki v drugem pisnem preizkusu pravilno razumejo izbrane abstraktne pojme.

	7. razred		8. razred	
	št. učencev	%	št. učencev	%
1. pojem	<i>zasebna lastnina</i>		<i>stanovi</i>	
	5	36	7	54
2. pojem	<i>Oko za oko, zob za zob.</i>		<i>Vojna krajina</i>	
	3	21	3	24
3. pojem	<i>kastni sistem</i>		<i>plantažno gospodarstvo</i>	
	5	36	5	39
Skupaj		31		39

Glede na obseg raziskave naših rezultatov ne moremo posploševati na celotno populacijo osmošolcev in sedmošolcev v Sloveniji. Do povsem različnih rezultatov bi najbrž prišli, če bi uporabili drugačno metodologijo ugotavljanja razumevanja pojmov. Pisno preverjanje ima seveda svoje prednosti, pa tudi svoje pomanjkljivosti. Ne smemo zanemarjati dejstva, da nekaterim učencem (tako učno uspešnim kot šibkejšim) pisno izražanje predstavlja veliko oviro. Pomanjkljivost pisnega preverjanja je tudi v tem, da učitelji učencem ne morejo sproti postavljati dodatnih vprašanj, s katerimi bi ugotovili, ali napisano res razumejo ali pa pišejo samo tisto, kar so se naučili na pamet.

Kljub vsemu pa trdimo, da so rezultati raziskave dovolj veljavni in da kažejo realno sliko tistega, kar so želeli izmeriti. Dodatna prednost te metodologije je v tem, da smo v relativno kratkem času pridobili bistveno več informacij, kot bi jih v istem času z intervjuji učencev. Dodatna prednost opisane metode je, da

so bili vsi učenci v istem položaju in brez treme pred učiteljem, saj jim je bilo zagotovljeno, da se rezultati vprašalnika ne štejejo za oceno pri pouku.

Sklep

Oblikovanje zgodovinskih pojmov pri pouku zgodovine je zelo zapleten proces. Raziskave tako doma kot v tujini kažejo, da so učni rezultati pogosto pod nivojem učnih ciljev, ki so zapisani v učnih načrtih. Zlasti je pomembno, da učni načrti in učbeniki niso napisani preveč *optimistično*. Pri učenju zgodovinskih pojmov obstaja velika nevarnost verbalizma, kjer učenci zaradi prezahtevnosti abstraktnih zgodovinskih pojmov ne usvojijo, temveč jih zgolj prepoznajajo na ravni besednega izraza. Učenci takšne izraze le ponavljajo kot besedne lupine brez prave vsebine. Menimo, da bi se snovalci učnih načrtov za pouk zgodovine morali ravnati po načelu, ki daje prednost kakovosti pred količostjo.

V slovenskem prostoru bi bilo v prihodnje najprej smiselno evalvirati rezultate poučevanja abstraktnih zgodovinskih pojmov v 6. razredu devetletke, saj se je z novo šolsko zakonodajo v 90. letih 20. stoletja v osnovni šoli poučevanje zgodovine v Sloveniji pomaknilo za eno leto navzdol. Raziskovanje pa bi se smiselno lahko nadaljevalo tudi v višjih razredih osnovne šole in različnih tipih srednjih šol.

Literatura in viri

Von BORRIES, B., 2002 a. Lehr-/Lernforschung in europäischen Nachbarländern – ein Stimulus für die deutsche Geschichtsdidaktik?. V: Bernd, H. (Ur.): *Methoden geschichtsdidaktischer Forschung*. Münster, str. 13–49.

Von BORRIES, B., 2002 b. Angloamerikanische Lehr-/Lernforschung – ein Stimulus für die deutsche Geschichtsdidaktik?. V: Demantowski (Ur.). *Neue geschichtsdidaktische Position*. Bochum, str. 65–91.

MARENTIČ POŽARNIK, B., 2000. *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS.

PEČJAK, V. (1975). *Psihologija spoznavanja*. Ljubljana: DZS.

PUKLEK, M. (1996). Učenje pojmov in učbeniki na prehodu s konkretnologične na formalnologično stopnjo mišljenja. V: *Sodobna pedagogika*, 48, št. 5–6, str. 291–305.

SAGADIN, J. (1993). *Poglavja iz metodologije pedagoškega raziskovanja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

SIMONIC MERVIC, K., 2003. *Stari svet. Zgodovina za sedmi razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli. MŠZŠ in ZRSŠ 2002.

ŽVANUT, M., VODOPIVEC, P., 2002. *Vzpon meščanstva. Zgodovina za 7. razred osnovne šole. Zgodovina za 8. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

BEGRIFFE DER GESCHICHTSFORSCHUNG IN DER GRUNDSCHULE

Zusammenfassung

Im Geschichtsunterricht stellen Begriffe der Geschichtsforschung und -wissenschaft gleichsam das Fundament für die Beschäftigung mit Geschichte dar. Lehrpläne und Lehrbücher geben dabei den Rahmen für jene Begriffe der Geschichtsforschung und -wissenschaft vor, die sich die Schüler einer bestimmten Schulstufe aneignen sollen. Für Begriffe der Geschichtsforschung ist charakteristisch, dass sie zumeist abstrakt sind und Schüler daher mit ihnen auf Dauer und systematisch zumeist erst in einer Schulstufe in Berührung kommen, die altersmäßig jener Stufe entspricht, in der die Fähigkeit des abstrakten Denkens jenes des konkreten ablöst. Dies ist auch das Alter, in dem in den Lehrplänen der meisten Staaten, der Geschichtsunterricht einsetzt. Untersuchungen über das Verständnis und die Rezeption von Begriffen der Geschichtsforschung und -wissenschaft in verschiedenen Ländern zeigen ein ähnliches Bild und ähnliche Schwierigkeiten. Sowohl begabte wie schwächere Schüler haben Verständnisschwierigkeiten, wenn es um Begriffe einer wissenschaftlichen Darstellung von Geschichte geht. Falsche Vorstellungen von Geschichte und Geschichtswissenschaft überdauern oftmals bis ins Erwachsenenalter. Es wäre daher überlegenswert, ob Lehrpläne und Lehrbücher nicht dahingehend modifiziert werden sollten, dass der Unterricht eher in die Tiefe als in die Breite gehen sollte. Derzeit ist es jedoch so, dass der Unterrichtende in allen Schulstufen Begriffe der Geschichtswissenschaft vorzustellen und abzuhandeln hat und der Unterricht daher gleichsam stets mit dem Beginn der geschichtlichen Überlieferung in welcher Form auch immer einsetzt.

Historiat poimenovalne in pojmovne raznolikosti za leksemske združbe v slovenistiki

Irena Stramljič Breznik*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 811.163.6'373"1904/2004"

1.02 Pregledni znanstveni članek

Irena Stramljič Breznik: Historiat poimenovalne in pojmovne raznolikosti za leksemske združbe v slovenistiki. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 78=43(2007), 1, str. 97–109

Prispevek prinaša vpogled v poimenovalno raznolikost za pomensko organizirane leksemske združbe na časovni osi stotih let (1904–2004) z namenom, da se poiščejo vzroki za precejšnjo terminološko raznolikost. Ugotovljeno je, da so različna poimenovanja slovenskih avtorjev pogojena z opazovanjem različnih tipov leksikalne povezanosti, s čimer se potrjuje kompleksnost leksikalnih mrež, v katere vstopajo leksemi na podlagi svoje pomenskosti.

1.01 Original Scientific Article

UDC 811.163.6'373"1904/2004"

Irena Stramljič Breznik: The History of the Denominational and Conceptual Variety for Lexemic Associations in Slovenian Linguistic Studies. Review for History and Ethnography, Maribor 78=43(2007), 1, pp. 97–109

In the paper, an insight into the denominational variety with regard to lexemic associations, organized by meaning, by the time axis of one century (1904–2004), with the intent of finding causes for the vast terminological variety. It is found that varied denominations by Slovenian authors are determined by observing different types of lexical associations, confirming the complexity of lexical networks, into which lexemes enter on the basis of their meanings.

* Dr. Irena Stramljič Breznik, izredna profesorica na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, irena.stramljic@uni-mb.si

Uvod

Spoznanje, da je tudi leksikalni sestav jezika sistemski, je bilo teoretično uzaveščeno relativno pozno, tj. šele v začetku tridesetih let prejšnjega stoletja. Za utemeljitelja teorije besednega polja, zasnovanega na paradigmatških razmerjih, velja namreč Jost Trier (1931), s trditvijo, da se celoten leksikon nekega jezika obnaša kot struktura medsebojno povezanih polj, ki so hierarhično, paradigmatsko organizirana, hkrati pa tudi sama členjena, saj jih tvorijo pojmovno sorodne besede. Teorija, katere uporabnost je avtor videl v možnosti novega pristopa k primerjalnemu jezikoslovju in s tem možnost primerjav jezikovne slike sveta v različnih jezikih, je doživela precej kritik. Usmerjene so bile na nekatere Trierjeve predpostavke, ki so se pokazale kot napačne, npr.: zmožnost razumevanja posamezne besede iz določenega polja zgolj na podlagi poznavanja celotnega polja; polja so tako sistematično členjena, da v njih ni vrzeli ali prekrivanja; pomen polja se spremeni, če v njem izostane ali se na novo pojavi nov člen.

Nasprotno je tako polje pojmoval Walter Porzig (1934), izhajajoč iz t. i. elementarnih polj z dvema besedama (npr. *sehen – Auge*), med katerima gre za bistvene pomenske odnose na sintagmatski osi, saj pomen ene besede ni razložljiv, če pri tem v razlagi ne uporabimo tudi druge.

V sodobnem slovenskem jezikoslovju opazimo pojmovanje leksike kot sistemske strukture najprej v srednješolskem učbeniku J. Toporišiča (1996: 89) s formulacijo, ki je nato ponovljena tudi v slovnici (Toporišič 2000: 116): »Besedje (leksiko) si navadno predstavljamo kot tiskano (pisano) abecedno urejeno zbirko teh enot v posebnem tipu besedila, imenovanem slovar (pomen 1 v SSKJ), tudi besednjak. Zgradba besedja v naši zavesti pa ne temelji na kakšnem abecednem zaporedju. Predstavljamo si jo lahko *kot nekako otočje, na vsakem teh različno velikih otokov pa »bivajo« posebne skupine besed, ki so med seboj ožje povezane.*« (Poudarila avtorica.) Z zgleddoma sta predstavljeni dve od takih združb, ki ju imenuje besedna družina in besedno polje.

Z zgodovinske perspektive pa lahko ugotovimo, da se je v slovenskem prostoru dokaj pogosto pojavljalo zanimanje za leksikalno organizacijo jezika, ki pa je bila na različne načine pojmovana in zato tudi poimenovana. V nadaljevanju bomo puščali ob strani zanimanje za tisto, ki nastane na podlagi skupnega korena in se imenuje besedna družina, saj je bila podrobneje predstavljena na drugih mestih tako z vidika poimenovanja kot strukture (Stramljič Breznik 2005: 193–205, 2005a: 505–520) in izdelan poskusni slovar slovenskih besednih družin za iztočnice na B (Stramljič Breznik: 2004). Na časovni osi do leta 2000 nas bo zanimal potek in pobude za oblikovanje izrazov za tiste združbe, ki nastajajo na podlagi pomenskih medleksikalnih razmerij in ki se, kot bo mogoče videti, v slovenistiki definicijsko in poimenovalno razlikujejo.

Poimenovanja besednih združb v zgodovinskoleksikografskem kontekstu

Skupna pobuda, družeca prvo skupino razpravljalcev, ki jo predstavljajo Fran Ilešič, Jože Stabej in Marko Jesenšek, je bila zgodovinsko-leksikografska, saj so se ukvarjali s preučevanjem slovarskega dela Andreja Čebula *Enu Mala Besedishe Nemrizh Slovinskiga inu Nemshkiga Jesika* (1789), ki je pri ureditvi besedja izhajal iz nazornega nauka, tj. prikaza z besedami strukturiranega pojmovnega sveta. To pa je z leksikografskega vidika pomenilo odklon od vodilne semaziološke konomaziološki ureditvi slovarja. Tako je Fran Ilešič (1904: 114–158) uporabil izraz, da slovarček vsebuje šestnajst stvarno različnih oddelkov oz. **stvarnih skupin**, ki jih določa stvarna zveza. Čebul je namreč pod določeno besedo nanizal še druge, ki so se mu zdele z njo kakor koli povezane. Ilešič je prepoznal naslednje take skupine, in sicer: (1) Imena, (2) Človek, (3) Imena oseb po sorodstvenem razmerju in poklicu, (4) Hiša, (5) Poljski pridelki, (6) Obleka, (7) Hrana, (8) Bolezni, (9) Domače živali, (10) Domače ptice, (11) Gozdne živali, (12) Nevarne živali in take, ki se zde nevarne, (13) Drevje, (14) Živali, (15) Kar je videti na travniku, na polju, v gozdu in zadnji razdelek, ki je podrejen abecednemu načelu razvrščanja, (16) Besedje najrazličnejšega pomena v abecednem redu.

Čez točno petdeset let je o tej isti knjigi, sestavljeni iz slovarskega s 1015 slovenskimi besedami in nemškimi ustrezniciami ter poučnega dela z dvostolpičnim slovensko-nemškim čtivom za pouk ljudstva, pisal tudi Jože Stabej (1954). Povod mu je bil najden nov izvod v mariborski Študijski knjižnici, za katerega je na podlagi analize ugotovil, da gre za prvi natis iz leta 1789, avtorstvo pa je nasproti Ilešičevemu omahovanju z največjo verjetnostjo pripisal Andreju Čebulu. Opozoril je sicer na njegovo zgledovanje po Pohlinovem slovarju *Tu malu besedishe treh jesikov* iz leta 1781, vendar tudi pokazal na njegovo preseganje (npr. 20 rastlinskih imen pri Pohlinu, Čebul jih je navedel kar 70). Bistvenega pomena za naše razpravljanje je Stabejevo oponiranje Ilešičevi trditvi, da gre za doslej najstarejši poznani slovenski nazorni nauk, saj je Stabej z natančnim pregledom starejših slovarjev ugotovil, da je prvega mogoče najti v danes znanem Voranc-Kastelčevem slovarju, nastalem okrog 1680 *Dictiunarium latino-carniolicum*. Za njim pa je tudi Hipolit na koncu slovarja *Dictiunarium trilingue* iz leta 1711–1712 na 75 straneh zbral »v nič manj kot 150 **pomenskih skupinah** še danes upoštevanja vreden slovenski pisan svet«, ki ga je prevedel iz Komenskega *Orbis pictus* 1686. Enako je Stabej navajal tudi tovrstni nekoliko skromnejši dodatek v Apostljevem rokopisnem slovarju *Dictiunarum Germanico-Slavonicum* iz leta 1760 in nemško priredbo Bohorič-Hipolitove slovnice iz 1758, v kateri je okrog tisoč slovenskih besed razvrščenih v 33 samostalniških in 12 glagolskih **pomenskih skupin**. Hkrati pa je opozoril (Stabej 1954: 331), da so to tradicijo skupinjenja besed ohranili tudi nekateri kasnejši pisci, med njimi tudi Mikloš Küzmič v *ABC-knjižici* iz leta 1790, v kateri je po Čbulovem vzoru vključil tudi slovensko-madžarski slovarček besed, razporejen v naslednjih sedem skupin:

(1) Človek, (2) Obleka, (3) Šola, (4) Leto, (5) Denar, (6) Družinski člani in (7) Poljska opravila.

Še zadnji, ki je opozarjal na posebno mesto Čebulovega slovarja v tradiciji slovenskega slovaropisja na Štajerskem, je bil Marko Jesenšek (1999: 355–372). Ponovil je misel obeh predhodnih razpravljalcev, da ne gre za pravi slovar, saj je slovarsko urejenih besed zelo malo. Dejansko je to zbirka slovensko-nemških besed, kjer dvojnice niso razvrščene abecedno, ampak se »družijo po posameznih **tematskih skupinah**, npr. Imena, Človek, Hiša, Obleka, Hrana, Bolezni, Domače in druge živali, Voz in orodje, Zdravilne rastline.«

Vsem trem razpravljalcem je skupno, da so v njihovih razpravah izrazi za besedne združbe zgolj posledične narave. Ni jih namreč zanimal teoretični vidik takih združb, marveč jim je samo dejstvo, da so nekateri zgodnejši dvojezični slovarji besedje organizirali onomaziološko, narekovalo tako leksikalno organizacijo tudi poimenovati. V terminološkem smislu so se poenotili pri jedrnem izrazu **skupina** (3. pomen po SSKJ: kar ima v okviru kake razporeditve, razdelitve enake, podobne značilnosti), medtem ko v odvisnem delu uporabljajo izraze **stvarna**, **pomenska** in **tematska**, pri čemer bi lahko govorili o ontološkem (SSKJ: *stvar* 1. kar je, obstaja ali se misli, da je, obstaja, in se pojmuje kot enota), pojmovnem – osredinjenem na sliko objektivne resničnosti v zavesti uporabnika (SSKJ *pomen* 1. kar beseda vsebuje glede na označevani pojem, predmet) in konceptualnem vidiku strukturiranja znanja o svetu in sebi (SSKJ: *tema* osnovni, osrednji predmet obravnavanja (ali umetniškega dela)). Toda nihče med njimi se ni posvetil odkrivanju podrobnejših načel, po katerih so sestavi besed tudi urejeni. Pogled na predstavljene skupine pri Čebulu namreč odkriva: ali hierarhično ureditev leksike sicer široke pomenske skupine, npr. *človek*, v kateri gre večinoma za paradigmatško razmerje meronimije oz. delnosti (*koža, kost, žila, kri, život, glava, las, šinjek, hrbet ...*) ali oženje hierarhične pomenske skupine na podlagi sintagmatskih leksemskih razmerij (*domače živali, gozdne živali, nevarne živali ...*) ali določanje pomenske skupine na podlagi sintagmatskih odnosov z abecedno razvrščenimi besedami, s katerimi lahko osrednji člen zabeležene pomenske skupine vstopa v morebitne tesnejše ali zgolj asociativne zveze, npr. *hiša: dvorišče, duri, gnoj, gnojnica, hram, hiša, jasli kašča, kolarnica, klop, kuhinja, korito ...*).

Poimenovanja besednih združb v sodobnem leksikografskem kontekstu

Ivan Lajovic je (1972: 164–173) v okviru raziskovanja strojnega prevajanja in s tem povezanega samodejnega oblikovanja besedilnih povzetkov predstavil potrebo po predhodnem oblikovanju več baz podatkov oz. slovarjev. Med njimi je izpostavil predvsem tiste, ki jih je mogoče uporabiti za razpoznavanje sintaktičnega mesta in pomena besed v stavku, ter tiste, v katerih so besede urejene v **pomenske skupine**. Slednjih podrobneje ni definirjal, vendar je pri omembi t. i.

slovarja sinonimov pojasnil, da vanj združujemo besede v skupine, imenovane pomenske kategorije. Besede v eni pomenski kategoriji družijo do neke mere skupne karakteristike. Tako je beseda uvrščena vselej v tisto kategorijo, katere druge besede imajo njej najbolj podobne lastnosti. Za predstavnike pomenskih kategorij pa so izbrane besede z najbolj splošnim pomenom, tj. njihove lastnosti se ujemajo do neke mere z lastnostmi vseh besed kategorije. Razpravljal je torej o pomenskih skupinah, v katerih so besede znotraj kategorij pa tudi kategorije same hierarhično urejene.

Od sredine sedemdesetih let, ko je izšel eden prvih pomembnejših člankov (Novak 1975), pa do izdaje monografije (Novak 2004) je praktično trideset let za potrebe leksikografskega dela za SSKJ s svojimi razpravami sooblikoval in razvijal pomenoslovje v slovenistiki tudi France Novak. V uvodnem poglavju monografije o samostalniški večpomenskosti pri protestantskih piscih je podrobneje definiral tudi **pomensko skupino** kot »združenje pomenov različnih besed, katerih skupna lastnost je, da se vedejo v jeziku podobno, /... / da jih uporabniki jemljejo kot enote, ki so si tipsko podobne in zato imajo v jeziku tudi podobne tipične zveze.« Združevanje pomenov in izrazov na podlagi najrazličnejših povezav je možnih in realiziranih veliko. Menil je, da je morda najbolj znano tako imenovano **semantično polje**, ki zajema izrazje za kako vsebinsko povezano področje resničnosti. Pomenska skupina je le ena izmed takih povezav in je pomembna enota pomenskega sestava, ker odraža stvarnost. Pojave stvarnosti klasificira po skupnih in razlikovalnih potezah. Skupne poteze jih uvrščajo v skupino, razlikovalne jim določajo mesto v skupini (Novak 2004: 13).

V poglavju Sistemskost besednega zaklada je podrobneje razložen pomen kot sestav pomenskih sestavin, in sicer sestavino, ki uvršča pomen v pomensko skupino, imenuje glavno, sestavine, ki uvrščajo pomen na določeno mesto v pomenski skupini, pa imenuje posebne. Višja enota od pomena je torej **pomenska skupina**; pomenske skupine, ki jih združuje skupna pomenska sestavina, kot je npr. predmetnost, imenuje **pomenske vrste** ali **pomenska področja**. Predmetnostno pomensko področje deli nato konkretno še na štiri podpodročja, in sicer na pomenske skupine o človeku in delih telesa, pomenske skupine o živalih in njihovih telesnih delih, pomenske skupine o rastlinah in njihovih delih ter pomenske skupine o objektih v naravi, napravah in orodjih. Posebej navaja, da pomenska skupina združuje tudi antonime, ker je glavna pomenska sestavina ista, posebna pa je ravno nasprotna. Pomenska skupina je odvisna od kriterijev, po katerih je narejena. Če so kriteriji široki, je široka in narobe. Najširša pomenska skupina bi pokrivala besedno vrsto. Pri pomenskem popisu pa je bolje uporabiti bistveno ožje (Novak 2004: 50).

S pomenoslovjem samostalnika se je ukvarjal tudi Jaka Müller (1980: 35–46), ki je med drugim prvi prispeval zanimiv pregled razvoja slovenskega pomenoslovja, na konkretnem primeru pa opredelil temeljne terminološke pojme leksikalne semantike: pomenko ali semem (*železo*), ki je sestavljen iz hierarhične nadpomenke kot jedrnega dela razlage (*kovina*) in še nekaj pomenskih sestavin, ki predstavljajo dopolnilni del razlage (*se da kovati, je dobro prevodna*).

Izraz **pomenska skupina** je razložil na primeru pomenske skupine človek. Vse osnovne pomenke iz te pomenske skupine bodo imele za jedrno sestavino pomenko *človek*. Pokazal je na hierarhični razpon med razlagano pomenko in naslovno pomenko pomenske skupine (*atlet > športnik > človek > oseba/kdor*). Predstavil je še shematično preglednico pomenske skupine za rastline, v katero vključuje jedrno sestavino: a) nadpomenko (rastlina); b) prilastkovno omejeno nadpomenko (kulturna, krmna, eksotična rastlina) in c) nadpomenko vmesene podskupine (gram, drevo, plevel). Tem sledijo še dopolnilne (kasneje imenovane razločevalne (Müller 1982: 157)) sestavine, ki vključujejo: a) vidik dela rastline (cvet, plod, list); b) vidik lastnosti – fizikalnih, kemičnih (barva, oblika, okus, vonj); c) vid glagolskega odnosa (uporaba, namen izvir); č) drugi odnosni vidiki (čas, prostor).

V naslednjem članku (Müller 1981: 10–16)¹ je misel o trdni in jasni povezanosti besed v besednih vrstah in besednih družinah še enkrat razvil, hkrati pa bi se po njegovem prepričanju povezanosti besedja s sistemizacijo najbolje pokazala v okviru **pomenskega oz. pojmovnega polja**.

V sestavku o Narečnih prvinah v slovarju slovenskega jezika je izraz **pomenska skupina** prevzela tudi Milena Hajnšek – Holz (1989: 79–99) pri pomenski analizi v SSKJ sprejetih narečnih samostalnikov. Izhajala je iz Novakovih in Müllerjevih ugotovitev, da »s/amostalnike lahko razvrstimo v več pomenskih skupin, kot so človek, žival, rastlina, predmet, zemljišče, naravni pojavi, abstraktni samostalniki itd.« Posamezne obsežne skupine pa je delila na več podskupin (pri človeku jih je npr. navajala šest: človek glede na spol in starost, sorodstveno razmerje, telesne lastnosti ipd.).

Avtorje te skupine družijo značilnost, da o besednih združbah sicer razpravljajo s teoretičnega vidika, vendar so pobude še zmeraj leksikografske, tj. aplikacijske narave: razčiščevanje temeljnih pojmov in spoznavanje sistemskega sestava leksike zahteva praktična uporaba pri razvijanju jezikovnih tehnologij oz. uporaba za potrebe sodobnega slovaropisja ob nastajanju SSKJ. Poenoteni so v osrednjem terminu **pomenska skupina**. Le-tega je prvi uporabil že Jože Stabej. Le da razpravljalci te skupine z njim eksplicitno označujejo tiste leksikalne sestave, ki nastajajo na podlagi pomenske sestavine, ki jih uvršča v skupno pomensko skupino, tj. nadpomenke, pri čemer gre nedvomno za hierarhično, tj. paradigmatično, urejeno besedno združbo. Pomenske skupine so lahko po eni strani zelo široke in se lahko razraščajo v pomenske vrste ali področja, po drugi strani pa zelo ozke. Ožiti jih namreč pomagajo dopolnilne ali razločevalne pomenske sestavine. Kljub terminološki in pojmovni enotnosti pa ni mogoče prezreti, da zlasti raziskovalci z Inštituta za slovenski jezik že uporabljajo tudi vzporedne

¹ Istega leta je izraz pomenska skupina uporabila tudi Ada Vidovič Muha (1981: 19–41) v članku Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov: »Nekakovostni izpeljani pridevniki (Prid) so pomenska skupina pridevniških besed, ki se da določiti z nekaterimi pomenskimi, pomensko-skladenjskimi in oblikoslovnimi merili ...«.

izraze, kot so **semantično/pomensko/pojmovno polje**, in s tem že napovedujejo prevlado jedrne sestavine **polje** v slovenistični terminologiji 21. stoletja.

Poimenovanja besednih združb v sodobnem teoretičnem kontekstu slovenskega leksikalnega pomenoslovja

V tem razdelku bodo predstavljena pojmovanja dveh avtorjev in skupine avtoric, ki so o pomenski strukturiranosti besedja pisali istega leta 2000 v znanstveni slovnici, monografiji s področja slovenskega leksikalnega pomenoslovja in v srednješolskem učbeniku za jezikovni pouk.

Slovenska slovnica Jožeta Toporišiča (2000: 118) vključuje identično poglavje, prvotno objavljeno v učbeniku (1996: 91), in termin **besedno polje** predstavlja z definicijo, da so to sosedske besede, ki tvorijo poimenovanja za pojavnost v istih prostorskih, časovnih ali vzročnostnih združbah. Kot zgled se navaja primer *krava*, ki se na podlagi slovarskega sestavka v SSKJ povezuje s pridevniki (*pijana, črna ...*), z glagoli, ki označujejo njeno delovanje (*piti, pasti se ...*), z glagoli, ki označujejo delovanje človeka v zvezi z njo (*gnati, molsti ...*), s samostalniki (*govedo, bik ...*) in celo s prislovom (*ponoči*), saj obstaja frazem *ponoči je vsaka krava črna*. Z izjemo besede *govedo*, ki je nadpomenka h *kravi*, je razvidno, da je predstavljeno besedno polje organizirano predvsem na sintagmatskih razmerjih. Zanimivo pa je avtorjevo nadaljevanje (Toporišič 2000: 119), da na te sosedske besede lahko navežemo še druge, na *mleko* npr. *mlečen, mlekar, mlekarica, mlekarna ...*, na *povreči* lahko navežemo *tele, telička, telič, teletina*, podobno kot pri *pasti (se)* izpeljanke prve stopnje (*pasenje, pasika, pasišče ...*). S tem je prikazano, da se v besedno polje vključujejo tudi besedne družine členov.

Istega leta izide prva znanstvena monografija, v celoti posvečena slovenskemu leksikalnemu pomenoslovju, avtorice Ade Vidovič Muhe (2000: 59–62), ki uveljavi izraz **pomensko polje**. Definira ga kot s pomenskimi sestavinami strukturirano pojmovno polje – predstavní svet, ki ga oblikuje UPS (uvrščevalna pomenska sestavina). Ta s svojo odprtostjo do drugih UPS po eni strani tvori največje pomensko polje, po drugi strani pa do različnih RPS (razločevalnih pomenskih sestavin), ki določajo pomene leksemov znotraj njenega pomenskega polja – najmanjše pomensko polje. Kot zgled najmanjšega pomenskega polja se navaja (Vidovič Muha 2000: 62) primer za *pohištvo* s členu *miza, stol/stolec/stolical/kantrega, postelja/šampet/jasli, omara*. Iz predstavljenega grafa je razvidno, da je temeljno urejevalno načelo takega polja paradigmatsko – določa ga UPS (nadpomenka), členu polja pa so razviti vodoravno s sopomenkami, navpično pa z manjšalnicami, torej deli besedne družine, ki ohranjajo UPS, npr. (*stol*: UPS – pohištvo, RPS – za sedenje : *stol-ec*: UPS – pohištvo, RPS – za sedenje, majhno) ipd.

Leta 2000 izide še učbenik skupine avtoric, namenjen drugim letnikom gimnazij, strokovnih in tehniških šol, ki je v slovničnem delu posvečen obravnavi besed z različnih vidikov. V poglavju o Pomenskih razmerjih med besedami

(Križaj Ortar, Bešter idr. 2000: 13–18) navajajo sopomenskost, protipomenskost, nadpomenskost/podpomenskost, pripadnost isti besedni družini in pripadnost **tematskemu polju**. Avtorice razložijo, da so tematsko povezane besede oz. besede določenih tematskih polj tiste, za katere ob poslušanju ali branju besedila že iz napovedi teme ali iz naslova sklepamo, katere bodo uporabljene v besedilu. V grafu prikažejo pomenska razmerja besede *kričati*, ki pripada tematskemu polju, v katerem so še, npr: *nogomet, stadion, igralci, gol, sodniki, gledalci, tribune* ipd. Nadalje beseda *kričati* vstopa v razmerje do svoje nadpomenske (*govoriti*), sopomenke (*vpiti, dreti se, vreščati*), protipomenke (*šepetati*) in sodi v besedno družino (*kričać, kričanje, kričaćski, kriče, kričćč, zakričati ...*).

Avtorice torej pojmujejo *tematsko polje* v smislu sosedskih besed na sintagmatski ravni, kot ga razume Toporišić (1996, 2000) z izrazom *besedno polje*. Druga pomenska razmerja (nadpomenskost, sopomenskost, protipomenskost in besedna družina) pa obravnavajo izolirano.

Pri poimenovanju besednih združb te skupine razpravljalcev opazimo vzporednico z avtorji, ki so ta pojav obravnavali z vidika zgodovinske leksikografije: oboji so se namreč poenotili na ravni jedrne sestavine izraza, ki tokrat ni *skupina*, ampak **polje**, in hkrati so oboji neenotni pri odvisnem delu termina, saj zasledimo izraze **besedno, pomensko in tematsko**. Sklepamo lahko, da je *polje* najverjetneje prevzeto po drugem delu nemškega izraza *Wortfeld*, ki je ena izmed različic poimenovanja v germanistiki. Uporabil ga je že Jost Trier, očitno pa je izraz ohranil svojo aktualnost še danes (Tóh 2004). To poimenovanje (*besedno polje*) je v celoti prevzel tudi Jože Toporišić.

Ada Vidovič Muha je z izrazom *pomensko/pojmovno polje* sledila poimenovalni tradiciji slovanskega pomenoslovja, na katerega je opozoril France Novak (1992, 2004: 13).

Skupina avtoric pa se je odločila za širše *tematsko polje*, ki ga oblikujejo besede, združene po načelu človekove fizične, doživljajske in socialne izkušnje. Med avtorji pa obstajata dva različna prednostna vidika strukturiranja polj, in sicer Jože Toporišić in skupina avtoric postavljajo v ospredje sintagmatski, Ada Vidovič Muha pa paradigmatški vidik organiziranja.

Ugotovitve

Pregled pojmovanja in poimenovanja pomensko organiziranih besednih združb v slovenistiki je pokazal precejšnjo mero zanimanja večjega števila avtorjev za ta pojav, čeprav so bile pobude za razpravljanje zelo raznolike. Tudi v slovenskem prostoru se potrjuje teza, da je ideja o leksikalni organiziranosti jezika izhajala v prvi vrsti iz najstarejših slovenskih slovarjev, ki so bili odraz evropske pedagoško-leksikografske tradicije, spodbujene še zlasti z razsvetlenskimi prizadevanjem za izobraževanje ljudi. Slednje je motiviralo nastajanje pomensko organiziranih spisov besed, predstavljajočih nazorni nauk ali sliko sveta. Torej se lahko strinjamo z mislijo Anje Nikolić Hoyt (2004: 109), da je raziskovanje sis-

temskosti leksike najprej izhajalo iz praktičnih (leksikografije) in ne teoretičnih pobud (semantike). Slovenistično razpravljanje je vzorčni primer take poti v treh korakih: a) na začetku 20. stoletja lahko govorimo o zgodovinskoleksikografski pobudi, saj je pozornost slovenistov zbudil onomaziološko sestavljen slovarček iz leta 1789; b) potrebe sinhrona leksikografije ob nastanku SSKJ od šestdesetih do devetdesetih let 20. stoletja so zahtevale jasno definiranje pomenov in hierarhičnih razmerij med leksemi; c) izključno teoretični nagibi razpravljanj so se pojavili relativno pozno, šele na začetku 21. stoletja, v okviru znanstvene slovnice in teorije leksikalnega pomenoslovja.

Različne pobude za razpravljanje se kažejo tudi v izrazni in pojmovni raznolikosti, ki jo zasledimo pri posameznih avtorjih. Ugotovimo lahko, da se prva trojica razpravljalcev (Ilešič, Stabej in Jesenšek) ne spušča v naravo razmerij, ki vladajo v Čebulovih leksikalnih združbah, čeprav jih enotno poimenujejo *skupine*, a v določujoči sestavini termina kažejo veliko raznolikost, to je posledično mogoče razumeti tudi kot raznolikost in neenotnost načel, ki vodijo Čebula pri nizanju slovarčka (npr. paradigmatsko načelo celota – del, sintagmatsko v smislu sojavnic ali celo zgolj asociativno druženje leksemov).

Druga skupina (Lajovic, Novak, Müller, Hajnšek – Holz) je edina, ki je terminološko in pojmovno homogena, in z izrazom *pomenska skupina* vzdržuje terminološko kontinuiteto iz prvega obdobja. Z izrazom poimenujejo pogosto zelo široko pomensko povezano združbo, oblikovano po vidikih, ki jih izloča mreža tipičnih zvez. To lahko razumemo tudi tako (Müller 1982: 157), da je pomenska skupina (npr. *žival*) z najširšo nadpomenko strukturiran paradigmatski sestav iz več pomenskih polj, ki jih organizirajo ožje nadpomenke (*ptice, ribe, govedo, zajedalec, pes, pajek ...*) ali s prilastkom zožene najširše nadpomenke (*domača, gozdna, izumrla žival; ptica roparica, morska, sladkovodna riba ...*). Prav iz slednjega je razvidno, da jim je prednostno načelo leksikalne organizacije vendarle paradigmatsko, čeprav jim pri zoževanju združb pomagajo sintagmatska razmerja.

V tretji skupini so avtorji, ki uporabljajo jedrni izraz *polje* in opazujejo ožjo leksemsko združbo. Le-ta je navadno taka, ki jo organizira nadpomenka (Ada Vidovič Muha), torej je v ospredju hierarhično načelo strukturiranosti. Drugi (Jože Toporišič, skupina avtoric učbenika za jezikovni pouk) pa prednostno upoštevajo sintagmatska razmerja med členi. Bistvenega pomena je, da so protipomenskost, sopomenskost in deli besedne družine eksplícitno vključeni v okvir večine paradigmatsko pojmovanih pomenskih polj, pri sintagmatskem je to jasno povedano le za besedne družine.

Pričujoč zgodovinski pregled je nastal kot potreba po terminološkem izčiščenju po načelu, govorimo o istem ali različnem, kajti šele izrazijska in pojmovna izčiščenost namreč pogojujeta nadaljnje raziskave. Opaziti je mogoče precej tipično slovenistično neenotnost pri uporabi terminologije, ker se pogostokrat premalo upošteva njen zgodovinskorazvojni vidik nastanka. Upoštevanje le-tega, kot kaže prispevek, velikokrat opozori na morebitno že dobro oblikovano poimenovalno tradicijo. Zato vsak odklon od nje oz. uvajanje novih terminov zahteva

argumentirano utemeljitev oz. definicijsko zamejevanje nasproti že obstoječim, česar pa nihče izmed razpravljalcev ne napravi.

Predstavljena raznolika terminologija zato odpira več vprašanj oz. možnosti njihove sistemizacije. Uporabljeni jedrna izraza *skupina* in *polje* odpirata vprašanja, povezani z vidikom kontinuitete in pojmovne opredelitve. Izraz *skupina* ima najdaljšo tradicijo, saj ga dosledno uporabljajo vsi avtorji prvega in drugega, *polje* pa skupina avtorjev zadnjega obdobja. Celo je opazno, da je strokovna besedna zveza *pomenska skupina* (npr. pri Francetu Novaku: glavna pomenska sestavina uvršča pomen v pomensko skupino) definicijsko sorodno opredeljena kot *pomensko polje* (npr. pri Adi Vidovič Muhi: uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) povezuje lekseme znotraj najmanjšega pomenskega polja). Torej se utemeljeno zastavlja vprašanje, ali slediti poimenovalni tradiciji, v kateri je slovenistično jezikoslovje oblikovalo samosvoj izraz ali ostati pri novejšem izrazu, ki je rezultat kalkiranega prevzemanja iz tujega izrazja, npr. Wortfeld, Feldtheorie ipd.

Druga možnost je taka, ki presega odločanje ali za eno ali drugo izrazje, marveč omogoča ohranjanje vseh, vendar s pogojem, da se med njimi vzpostavijo ustrezna razmerja. Tako bi bilo mogoče različne uporabljene izraze *pomensko polje*, *pomenska skupina* in *pomensko področje* hierarhizirati glede na število leksemov od najmanjšega do največjega sestava. *Pomensko polje* (PP), kot najmanjši leksikalni sestav, družijo žožana nadpomenka, npr. PP: vrtno pohištvo. *Pomenska skupina* (PS) je širši leksikalni sestav, ki ga družijo več PP, npr. PS: pohištvo vsebuje PP: stanovanjsko, vrtno, pisarniško, šolsko, bolnišnično, drugo pohištvo. In *pomensko področje* (PPo) predstavlja najširši leksikalni sestav (Dornseff 2004: 349–361) iz več PS, kot npr. v PPo: PS stanovanje, hiša; PS stavbni deli; PS pohištvo itd.

Sklep

Čeprav je splošno veljavno dejstvo, da se leksikalne mreže (Fišer 2005) ustvarjajo tako na paradigmatški kot sintagmatski osi razmerij, ki jih nekateri imenujemo tudi vertikalna ali horizontalna, je prispevek nenazadnje opozoril na to, da različni avtorji prednostno izpostavljajo ali eno ali drugo razmerje oz. ju medsebojno hierarhizirajo tako, da je ob paradigmatškem sintagmatski podrejen. To pa samo kaže na to, da je leksiko za različne potrebe sistemizacije mogoče opazovati ali z enega ali drugega, včasih pa kar z obeh vidikov. Slednje je zagotovo obvezujoče za leksikografe, ki za jasno določanje pomenov morajo upoštevati oba tipa razmerij. Opazovanje medleksemskih razmerij sinonimije in antonimije je mogoče le znotraj take leksemске združbe, ki jo hierarhično organizira skupna nadpomenka. Prav tako je znotraj take združbe mogoče opazovati tudi strukturiranost besednih družin njenih členov, ki je ob konkretnih raziskavah (Gašperič 2005, Matjašič 2006) pripeljalo do spoznanja o veliki sorodnosti besedotvornih pomenov besednih družin znotraj istega pomenskega polja, zlasti na prvi in drugi stopnji tvorbe. To pa potrjuje vpliv primarnih pomenskopoljskih paradi-

gmatskih struktur na sekundarne besednodružinske paradigmatske strukture (Cosериu 1967). Zagotovo pa ne gre prezreti, da je pri učenju tujega jezika (Gorjanc, Jurko 2004) pomembno uzaveščati zlasti glede na materni jezik drugačne kolokacije, ki se ustvarjajo na ravni sintagmatskih kombinacij leksike.

Viri

Franz DORNSEIFF, ⁸2004: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin: Walter de Gruyter.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana 1998.

Literatura

Eugenio COSERIU, 1967: Lexikalische Solidaritäten. *Petica – Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*. 293–303.

Valerija GAŠPARIČ, 2005: *Besedna družina in pomensko polje kot leksikalna podsistema: empirični prikaz na primeru samostalnika*. *Diplomsko delo*. Mentorica Irena Stramljič Breznik. Maribor.

Vojko GORJANC, Primož JURKO, 2004: Kolokacije in učenje tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 49–62.

Fran ILEŠIČ, 1904: O slovenskem Štajerju v jožefinski dobi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I. 113–158.

Marko JESENŠEK, 1999: Slovaropisje na Štajerskem do konca 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 355–372.

Martina KRIŽAJ ORTAR, Marja BEŠTER TURK idr. 2000: *Na pragu besedila 2. Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. Ljubljana: Rokus. 13–18.

Ivan LAJOVIC, 1972: Uporaba slovarjev pri obravnavanju tekstov. *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana. 164–173.

Brigita MATJAŠIČ, 2006: *Povezanost pomenskega polja in besedne družine samostalnika kot dveh paradigmatsko strukturiranih leksikalnih podsistemov*. (Magistrsko delo v pripravi). Mentorica Irena Stramljič Breznik.

Jaka MÜLLER, 1980: Pomenske skupine in pomenska sestava besed (samostalnikov). *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 35–46.

– –, 1981/82: Pomenoslovje samostalniških besed. *Jezik in slovstvo* 27/1. 10–16.

– –, 1982: Slovarsko pomenoslovje samostalnikov. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd–Novi Sad. 149–162.

– –, 1989: Leksikografsko razvrščanje samostalniških pomenov. *Rječnik i društvo. Zbornik radova*. Zagreb. 261–269.

Anja NIKOLIĆ-HOYT, 2004: *Konceptualna leksikografija. Prema tezaurusu hrvatskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

France NOVAK, 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti skladnje. *11. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 37–48.

- –, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Walter PORZIG, 1934: Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und literatur*. 70–97.
- –, 1950: *Das Wunder der Sprache. Probleme. Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*. Bern/München.
- Jože STABEJ, 1954: Enu Mala Besedishe. *Slavistična revija*. 304–331.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Zora Priročniki 1. Maribor.
- –, 2005: Poskusni zvezek besednodružinskega slovarja slovenskega jezika za iztočnice na B in elektronska obdelava podatkov. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Zora 32. Maribor. 193–205.
- – 2005a: Kvantitativne lastnosti slovenskega tvorjenega besedja v poskusnem besednodružinskem slovarju za črko B. *Slavistična revija* 53/4. 505–520.
- Jože TOPORIŠIČ, 1996: *Slovenski jezik in sporočanje* 2. Maribor: Založba Obzorja. 89–91.
- –, 2000. *Slovenska slovnica: Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja. 116–119.
- József TÓTH (ur.), 2004: *Quo vadis Wortfeldforschung?* Peter Lang: Frankfurt am Mein.
- Jost TRIER, 1931: *Der deutsche Wortschatz im Sinnezirk der Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes, Band I: Von den Anfängen bis zum Beginn des 13 Jh.* Heidelberg.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29/1. 19–42.
- –, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.

THE HISTORY OF THE DENOMINATIONAL AND CONCEPTUAL VARIETY FOR LEXIMIC ASSOCIATIONS IN SLOVENIAN LINGUISTIC STUDIES

Abstract

The review of the conceptualization and denomination of meaning-wise organized word associations in Slovenian linguistic studies has demonstrated a relevant magnitude of interest on the part of numerous authors for this phenomenon, although the motives for the consideration of these problems varied. In the Slovenian area the finding that the study of systemic nature lexics initially pursued from practical motives (lexicography), in contrast to theoretical motives (semantics). The consideration of these problems in Slovenian linguistic studies may be a typical example of such a path in three steps: a) at the beginning of the 20th century attention on the part of researchers was attracted by an onomasiologically composed dictionary drafted in 1789; b) the needs of synchronic lexicography at the formation of the Dictionary of the Slovenian Standard Language (SSKJ) in the period from the 60s to the 90s of the 20th century necessitated clear defining of meanings and hierarchical relationships between words; c) exclusively theoretical motives of discussion appear relatively late within scientific grammar and the theory of lexical study of meaning at the beginning of the 21st century. .

Attention is drawn in the paper to typical Slovenian linguistic studies disunity in the application of terminology, which often comes as a consequence of the too rarely observed histori-

cal-developmental view and in the absence of founding and establishing of their terms in an argued manner. This also indicates a need to establish delimitations in definitions, in contrast to the already existing ones.

The presented variegated terminology thus establishes the issue whether it is possible to retain – here it is possible to find in Slovenian linguistics studies - denominational and conceptual continuities (associations of meanings) or to retain all existing expressions, while forming a hierarchic order, either with regard to magnitude from the smallest to the largest or with regard to the priority paradigmatic or syntagmatic axis of structuring of such lexemic association.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Miha Preinfalk: PO SLEDEH MOGOČNEGA TURA, Ljubljana 2005 (Thesaurus Memoriae, dissertationes 4. Izd. Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU Ljubljana. Miha Preinfalk: Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie, Graz, Stuttgart 2006)

V zgodovinskem raziskovanju so izčrpne in obsežne predstavitve zgodovine avstrijskega plemstva slej ko prej desiderata. Zato je toliko bolj potrebno pohvaliti delo Mihe Preinfalka o družini Auersperg ali Turjaških, ki je lansko jesen izšlo pri graški založbi Leopold Stocker tudi v nemškem jeziku, potem ko je kot disertacija izšlo leta 2005 v zbirki Thesaurus memoriae pri ZRC SAZU. Izdajatelj nemške izdaje, o kateri govorim, je bil dunajski zgodovinar Ernst Bruckmüller, prevod iz slovenščine pa je oskrbela Irena Bruckmüller-Vilfan.

Na začetku avtor razpravlja o vprašanih porekla tega starega kranjskega plemstva, ki je bilo v 16. stoletju povzdignjeno v barone ter v 17. stoletju še v grofe in kneze. Leta 1653 je bil Janez Vajkard grof Auersperg povzdignjen v državnega kneza. Leto za tem sta mu bili podeljeni šlezijski vojvodini Münsterberg (danes Ziebice) in Frankenstein (danes Zabkowice Śląskie), ki sta bili 1791 prodani pruskemu kralju. Center obširnih turjaških posesti je bilo gospostvo Kočevje na matičnem ozemlju te

kranjske družine. Od 1791 je šef knežje veje dobil naslov kočevski vojvoda. Od 1861 je bil ta fidejkomis povezan z dednim sedežem v gosposki zbornici avstrijskega državnega zbora.

Preinfalkova metoda obravnavanja zgodovine te rodbine na Kranjskem, sledi seveda niso le tam, pač pa jih je najti – tako kot tudi pri mnogih velikih rodbinah stare Avstrije – v celotnem srednjeveškem evropskem prostoru, je genealoška. Avtor je na podlagi intenzivnega študija virov podal sliko tega starega rodu, ki prikazuje zgodovino te rodbine, razdeljene na posamezne veje skozi stoletja. Vzorno narejeni rodovniki, ki segajo vse do bližnje preteklosti (str. 578–628) in biografski leksikon (str. 441–552), v katerem najdemo vse družinske člane, pa olajšujejo branje besedila.

Posesti rodbine so prikazane na posebnih zemljevidih v dodatku. Družina se deli na kranjsko, knežjo in avstrijsko linijo. Te tri glavne linije zajemajo skupaj 27 vej, ki se največkrat imenujejo po posestih in se po njih tudi razlikujejo ali so se razlikovale. Mnoge med njimi so že izumrle. Kdor pozna težave in potreben trud pri biografskem delu, bo znal ceniti velikanski napor, ki je bil potreben za detajlno sledenje posameznim vejam. Biografsko in genealoško je obdelana celo meščanska veja, ki danes pod imenom Walter živi v Franciji. Preinfalkova študija je na najboljši možni način dopolnjena še s številnimi ilustracijami. Predstavitev grbov, dru-

žinskih portretov, fotografij, (sedanji) posnetki nagrobnikov in (nekdanjih) posesti pa omogočajo, da si o družini Auersperg ustvarimo sliko v pravem pomenu besede.

Na obsežnem seznamu virov temelječa Preinfalkova študija se končuje s poglavjem Auerspergi v času in prostoru, kjer prvo podpoglavje govori o političnih povezavah in javnopolitičnem delovanju članov rodbine. V tem sklopu naj omenim prvega kneza Janeza Vajkarda, ki je bil prvi minister cesarja in vrhovni dvorni mojster za časa Ferdinanda III., avstrijske ministrske predsednike liberalnega obdobja brata Carlosa in Adolfa Auersperga in c.-kr. ministra za kmetijstvo grofa Leopolda Auersperga. Tem bi lahko sledila dolga vrsta nosilcev različnih funkcij v politiki, cerkvi, vojski in upravi. Nazadnje nam avtor še strnjeno skicira posest in premoženjsko stanje ter družinsko politiko in sorodstvene povezave.

Z zgodovino rodbine Auersperg je Miha Preinfalk pomembno prispeval k raziskovanju avstrijskega plemstva in nam dal publikacijo, za katero mu lahko le čestitamo. Upajmo, da bodo tej knjigi sledile še druge. Če bodo tudi te napisane s takšno skrbjo, jim bo uspeh zagotovljen. Priznanje je treba dati tudi založbi Leopold Stocker, ki je prevzela podjetniški riziko, ker je publikacijo uvrstila v svoj program. Posebno nas veseli, da je prav štajerska založba izdala standardno delo raziskovanja avstrijskega plemstva. Kajti med standardna dela bo knjiga Mihe Preinfalka nedvomno uvrščena.

Peter Wiesflecker
(Prevod Franc Rozman)

ŠTEFAN KOČEVAR
– **RODOLJUB SLOVENSKI,**
Celje 2006, 138 str.

V zadnjih desetih letih je postalo Celje pomembno zgodovinarsko središče in poleg društvenih dejavnosti pokazalo tudi pomembno izdajateljsko dejavnost. V Celju izhaja zgodovinska revija *Zgodovina za vse – vse za zgodovino*, izšlo je že nekaj monografij, celjsko Zgodovinsko društvo pa je začelo izdajati še serijo z naslovom *Zgodovina.ce*. Zadnja iz te serije je četrta in objavlja referate z znanstvenega srečanja o življenju in delu zdravnika in politika ter narodnega delavca dr. Štefana Kočevarja. Hkrati s simpozijem je bila aprila 2005 odkrita tudi spominska plošča na njegovi rojstni hiši v Središču ob Dravi.

Referate je izdalo in založilo celjsko Zgodovinsko društvo, simpozij pa sta poleg njega organizirala še Zgodovinsko društvo Ormož in Osnovna šola Središče ob Dravi. Pokrovitelja sta bila občina Ormož in Medicinska fakulteta Univerze v Mariboru, kot je povzeti po zapisu na zavihku knjige glavnega urednika Janeza Cvirna. V knjigi je objavljenih deset razprav, kateri od enajstih referentov manjka, pa ni zapisano.

Knjiga se začena z referatom tamkajšnje učiteljice zgodovine in geografije Ivica Kanič, ki je predstavila Središče ob Dravi v času Kočevarjevega življenja. Žal je prispevek brez opomb in tudi brez navedene uporabljene literature. Direktor Ljudske univerze v Gornji Radgoni Ivan Rihtarič je v svojem prispevku obravnaval Središče in okolico do okoli leta 1880. Avtor je svojo zgodovinsko-demografsko skico utemeljil predvsem na popisu prebivalstva iz leta 1880, ker da je ta popis najbližji Kočevarjevi smrti. Škoda, da ni izbral še kakšnega po-

pisa več, npr. 1869 in 1890, saj bi bila skica potem bolj povedna in plastična.

Samostojni raziskovalec iz Ormoža Franc Krnjak se je ukvarjal s Kočevarjevim rodом in je na podlagi arhivskih podatkov napisal zanimiv prispevek, ki zajema Kočevarjev rod do današnjih dni.

Miran Puconja z ljutomerske gimnazije je referiral s prikazom ilirizma pri Slovencih in Hrvatih. Žal tudi on nima znanstvenega aparata, pač pa le navaja uporabljeno literaturo, za povrh še bolj starega datuma.

Zanimiv prispevek je pripravil direktor celjskega arhiva Bojan Cvelfar, ki je osvetlil Kočevarjevo delovanje, ko je ta bil okrajni zdravnik v Podčetrtku. Stane Granda je specialist za leto 1848 pri Slovencih in že v nekaterih prejšnjih prispevkih je orisal Kočevarjevo zadržanje v tem, za Slovence pomembnem času. Morda bi se lahko izognil nekajkrat – po mojem – pretiranem uporabljanju pridevnika *izjemen*, pa tudi sicer nekatera opažanja in karakterizacije, vsaj po mojem mnenju, niso ustrezno utemeljena. Vprašanje je tudi, če se bodo kakšne predpostavke zaradi pomanjkanja virov sploh dale dokazati. Sicer je prispevek glede na priložnost vsekakor zanimiv in utemeljen. Janez Cvirn je že vrsto let eden najboljših poznavalcev Štajerske v 19. stoletju in je tudi v tem prispevku lepo pokazal razmere v Celju v času, ko je tam živel Kočevar, torej od 1851 do smrti 1883. Kočevarjevim zaslugam za nastanek in predvsem za čas začetnega delovanja Narodne čitalnice v Celju se je posvetil Branko Goropevšek, ki je tudi že večkrat in podrobno opisoval prav čitalnice.

Zvonka Zupanič-Slavec je v svojem prispevku osvetlila Kočevarjevo zdravniško poslanstvo in se tudi nekoliko širše ozrla na razmere v zdravstvu v tistem času. Škoda, da je ob korekturah vsem ušla napaka v naslovu Kočevarjeve knjige, ki jo Zupanič-Slavčeva imenuje *Naša mati*. Tudi ni povsem jasno, zakaj je Kočevar dobil le 400 goldinarjev plače, kot piše Cvelfar, po Zupanič-Slavčevi pa je bila to višina plače ranocelnika. Morda je odgovor v tem, da slednja navaja podatke o plači iz leta 1881.

Povsem nov je prispevek Andreja Studena, ki ima sicer naslov *Kočevarjeva Slovenska mati*, vendar je v razpravi mnogo več, saj se ukvarja s pojmovanjem higiene in odnosa do nje na Slovenskem na sploh in ne samo v času Kočevarja, pač pa tudi do začetka dvajsetega stoletja. Vsekakor je to zanimiva in potrebna zgodovinsko-antropološka razprava o problemu, ki je bil doslej pri nas malo raziskovan.

Za konec je treba reči, da knjiga predstavlja lep primer sodelovanja različnih institucij in lokalnih dejavnikov, ki so se dostojno spomnili svojega pomembnega rojaka. Knjiga je lično opremljena, ima malo tiskovnih napak, kar je danes redkost, lektor je svoje delo vestno opravil. Nazadnje pa bi le pripomnil, da se je ob tej priložnosti – tako kot že nekajkrat doslej – zgodilo, da med referenti ne zasledimo nikogar z Oddelka za zgodovino mariborske, zdaj že Filozofske fakultete. Čudno, morda pa tudi ne.

Franc Rozman

PTUJ IN LETO 1991

Spominski zbornik pričevanj, spominov in dokumentov – Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Ptuj, Ptuj 2006, 166 str.

Slovensko krajevno zgodovinopisje je bogatejše za novo dokumentarno publikacijo s pomenljivim naslovom *Ptuj in leto 1991*. Spominski zbornik ptujskega Območnega združenja veteranov vojne za Slovenijo nosi letnico izida 2006 in je zagledal luč sveta v letu, ko smo širom po domovini praznovali 15-letnico samostojnosti in neodvisnosti. Prizadevni člani uredniškega odbora, številni drugi sodelavci in predstavniki ptujskega Območnega združenja veteranov vojne za Slovenijo so ob izidu konec minulega leta sprejeli odločitev, naj se publikacija predstavi ob slovenskem kulturnem prazniku, tj. 8. februarju 2007.

Poglavitni namen knjige velikega formata je seznanjati bralstvo z nekaterimi pomembnejšimi iztočnicami slovenske nacionalne zgodovine iz usodnih, lahko rečemo prelomnih let 1990–1991. Iz časov, ko je bilo treba z jekleno voljo, odločnostjo, razumom in nenazadnje z orožjem, obraniti odločitev slovenskega plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Slovenije iz decembra 1990. Da je bilo leto 1991 polno nepredvidljivih dogodkov, polno tveganja, a obenem prepolno skupnega hotenja, volje in popolne enotnosti o uresničitvi stoletnih sanj o suvereni slovenski državi, vedo povedati tudi akterji tega dogajanja na širšem in ožjem ptujskem območju. In da ti dogodki ne bi utonili v pozabo, so spomini mnogih, ki so jih doživeli in predvsem aktivno soustvarjali, zbrani v spominskem zborniku pričevanj. Izid vsake knjige je za majhen narod velik kulturni dogodek in tudi javna pred-

stavitev zbornika v polni slavnostni dvorani ptujskega gradu je potrdila ta prepričanja. Še zlasti, ker gre za svojevrstno dokumentarno knjigo, ki bo s svojo historično sporočilnostjo bogatila naš zgodovinski spomin in krepila narodno samozavest. Ta nam je tudi zdaj, ko smo člani velike evropske družine, še kako potrebna. Morda prav toliko ali včasih še bolj kot takrat, ko smo šli na barikade in smo z orožjem branili plebiscitarno odločitev o samostojnosti in neodvisnosti.

Požrtvovalnim članom uredniškega odbora na čelu z glavnim urednikom mag. Janezom Mercem je brez dvoma uspel veliki met izdati knjigo pričevanj in spominov na leto 1991. Opravili so dobro delo in iztrgali iz pozabe mnogo izvirnih pričevanj, dokumentov in drugega gradiva. Med pripravami na izdajo so z vso odgovornostjo poudarili, da ne pišejo znanstvene zgodovinske monografije ali kakršnega koli znanstvenega dela – to prepuščajo zgodovinarjem in drugim, ki bodo s časovne distance ovrednotili ptujski prispevek k slovenskemu osamosvajanju. Zbornik torej vendarle še ni pravo zgodovinsko delo, a je kljub temu izjemno pomemben in dragocen dokument časa. Gledano z zgodovinske distance so takratna dogajanja še vedno sorazmerno blizu, a ravno dovolj daleč, da lahko akterji s še dovolj svežim in zanesljivim spominom – pri tem pa hkrati tudi že veliko bolj objektivno, kot bi to zaradi čustev morda storili takoj po prelomnih dogodkih – s svojimi spominskimi zapisi rešijo pred pozabo veliko tistega, česar zgodovinarji pri kasnejših poglobljenih obravnavah in analizah te problematike ne bodo našli v pisnih virih. Knjiga prinaša 32 prispevkov različnih avtorjev. Uvodna prispevka ob 15. obletnici osamosvojitve in o spominu

na upor leta 1991 sta napisala zdajšnji in takratni ptujski župan, dr. Štefan Čelan in Vojteh Rajher. Mag. Janez Merc piše o času, ki se je zapisal v spomin in o stanju na ptujskem območju pred letom 1990; Jože Perko razkriva ozadja razorožitve Teritorialne obrambe na Ptuj, mag. Janez Merc pa nato v treh sestavkih predstavlja občino Ptuj v načrtih nekdanje JLA in TO, incident na Ptuj in začetke vojne za samostojno Slovenijo na ptujskem območju leta 1991. Stanko Žitnik v svojem sestavku piše o dejavnosti oboroženih sil Manevrske strukture narodne zaščite, Teritorialne obrambe in Slovenske vojske ter posebej osvetljuje Manevrsko strukturo narodne zaščite; Miran Fišer v daljšem preglednem članku opisuje nastanek in razvoj Teritorialne obrambe; Alojz Sattler razčlenjuje nastanek profesionalne Teritorialne obrambe; Vlado Žgeč pa v dveh zanimivih sestavkih opisuje taktične postopke JLA med vojno za Slovenijo in aktivnosti protidesantne čete Območnega štaba Teritorialne obrambe Ptuj v letu 1991. Dejavnost protidiverzantske čete je opisal Aleksander Solovjev, aktivnosti takratne milice na ptujskem območju pa Milan Čuš. Stanko Meglič je v zborniku predstavil vlogo in naloge Narodne zaščite, mag. Janez Merc pa aktivnosti upravnega organa za obrambo in dejavnost civilne obrambe. Področje vojaških zadev leta 1991 je obdelal Stanko Meglič, mag. Janez Merc pa dodal še delovanje Civilne zaščite. Zanimiv je pregled aktivnosti občinske enote za zveze in službe za opazovanje, obveščanje in alarmiranje, ki ga je napisal Srečko Jurgec. Mag. Janez Merc je kot dober poznavalec takratnih ptujskih dogodkov opisal še strele na Ptuj leta 1991 in dejavnost nekaterih Ptujčanov na drugih območjih Slovenije. Jože

Ekart piše o zbirnem centru za prebegle vojake in oficirje JLA *Jezero 1991* na Destrniku; Radovan Pulko opisuje ptujske nabornike v obkoljenem učnem centru v Pekrah; Radoslav Džekič dogodke v Ljutomeru in v Gornji Radgoni; Mirko Novak piše o prevzemanju vojaških objektov in o spominih na dogodke leta 1991; Tednikov novinar Martin Ozmec slikovito predstavlja spomine na vojno leta 1991 na Ptuj; mag. Janez Merc pa dodaja še sestavek o dogajanju na ormoškem in gornjeradgonskem območju. Slednji je pripravil tudi pregledno kronologijo vsega dogajanja na širšem ptujskem območju leta 1991 in izbral zanimivejše dokumente in pričevanja. Dodan je posrečen izbor fotografskega in drugega dokumentarnega gradiva, ki je za nekatere druge dele Slovenije redek, v tem primeru pa ravno primeren in prepričljiv. Navedene so uporabljene kratice in priložen spisek literature ter poglobitnih uporabljenih virov, s pomočjo katerih so avtorji pisali prispevke in z njihovo pomočjo dokumentirali pričevanja in spomine. Knjiga ima krajši slovenski povzetek izpod peresa urednika mag. Janeza Merca in angleški prevod, ki ga je prispevala Tanja Ostrman Renault. Dodan je še seznam avtorjev in sodelavcev Zbornika ter njihove funkcije v letu 1991. V uredniškem odboru so poleg urednika mag. Janeza Merca sodelovali še Stanko Žitnik, Lojze Cajnko, Vlado Žgeč, Martin Ozmec in Stanko Meglič. Fotografije so prispevali Martin Ozmec, Lojze Cajnko, Ivo Ciani, Janez Liponik in drugi, lektor je bil Jože Kodrič, knjigo je oblikoval Romeo Štrakl, naslovnico pa Aleš Šprah. Monografija je izšla v nakladi 1200 izvodov.

Sporočilo knjige, ki bo zagotovo pripomogla k novemu raziskovanju, odkrivanju in analiziranju dogodkov, je vse-

stransko bogato. Izdajatelji si želijo, da bi vzpodbudila k pisanju spominov tudi mnoge tiste, ki imajo polne beležnice, a še oklevajo, saj se jim zdijo dogodki še preblizu. Knjiga bo zagotovo dobrodošla tudi strokovni javnosti, ki bo lahko z njenimi sporočili znanstveno dograjevala védenja o prelomnih časih novejše slovenske zgodovine. Ptuj je z njo dal še en dragocen prispevek v zakladnico slovenskega krajevnega zgodovinopisja.

Marjan Toš

Marko Jesenšek: THE SLOVENE LANGUAGE IN THE ALPINE AND PANNONIAN LANGUAGE AREA: THE HISTORY OF THE SLOVENE LANGUAGE. Wyd. Universitas. Kraków 2005, 365 str.

Marko Jesenšek je v prestižni založniški hiši *Universitas* (založba Jagellonske univerze v Krakovu, tj. najstarejša poljska univerza, ustanovljena leta 1364) objavil obširno znanstveno knjigo *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area: the History of the Slovene Language*, v kateri predstavlja vpliv vzhodnoštajerskega in prekmurskega knjižnega jezika 18. in 19. stoletja na oblikovanje enotne slovenske knjižne norme, t. i. novoslovenščine v drugi polovici 19. stoletja.

Monografija je v jezikovno-zgodovinskih raziskavah oblikovanja slovenskega knjižnega jezika zanimiva novost. Obravnava še vedno odprto vprašanje poenotenja slovenske knjižne norme v 19. stoletju, in sicer gre za primerjalno-kontrastivno, zgodovinsko-socio-

lingvistično ter knjižno in dialektalno usmerjeno monografsko obravnavo razvoja slovenskega knjižnega jezika, ki se osredinja predvsem na pomembne dogodke v nemirnem 19. stoletju. Izhaja iz predpostavke o dveh jezikovnih normah (osrednje- in vzhodnoslovenske), ki sta se po *Brižinskih spomenikih* dolga stoletja razvijali ločeno v slovenskem alpskem in panonskem jezikovnem prostoru. Avtor poskuša razrešiti eno izmed ključnih vprašanj iz zgodovine slovenskega jezika, tj. zarisati okvire osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, določiti njuno razmerje do pokrajinskih jezikovnih različic in predstaviti njuno soočenje v prvi polovici 19. stoletja in oblikovanje skupne slovenske knjižne norme, t. i. novo slovenščino ali enotni slovenski knjižni jezik, sredi 19. stoletja.

Jesenšek prepričljivo dokazuje, da so od srede 18. stoletja obstajale na ozemlju Slovenije štiri knjižne jezikovne različice. Normativno najbolj izoblikovan je bil osredneslovenski knjižni jezik, pokrival je jezikovno ozemlje osrednjih narečnih skupin. Tretjina slovenskega prostora pa je pripadala t. i. vzhodnoslovenskemu knjižnemu jeziku, ki je imel dve različici – prekmursko in vzhodnoštajersko. Čeprav izhajata iz panonske narečne baze, pa so med njima v nekaj stoletjih nastale razlike, ki so posledica različnih okolij, v katerih sta se razvijali.

Delo obsega 365 strani in se osredinja na tiste dogodke iz zgodovine slovenskega jezika, ki so značilno vzhodnoslovenski in so pri poenotenju slovenske knjižne norme v prvi polovici 19. stoletja odločilno vplivali na preobrazbo skladenjskih vzorcev osredneslovenskega knjižnega jezika v istem obdobju (gre za vprašanja skladenjskega strnjanja,

pasivnih konstrukcij, rabo nedoločnika in namenilnika; negacija, besedni in stavčni red, besedje itd.). Jesenšek opozarja, da sta se v vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku izoblikovali dve različici (prekmurska in vzhodnoštajerska), ki sta se razvijali ločeno (avstrijski in ogrski kulturnopolitični prostor; salzburška, oglejska, lavantinska oz. györska, sombotelska, zagrebška upravnapolitična nadoblast), vendar pa sta ohranili enak (podoben) skladijski sestav vse do 19. stoletja. Raziskava predstavlja najznačilnejše skladijske tendence v tiskih na severovzhodu Slovenije, opozarja na zanimivo strukturno nasprotje v slovenskem jeziku tistega časa in ga povezuje z vprašanjem jezikovnega separatizma – na vzhodu Štajerske je skupina izobražencev, zbranih okrog Petra Dajnka, vztrajala pri (skladijskih) panonskih posebnostih, druga skupina pa se je odločila za poenotenje slovenskega knjižnega jezika in je iskala prehod iz vzhodnega v osrednji knjižni jezik. Ob upoštevanju (že naštetih) skladijskih pojavov v prekmurskem knjižnem jeziku in ob soočenju z osrednjeslovenskimi skladijskimi vzorci je v sredini 19. stoletja prišlo do novih skladijskih rešitev, značilnih za enoten slovenski knjižni jezik.

Zanimive novosti prinaša Jesenškovo analiziranje prvotno enotnega slovenskega panonskega jezikovnega prostora, ki ga je zaznamovalo in oblikovalo misijonsko delo Cirila in Metoda ter starocerkvenoslovansko bogoslužje oz. cerkveni prevodi v najstarejši zapisani južnoslovanski jezik. Zgodovinskorazvojno utemeljuje, da se je ta prostor zaradi zgodovinsko-političnih vzrokov že na začetku drugega tisočletja razdelil med Slovence, Hrvate in Madžare, ki jih je formalno sicer združevala krščan-

ska kultura rimske cerkve, novo nastale upravno-politične in družbene razmere pa so kmalu začele poglobljati tudi razlike v jeziku. V Panoniji sta se srečali indoevropska in ugrofinska jezikovna skupina in prav ta jezikovni stik je vplival na tesnejšo povezanost panonskega slovenskega in hrvaško-kajkavskega prostora, predvsem tudi zato, ker sta bila madžarski in hrvaško-kajkavski del politično samostojnejša od slovenskega, ki je bil cerkvenoupravno, politično in kulturno odvisen od nemških (salzburška nadškofija do Mure), hrvaško-kajkavskih (leva stran Mure, južno Prekmurje) in madžarskih (györska škofija, leva stran Mure, severno Prekmurje) interesov.

Jesenškova razmišljanja o jeziku so tesno povezana s sociolingvistiko ter vprašanji jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike. Odlikujejo ga analize večplastnega prepletanja jezikovnega in družbenega dogajanja na Slovenskem v prvi polovici 19. stoletja, ki je pripeljalo do poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja. Jesenška pri tem ni zanimal le kodificiran nabor jezikovnih sredstev z normativno veljavo, ampak je postavil v ospredje dinamiko komunikacijskih navad in položajev, ki so za jezikovno izrazilo zahtevali kultiviran slovenski knjižni jezik. Gre za tezo, ki jo je Jesenšek razvil v spoznanje, da raziskovanje (vsakega, ne samo slovenskega) knjižnega jezika zmeraj pomeni tudi raziskovanje družbenih razmerij, marsikateri jezikovni procesi 19. stoletja pa se posredno in neposredno kažejo tudi v današnji slovenski jezikovni situaciji. V razpravi je prikazano oblikovanje slovenskega knjižnega jezika v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru v prvi polovici 19. stoletja, ki je bilo takrat tesno povezano z vprašanjem, kako

množično motivirati slovenske izobražence za sporazumevanje v slovenskem jeziku. Odgovor ni bil enostaven, saj se je ob osredneslovenski knjižni normi oblikovala v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru tudi vzhodnoslovenska, razlike pa so se poglobljale tudi zaradi t. i. pokrajinskih jezikovnih različic (v alpskem jezikovnem prostoru ob kranjski še koroška, osrednještajerska in primorska, v panonskem pa vzhodnoštajerska in prekmurska različica). Jesenšek se diglosije na slovenskem narodnostnem ozemlju zaveda in jo razlaga kot glavno oviro za uporabo enotne (knjižne) slovenščine.

V sociolingvistični analizi jezikovnih razmer na Slovenskem v 19. stoletju je v nadaljevanju opozoril na Dajnkov poskus, kako normirati knjižni jezik na vzhodu Slovenije –za razliko od tradicionalnih razlag Dajnkovega literarno-jezikovnega programa ne označi za jezikovni partikularizem, ampak ga uvrsti v razvojni lok slovenskega zgodovinskega jezikoslovja med alpskim in panonskim prostorom. Šlo je za uresničevanje idej t. i. svetourbanske akademije, ki si je take cilje zadala že nekaj let pred Dajnkovim nastopom, pa ji zaradi spleta okoliščin (predvsem je manjkal vodja, kakršen je bil kasneje Dajnko) idej še ni uspelo uresničiti.

Jesenškova monografija prinaša nova spoznanja iz zgodovine slovenskega jezika. Gre za zahtevno delo, ki ga odlikujejo zanimive teoretske razsežnosti in novi metodološki pristopi, ki z natančno in raznovrstno selektivno analizo opozarjajo na obstoj dveh knjižnih norm na Slovenskem vse do sredine 19. stoletja. Avtor v svojem delu odpira dve pomembni vprašanji: (1) ločen razvoj slovenskega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru in (2)

vprašanje poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja. V zastavljenem okviru je uspešno odgovoril na obe vprašanji, opozoril je na vrsto novih spoznanj, hkrati pa je nakazal tudi pot za nadaljnja raziskovanja zgodovine slovenskega jezika.

Najnovejša knjiga Marka Jesenška je slovensko lingvostilistično védenje obogatila na dva načina: po eni strani z vrsto spoznanj o prekmurskem knjižnem jeziku, ki take analize še ni bil deležen, in pri tem med spoznanja uvršča tudi tista, ki so zaradi različnih razlogov bila v preteklosti prezrta, po drugi strani pa je delo jasno pokazalo, katera vprašanja so ostala odprta in katera bodo morala postati predmet naslednjih raziskav. Študija jasno kaže avtorjevo samostojnost v odnosu do izbrane predmetnosti in samosvojo izrabo teorije. Vsebinsko in tematsko so poglavja Jesenškove monografije zaokrožena celota, prilagojena vsem znanstvenim zahtevam sodobnega raziskovanja zgodovine slovenskega jezika. Obsežno narečno in zgodovinsko gradivo je prepričljivo povezano v pregleden oris slovenskih knjižnih norm in medjezikovnih pokrajinskih prepletanj iz Slovenije in tujine, ki uspešno nadaljujejo raziskovalno delo Frana Ramovša, Jakoba Riglerja, Tineta Logarja, Martine Orožen in Vilka Novaka, širijo njihov problemski obseg, razlagajo že znana in odkrivajo nova spoznanja v zgodovini slovenskega jezika. Monografija je zanesljiv raziskovalni dosežek s področja zgodovinskega razvoja slovenskega jezika. Jesenšek uporablja razumljivo in jasno strokovno izrazje, sprejeto v mednarodni strokovni terminologiji, njegovi zaključki pa so logični, sistematični in razumljivi. Predstavljena interpretacija posameznih faz v razvoju slovenskega jezika je izredno kakovostna.

stna in dobro dopolnjuje slovensko diahrono védenje.

Jesenšek je eden izmed redkih slovenskih jezikoslovcev, ki je prestopil ozke nacionalne okvire in je svoje raziskovalno delo predstavil tudi v mednarodnem prostoru. Kot prorektor za mednarodno in meduniverzitetno sodelovanje Univerze v Mariboru se je še kako dobro zavedal, da se mora sodobni univerzitetni in raziskovalni prostor odpirati v svet in se osvobajati samozadostnostnih ozkih nacionalnih in regionalnih pogledov, pa čeprav gre v Jesenškovem primeru za nacionalno najbolj občutljivo področje raziskovanja, tj. za slovenski jezik, ki ga Slovenci v času t. i. globalizacije še vedno (napačno) razumejo v »romantičnem smislu« kot nekaj, kar je potrebno ščititi (pred kom?), negovati, gojiti. Tega se Jesenšek še kako dobro zaveda, saj »današnje generacije ne moremo obremenjevati z dediščino preteklosti«, zato je potrebno preseči okvire t. i. lepega oz. pravilnega jezika: »Jezik je živ organizem, del nas samih, zato ne more biti lep ali grd,

pravilen ali nepravilen, primeren ali neprimeren – čas, prostor in razmere, v katerih živimo, nas prepričujejo, da moramo razmišljati predvsem o sporočanjsko ustreznem jeziku in novi vlogi jezika v Evropi 21. stoletja.«

Angleščina je, žal, postala mednarodni jezik znanosti (tudi v jezikoslovju) in temu se je potrebno prilagoditi, sicer bodo o slovenščini pisali in razmišljali (in bodo citirani) predvsem tuji znanstveniki, domači pa bodo zaradi jezikovne zaprtosti ostajali spregledani in neupoštevani. Jesenšek je pokazal pravo pot: objavlanje v slovenskem in angleškem jeziku – skrb za razvoj slovenskega znanstvenega jezika in terminologije z objavami v slovenskem jeziku v domačih znanstvenih revijah, hkrati pa tudi predstavitev svojega znanstvenoraziskovalnega dela v mednarodnem prostoru pri (najbolj) uveljavljenih in prestižnih založbah v angleškem jeziku. Bojazen, da je zato slovenski jezik ogrožen, je seveda popolnoma odveč.

Emil Tokarz

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@uni-mb.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem ali nemškem jeziku, sinopsi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: na disketi ali CD-ju (ime datoteke) in odtisnjen na papir. Obsega lahko do dve avtorski poli po 30 vrstic na stran.
6. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.
Prispevki drugih znanstvenih panog (torej ne zgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.
7. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.
Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.
Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.
Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.
8. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) naj bodo črno-bele in priložene posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo natisnjeni na posebnem listu in v elektronski obliki. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena. Skenirane naj bodo najmanj v resoluciji 300 dpi in shranjene v obliki tif ali jpg.
9. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
10. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.
11. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru

Sedež uredništva
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@uni-mb.si
tel. 051 684 333

Prevod
Peter Wiesflecker (nemščina)
Sergej Flere (angleščina)

Lektorica
Alenka Valh Lopert

Grafična priprava
Grafični atelje Visočnik

Naklada
500 izvodov

Tisk
Dravska tiskarna Maribor

Letna naročnina za posameznike in študente 21 EUR
Letna naročnina za ustanove 25 EUR
Cena posamezne številke 6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (urska.doric@uni-mb.si)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €